

การวิเคราะห์วีรกรรมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

ปริยฐานิพนธ์
ของ
ภาวินี โชติมณี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริยฐานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

ตุลาคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยทักษิณ

The logo of Thaksin University is centered on the page. It features a blue sunburst at the top, a central emblem with a book and a quill, and a circular border containing the university's name in Thai and English. The text in the center is black and reads:

ปริญญาโทฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
จากงบประมาณแผ่นดิน

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการการสอบ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้วเห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยทักษิณได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

.....กรรมการ

(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

.....กรรมการ

(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(อาจารย์ปรีชา ทิชนพงศ์)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(อาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว)

มหาวิทยาลัยทักษิณ อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

.....ประธานอนุกรรมการบัณฑิตศึกษา

(รองศาสตราจารย์ประดิษฐ์ มีสุข)

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสามารถและการอนุเคราะห์จากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่งจึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และอาจารย์จำเริญ แสงดวงแข กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา ชี้แนะแนวทางและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ให้ความเมตตาและเอาใจใส่โดยตลอดมาจนกระทั่งสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ปรีชา ทิชนิพนธ์ และอาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติมที่ได้ให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงแก้ไขปริญญานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ผู้สอนวิชาภาษาไทยทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย ทำให้ได้นำความรู้ความสามารถมาใช้ในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลงด้วยดี

ขอขอบพระคุณคณะกรรมการบริหารหลักสูตร กศ.ม. ภาษาไทย และคณะอนุกรรมการบัณฑิตศึกษาที่ได้พิจารณาจัดสรรทุนอุดหนุนการวิจัย งบประมาณแผ่นดิน ปี 2543 ให้แก่งานวิจัยฉบับนี้

ขอขอบพระคุณผู้บริหารโรงเรียนวัดเขา (วันครู 2501) ผู้บริหารโรงเรียนบ้านเขาหัวช้าง และผู้บริหารโรงเรียนบ้านท่าม่วงที่ได้ให้โอกาส สนับสนุนและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา

ขอขอบพระคุณคุณชจีพรรณ จันทระ นิสิตปริญญาโทวิชาเอกภาษาไทย ภาคพิเศษรุ่น ปี พ.ศ. 2538 ปิยมิตรผู้ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ คุณหัตตากรณี ลำสวย คุณยุพดี อินทร์แก้ว คุณเขาวลัักษณ์ โชติมณี เด็กชายณัฐภูมิ พิชัยยุทธ์ และพี่น้องในครอบครัวโชติมณีทุกคนที่ได้ให้กำลังใจ สนับสนุนและให้ความช่วยเหลือทุกๆด้านแก่ผู้วิจัยจนกระทั่งประสบความสำเร็จ

คุณค่าและประโยชน์ใดๆ อันพึงมีจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตเวทิตา คุณแต่ดวงวิญญาณของคุณพ่อสุจินต์ โชติมณี และคุณแม่เนือบ โชติมณี ผู้ให้ชีวิต ให้ความรักอย่างสูงส่งและให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่งดงามแก่ชีวิตผู้วิจัย อันส่งผลให้ผู้วิจัยสามารถประสบความสำเร็จในด้านการศึกษาและหน้าที่การงานได้อย่างเต็มภาคภูมิตราบทุกวันนี้

ภาวินี โชติมณี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	4
ข้อตกลงเบื้องต้น	4
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	5
ขอบเขตด้านข้อมูล	5
ขอบเขตด้านเนื้อหา	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	6
2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์	7
เอกสารที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์	7
งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์	12
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี	16
เอกสารที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี	17
งานวิจัยที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี	22
3 การวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรรส	25
วิภาวะ	33
อนุภาวะ	59
สาตตวิภาวะ	83

บทที่	หน้า
4 การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรรส	96
วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา	96
ธรรมวีระ	96
รณวีระ	109
ทานวีระ	114
วีรรสของตัวละครฝ่ายลงกา	117
ธรรมวีระ	117
รณวีระ	127
ทานวีระ	145
5 บทย่อ สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	149
บทย่อ	149
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	149
อภิปรายผล	152
ข้อเสนอแนะ	153
บรรณานุกรม	154
บทคัดย่อ	158
ประวัติย่อผู้วิจัย	164

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีถือเป็นมรดกอันล้ำค่าของชาติ เนื่องจากวรรณคดีคือผลงานที่สร้างสรรค์จากจินตนาการอันสูงส่งและกว้างไกลของมนุษย์ วรรณคดีได้สะท้อนให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาอันยาวนานของมนุษยชาติผู้เป็นเจ้าของแห่งวรรณคดีเรื่องนั้นๆ นอกจากนี้ วรรณคดียังได้สะท้อนให้เห็นถึงความงดงามแห่งการใช้ถ้อยคำอันแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการใช้ภาษาของกวีผู้ประพันธ์

วรรณคดีโบราณของไทยเราได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลด้านแนวคิด รูปแบบการประพันธ์ หรืออิทธิพลด้านอื่นๆ วรรณคดีของอินเดียได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นแบบของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ดังนั้น การศึกษาคคุณค่าวรรณคดีแนวทางหนึ่งคือ การศึกษาองค์การศาสตร์ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งถือว่า “สิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าคือ สิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณคดี เช่น ถ้อยคำที่งดงามและไพเราะเช่นเดียวกับอภิลักขณ์ที่ประดับร่างกายมนุษย์”¹

ทฤษฎีสำคัญของวรรณคดีสันสกฤตมีอยู่ 8 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีรส ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน ทฤษฎีอสังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์ ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นของการประพันธ์ ทฤษฎีรिति ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์ ทฤษฎีชวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์ ทฤษฎีโวกรคติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์ ทฤษฎีอนุมิติ ว่าด้วยการอนุมานความหมายในการประพันธ์และทฤษฎีเอจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์

ทฤษฎีสวรรณคดีเป็นการศึกษาปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวถึงความเห็นเรื่องสวรรณคดีของนักวรรณคดีสันสกฤตว่า

¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามแนวทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต 2534.

วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา รัสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น¹

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า “รส” ซึ่งมี 9 รส คือ ความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) ความสนุกสนาน (หาสยรส) ความสงสาร (กรณารส) ความแค้นเคือง (เราทรรส) ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) ความเกรงกลัว (ภยานกรส) ความเบื่อระอา ชิงชัง (พิภัตสรส) ความอัศจรรย์ (อัทภูตรส) และความสงบใจ (सानตรรส)

การวิเคราะห์รสในวรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าสนใจศึกษา แต่เท่าที่ผ่านมา การวิเคราะห์วรรณคดีไทยในแนวดังกล่าวยังมีผลการวิเคราะห์ที่ไม่น่าพอใจนัก ดังที่กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า

การวิเคราะห์รสในวรรณคดีไทยก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่นิยมกันมาแต่มักจะเป็นการกล่าวถึงอย่างผิวเผินมากกว่าเป็นการวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบของรสอย่างละเอียด คงจะเป็นเพราะตำราดั่งการศาสตร์เท่าที่มีในภาษาไทยได้กล่าวถึงเรื่องรสไว้อย่างพอสังเขปเท่านั้น การศึกษาลักษณะนี้ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจวรรณคดีมากขึ้นสักเท่าใด เพราะเป็นการชี้ว่า เนื้อหาตอนใดแสดงอารมณ์ของกวีเป็นอย่างไร และตรงกับรสใดเท่านั้น และนอกจากนั้นก็เป็นการแสดงความรู้สึกของผู้อ่านอย่างกว้างๆ เช่น เนื้อหาตอนใดทำให้เกิดความรู้สึกอย่างไร หรืออ่านจบแล้วมีความรู้สึกประทับใจอย่างไร วิธีนี้ชวนให้เข้าใจได้ว่าเป็นการวิเคราะห์ตามแนวคิดของคนโบราณซึ่งใช้ความรู้สึกเป็นเครื่องตัดสิน ยังไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน อันที่จริง การศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ของกวีหรือผู้อ่านยังมีแง่มุมที่น่าพิจารณาอีกมากมาย แต่เท่าที่ผ่านมานั้นมายังไม่ปรากฏผลเป็นที่น่ายินดีนัก น่าจะเป็นเพราะยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทฤษฎีรสอย่างเต็มที่นั่นเอง²

¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต 2534.

หน้า 22.

² กุสุมา รักษมณี. เล่มเดิม. หน้า 3-4.

วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ จัดเป็นวรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียที่เป็นที่รู้จักกันดี ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดทางด้านพุทธศาสนา “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” หรือความเชื่อที่ไทยได้รับมาจากอินเดียเรื่องของพระนารายณ์อวตารเป็นพระราม ได้ทำให้บทบาทของพระรามโดดเด่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของวีรยศซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกชื่นชมในความกล้าหาญอันเกิดจากความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของพระราม

กุสุมา รัชมณี¹ ได้กล่าวถึงรสในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า ไทยเราได้รับความเชื่อเรื่องสมมุติเทพและเรื่องของพระนารายณ์อวตาร ความคิดของกวีที่ผูกติดกับบุญญาธิการของพระรามยังคงมีอยู่ สิ่งทีวกวีกล่าวถึงพระรามจึงออกมาในรูปของการยกย่องและชื่นชมในความเก่งกล้าอันเกิดจากบุญบารมี และยิ่งกว่านั้นเมื่อผนวกกับความคิดเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรมตามหลักพุทธศาสนาแล้ว พระรามซึ่งเป็นฝ่ายธรรมะก็ยิ่งสูงส่งยิ่งขึ้น และนอกจากบทบาทของพระรามแล้ว ตัวละครตัวอื่นๆ ทั้งตัวละครฝ่ายธรรมะและตัวละครฝ่ายอธรรม ล้วนมีบทบาทที่ก่อให้เกิดวีรยศเสริมให้เนื้อเรื่องดำเนินไปจนจบโดยมีวีรยศเป็นรสเอกของเรื่อง

จากลักษณะความสอดคล้องในด้านของเนื้อหาและแนวคิดของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์กับทฤษฎีสวรรณคดี ผนวกกับข้อสังเกตเรื่องการวิเคราะห์วรรณคดีที่กล่าวว่า การวิเคราะห์วรรณคดีไทยมักเป็นการกล่าวถึงอย่างผิวเผิน ผู้วิจัยจึงได้สนใจที่จะวิเคราะห์วีรยศในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่า เป็นยอดของวรรณคดีประเภทบทละคร โดยจะวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรยศด้านต่างๆ รวมทั้งวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครทั้งฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกาที่แสดงถึงวีรยศอย่างละเอียด เพื่อเป็นการวิเคราะห์วีรยศในวรรณคดีให้ลึกซึ้ง

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์วีรยศในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตามแนวทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤต มีความมุ่งหมายในการวิเคราะห์ดังนี้

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤต 2534.

1. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรกรรมที่ปรากฏในแต่ละตอน
2. เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรกรรม

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบของวีรกรรมในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2
2. เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรกรรม
3. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีไทยตามแนวทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต และนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนเรื่องทฤษฎีรสวรรณคดีสำหรับนักเรียน
4. ผลของการวิเคราะห์จะช่วยให้ผู้สนใจได้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีไทย โดยเฉพาะวรรณคดีโบราณมากขึ้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

การอ้างอิงข้อความจากหนังสือวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร ปี พ.ศ. 2509 ผู้วิจัยใช้วิธีการอ้างอิงโดยการบอกเลขหน้าไว้ในวงเล็บใต้ข้อความที่ยกมา เช่น

เมื่อนั้น
แสนสงสารโอรสระทดใจ

นาฆณโทฟังแจ้งแกล้งใจ
เข้าสวมสอดกอดไว้แล้วโศกา
(346)

ครั้นเห็นว่าไฟรมีกำลัง
กลับกลอกหอกแก้วของขุนยักษ์

ทำถอยหลังล่อลวงหน่วงหนัก
หมายมุ่งพระลักษมณ์ปักอุรา
(391)

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์วีรชนในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตามแนวทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านข้อมูล

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลด้านวีรชนจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยจะวิเคราะห์ทั้ง 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เริ่มตั้งแต่พระรามให้หนุมานไปถวายแหวนนางสีดาจนถึงตอนอภิเษกพระราม

ตอนที่ 2 เริ่มตั้งแต่พระรามเสด็จประพาสป่า นางอสูรปีศาจลงนางสีดา จนถึงอภิเษกพระรามกับนางสีดาที่เขาไกรลาสแล้วทั้งสองเสด็จกลับเมือง

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิเคราะห์วีรชนในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตามแนวทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของวีรชน

- 1.1 องค์ประกอบด้านวิภาวะ
- 1.2 องค์ประกอบด้านอนุภาวะ
- 1.3 องค์ประกอบด้านสัตตวิภาวะ

2. พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรชน

- 2.1 พฤติกรรมของตัวละครฝ่ายลับพลา
- 2.2 พฤติกรรมของตัวละครฝ่ายลงกา

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิเคราะห์วีรชนในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีคำศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวกับวรรณคดีซึ่งผู้วิจัยจะต้องนำมาใช้ในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญของตัวละคร

วิภาวะ คือ เหตุของภาวะที่กวีกำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆแก่ตัวละคร

อนุภาวะ คือ ผลของภาวะ หรือการแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร

สาตตวิภาวะ คือ การแสดงออกที่เป็นภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติไม่สามารถบังคับได้

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

- 1.1 ศึกษาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้า
- 1.2 รวบรวมศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์
- 1.3 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับรสวรรณคดี

2. ขั้นศึกษาวิเคราะห์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วีรรสในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยดำเนินการดังนี้

- 2.1 พิจารณาคัดเลือกเนื้อหาเฉพาะเหตุการณ์ที่มีวีรรสโดดเด่นในด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาตตวิภาวะ จัดทำเป็นตารางเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรรสในแต่ละเหตุการณ์
- 2.2 วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรรส โดยยึดทฤษฎีแนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามแนวทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตของกุสุมา รัศยมณี เป็นหลัก

3. ขั้นสรุปผลและเสนอแนะ

- 3.1 สรุปผลการวิเคราะห์
- 3.2 เสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์วีรกรรมในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ผู้วิจัยได้จัดแบ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์
2. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับบรสวรรค์

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์

เอกสารเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์

มีผู้กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ในแง่ต่างๆ ไว้หลายประการดังต่อไปนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ได้ทรงสันนิษฐานเรื่องบ่อเกิดรามเกียรติ์ไว้สรุปได้ว่า บ่อเกิดสำคัญแห่งรามเกียรติ์น่าจะมาจาก 3 แหล่ง ด้วยกัน คือ

1. รามายณะฉบับสันสกฤต ฉบับอนคินาย
2. วิษณุปุราณะ เป็นบ่อเกิดแห่งข้อความเบ็ดเตล็ดต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในรามเกียรติ์ เช่น ตอนกำเนิดตัวละครต่างๆ
3. หนุมานนาฏกะ เป็นบ่อเกิดแห่งบรรดาข้อความที่กล่าวด้วยความเก่งต่างๆ ของหนุมาน

สำหรับความสำคัญของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวว่า

เรื่องพระรามาวตารนั้นต้องเข้าใจว่าพวกชาวอินดูเขาเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ผิดอะไรกับความรูสึกของเราในส่วนพระเวสสันดร เพราะฉะนั้นพราหมณ์ทุกคนที่ได้เข้ามาในเมืองเราคงจะจำเรื่องพระรามมาได้อย่างแม่นยำฝังอยู่ในใจ และคงจะเล่าได้โดยพิสดาร

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. บ่อเกิดรามเกียรติ์. 2516. หน้า 157 – 158.

และละเอียดลออเท่ากับเราๆ เล่าเรื่องพระเวสสันดระนั้น ส่วนหนังสือที่เป็นต้นตำรับนั้น บางทีก็อาจมีมาแต่รามายณะฉบับสันสกฤตกับวิญญูปุราณะเท่านั้นก็ได้ แต่เมื่อเล่าเรื่องพระรามาวตารให้ไทยเราฟังนั้นพราหมณ์คงจะเล่าไปตามที่จำได้จับใจและถ้าจะถามว่าตอนไหนออกจากหนังสือเล่มใด ก็น่าจะให้การไม่ถูกด้วยซ้ำไป¹

เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)² ได้กล่าวถึงความนิยมในเรื่องรามายณะของชาวฮินดูในอินเดียสรุปได้ว่า เหตุที่พวกเขาฮินดูนิยมนับถือเรื่องรามายณะนั้นมีหลายประการ เป็นต้นว่า

1. คัมภีร์รามายณะมีคุณวิเศษต่างๆ ใครได้ฟังแล้วล้างบาปได้ ปราถนาสิ่งใดก็จะได้สมปราถนา จะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ และเมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะไปสู่พรหมโลก
2. ประชาชนชาวฮินดูไม่เพียงนับถือพระรามในฐานะวีรบุรุษผู้เป็นกษัตริย์ครองนครอโยธยาเท่านั้น แต่ยังยกย่องว่าพระราม คือ องค์พระวิญญูนายณ์เป็นเจ้าอวตารลงมาปราบอชรรณ ได้แก่พวกรากษส มีท้าวราพณาสูรเป็นหัวหน้า เพื่อถนอมโลกไว้ให้บังเกิดความร่มเย็นเป็นสาคันตีสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์นิกร ดังนั้น พระรามจึงเป็นผู้มีอุปการคุณใหญ่หลวง เป็นสหายของผู้ได้ทุกข์ และเป็นผู้นำชาวอโยธยาทั้งหมดขึ้นสู่สวรรค์ชั้นพรหมทั้งเป็น
3. รามายณะได้กล่าวพรรณนาถึงพระจริยวัตรแห่งพระรามเป็นแบบฉบับความดี ความงามเลิศทุกประการ อันสาธุชนควรถือเป็นแบบอย่าง เพราะมีความประพฤติในฐานะที่อวตารมาเป็นมนุษย์ หาดำหนด่างพร้อยมิได้เลย

สุรินทรานู (นามแฝง)³ ได้กล่าวถึงความสำคัญและที่มาของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า ในบรรดานิยายโบราณซึ่งแพร่หลายในเมืองไทยและคนไทยหลายชั่วคนมาแล้วได้มีความพอใจที่จะฟัง จะอ่าน และหยิบยกมาเป็นอุทาหรณ์หรือส่งเสริมศิลปะด้านต่างๆ คูเหมือนจะไม่มีเรื่องใดแพร่หลายเท่ากันเท่าที่มาจากอินเดีย 2 เรื่อง คือ เรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดกกับเรื่องพระรามหรือรามายณะซึ่งมีชื่อในปากคนไทยว่ารามเกียรติ์ โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์นั้นเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย เพราะเรามักจะได้ดูโขน หนังตะลุง หรือหนังใหญ่แสดงเรื่อง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. บ่อเกิดรามเกียรติ์. 2516. หน้า 157 – 158.

² พระยาอนูมานราชชน. อุปกรรมรามเกียรติ์. โดยเสฐียรโกเศศ. (นามแฝง) 2495.

หน้า 8 – 10.

³ สุรินทรานู (นามแฝง). วรรณศิลป์ปริทัศน์. 2518. หน้า 137 – 138.

รามเกียรติ์อยู่เสมอ ดังนั้น เรื่องราวที่แสดงจึงเต็มไปด้วยฤทธิ์เดชมหัศจรรย์เป็นที่สออารมณ์ของผู้ชมยิ่งนัก

ตามหลักฐานตำนานทางวรรณศิลป์กล่าวว่า เรื่องราวของรามเกียรติ์นั้นต้นเรื่องเกิดขึ้นในอินเดียเมื่อหลายพันปีมาแล้ว โดยในอินเดียจะมีนิทานที่เล่าเรื่องราวสรรเสริญพระเกียรติของพระรามและนับถือกันมาอย่างแพร่หลาย โดยที่ถ้ามียักษ์หนึ่งชื่อวาลมิกิเป็นผู้รจนาเรื่องนี้ขึ้นเป็นกาพย์จนจบเรื่อง รวม 24,000 บท และให้ชื่อว่า “รามายณะ” เมื่อถ้ามียักษ์นามมหากาพย์รามายณะขึ้นสำหรับสวดสรรเสริญขับกล่อมบูชาเทพเจ้านั้น บรรดาชาวอินเดียทั่วไปจึงได้นิยมนับถือเรื่องรามายณะ ภายหลังกวีรุ่นต่อๆ มา จึงได้แต่งเติมเสริมต่อรามายณะขึ้นมาอีก ดังนั้นจึงได้เกิดเรื่องรามายณะขึ้นในอินเดียหลายฉบับและแพร่หลายออกไปจากประเทศอินเดีย โดยพวกประชาชนที่เร่ร่อนสัญจรไปค้าขายหรือตั้งรกรากในบรรดาประเทศต่างๆ ก็ได้นำเรื่องรามายณะไปเผยแพร่ด้วยและบรรดากวีของประเทศเหล่านั้นก็ได้นำรามายณะที่ตนได้ยืมได้ฟังมาดัดแปลงและถ่ายทอดเป็นภาษาของตน ดังนั้น เรื่องรามายณะจึงได้มีอยู่ทั่วไปทางภาคตะวันออก หากแต่มีการผิดเพี้ยนไปบ้างจากรamayณะฉบับเดิมตามลักษณะพื้นเมืองและภาษาพูดของเมืองนั้น

ชำนาญ รอดเหตุภัย กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์กับความนิยมของนักปราชญ์ราชกวีชาวไทยว่า

ในบรรดาศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ของอินเดียที่ได้แพร่เข้ามาสู่ชาวนั้น เรื่องรามเกียรติ์นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งและจัดว่าเป็นเพชรเม็ดงามซึ่งกวีไทยได้บรรจุเกียรติระไนให้มีลักษณะอันงามเลิศด้วยคุณลักษณะและรสนิยมของชาวไทย ... เรื่องรามเกียรติ์นี้ได้เข้ามาสู่ประเทศไทยนับเป็นเวลานานช้านาน เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนิยมจากกวีและคนทั่วไปอย่างกว้างขวาง จนถึงกับมีการนำเอาชื่อของบุคคลในเรื่องมาตั้งเป็นชื่อสถานที่ต่างๆ และบางทีถึงกับอ้างว่าเหตุการณ์ในท้องเรื่องนั้นๆ เกิดขึ้นจริงในแถบภูมิภาคนั้น นอกจากนี้กวีไทยยังนิยมนิพนธ์เรื่องราวทำความมาถึงเรื่องและบุคคลในรามเกียรติ์อีกด้วย¹

วิภา กงกะนันทน์² กล่าวถึงลักษณะของเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า รามเกียรติ์มิใช่เป็นวรรณคดีไทยแท้เนื่องจากรามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่ได้จากการแปล แปลง หรือนำเรื่องราวมา

¹ ชำนาญ รอดเหตุภัย. รามเกียรติ์ปริทัศน์. ม.ป.ป. หน้า 3.

² วิภา กงกะนันทน์. พระเอกในวรรณคดีไทย. 2538. หน้า 20.

จากวรรณคดีของชาติอื่น โดยที่มีได้มีต้นกำเนิดในภาษาไทย และมีได้นำวัตถุดิบมาจากแผ่นดินไทยหรือมิได้แสดงความเป็นต้นคิดของผู้แต่งซึ่งเป็นคนไทย แต่มี “ต้นกำเนิด” ของวรรณคดีอยู่ในภาษาอื่นมาก่อนที่จะปรากฏในภาษาไทย

ม. ศรีบุษรา (นามแฝง)¹ กล่าวว่า รามเกียรติ์ที่แต่งเป็นภาษาไทยมี 6 ฉบับ ดังนี้

1. ฉบับพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี สำหรับใช้เล่นละครหลวง
2. ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 สำหรับเป็นบทละครรำ
3. ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 สำหรับใช้เป็นบทละครรำ
4. ฉบับรัชกาลที่ 4 สำหรับใช้เล่นโขน
5. ฉบับรัชกาลที่ 5 คือ โคลงจารึกที่ระเบียงวัดพระแก้ว
6. ฉบับรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์เพียงบางตอนที่เกี่ยวกับพระราม

คณาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย² กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า คัมภีร์รามายณะได้เน้นเรื่องหน้าที่ที่บุคคลจะต้องประพฤติปฏิบัติในแต่ละวรรณะและในแต่ละขั้นตอนของชีวิตไว้อย่างละเอียด ซึ่งขั้นตอนของชีวิตที่เรียกว่า “อาศรม” มีอยู่ 4 ขั้น คือ

1. ขั้นพรหมจารี คือ วัยเรียน กษัตริย์และแพทย์จะต้องเรียน การเริ่มต้นเข้าเรียนจะขึ้นอยู่กับวรรณะของเด็ก ถ้าเป็นพราหมณ์ก็จะเริ่มต้นตั้งแต่อายุ 8 ขวบ กษัตริย์เริ่มต้นเมื่ออายุ 11 ขวบ แพทย์เริ่มต้นเมื่ออายุ 12 ขวบ
2. ขั้นกฤหัสถ์ คือ วัยครองเรือน เป็นช่วงเริ่มต้นชีวิตของผู้ครองเรือน มีเมีย มีลูก สร้างฐานะครอบครัวเป็นปีกแผ่นมั่นคงแล้วดำรงชีพเป็นหลักฐาน จนถึงเวลาอันสมควรจึงสละบ้านเรือน
3. ขั้นวานปรสถ์ คือ วัยแสวงหาความวิเวก หมายถึงช่วงชีวิตที่ละบ้านเรือนและครอบครัวออกไปอยู่ป่าเพื่อบำเพ็ญธรรมะหวังการหลุดพ้นทุกข์ต่อไป
4. ขั้นสันนยาสี คือ วัยจาริกแสวงบุญ เป็นขั้นที่สละแล้วทุกสิ่งทุกอย่างโดยสิ้นเชิง ประพฤติตนเป็นนักบวชเร่งร่อนเร่ท่องเที่ยวจาริกแสวงบุญและมุ่งบำเพ็ญเพียรฝึกจิตอย่างขบถยิ่ง จนบรรลุธรรมะขั้นสูงและถึงโมกษะ คือ ความหลุดพ้นในที่สุด

ดังนั้น จึงถือว่ารามายณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสามารถอำนวยการบุญประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้ฟังยังบาปมลทินให้สุดสิ้น ได้รับผลบรรลุธรรมจรรยาคตามใจปรารถนา มีจุดหมายหลักใน

¹ ม. ศรีบุษรา (นามแฝง). ลึงกาสิบโห (รามเกียรติ์ของไทยลือ). 2534. หน้าบทนำ.

² คณาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วรรณคดีที่ศนา. 2538.

การสอนให้คนปฏิบัติหน้าที่ของตนตามวรรณะและอาศรม ซึ่งนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียเป็นอย่างมาก

สายทิพย์ นุกุลกิจ¹ กล่าวถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์นับว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง เราอาจคิดอย่างตรงไปตรงมาว่า ยักษ์รบกับมนุษย์ก็ได้ หรือจะคิดในแง่ว่า ทศกัณฐ์หรือพวักยักษ์เป็นตัวแทนแห่งความชั่ว พระรามหรือมนุษย์เป็นตัวแทนแห่งความดีก็ได้ ความดีและความชั่วย่อมต่อสู้กันอยู่เสมอมานาน เพราะธรรมชาติของการต่อสู้ย่อมผลักดันแพ้ชนะเป็นของธรรมดา การต่อสู้กันในบางครั้งจึงดูเหมือนว่าฝ่ายธรรมจะรุ่งโรจน์ เช่น พระลักษมณ์ยังถูกหอกโมกขศักดิ์ หรือในบางตอนที่ยกมาก็ยังแสดงให้เห็นว่า แม้พระรามจะเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์อวตารลงมาก็ตาม ก็ยังมีโอกาสหลงกลทศกัณฐ์ เช่น ในตอนที่นางเบญจกายแปลงตนเป็นนางสีดาตายลอยน้ำมา ด้วยความไม่จริงรู้ทำให้พระรามเศร้าโศกเป็นอย่างมาก แต่ในที่สุด ธรรมะย่อมชนะอธรรม เมื่อธรรมจะมีมากมายหลายเท่าเพียงใด

ติกาหลัง (นามแฝง)² ได้กล่าวถึงความสำคัญและลักษณะของเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีไทยที่กวีชั้นปราชญ์เขียนความเชื่อมโยงเพื่อประกอบให้ความมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรือความมีพลังกำลังเกินมนุษย์เป็นตัวเสริมให้เรื่องยืดยาวขึ้น แต่กระนั้นก็ให้ความรู้สึกสนุกสนาน ไม่น่าเบื่อ เพราะนอกจากจะสร้างวงศ์พงศเผ่าแล้วก็มีตัวประกอบต่างๆ เพิ่มอรรถรสของเรื่อง นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า ตัวละครในรามเกียรติ์ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่งโดยเฉพาะจิตรกรรมไทย ประมาจารย์ช่างเขียนของไทยมีฝีมือสูงส่งยิ่งนัก เพราะได้ใช้จินตนาการถ่ายทอดเรื่องผสมผสานแนวทางจากภาพแกะสลักโบราณกว่าพันปีของอินเดียแล้วดัดแปลงจนกลายเป็นจิตรกรรมลายไทยอันวิจิตร สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์อย่างดียิ่ง ในด้านเนื้อหาของเรื่องรามเกียรติ์ ความเข้มข้นของเรื่องจะตกอยู่ที่บทรบมากกว่าบทรัก เหมือนจะเป็นนัยประหวัดว่า ผู้ประพันธ์มีวิญญูณความเป็น “นักรบ” มากกว่า “นักรัก”

ดวงมน จิตรจ้านงค์ กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ว่า “รามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ใช้สัญลักษณ์แห่งพระราชอำนาจมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีคุณค่าทางศิลปะหลายแง่มุม คือ ความสนุกในเรื่อง รสชาติทางอารมณ์และคติธรรมที่ดั่งข้อคิด มีความประณีตบรรจงของการร้อยกรองซึ่งให้อารมณ์ที่หลากหลาย”³

¹ สายทิพย์ นุกุลกิจ. เอกสารประกอบการสอนวิชาไทย 321 : วรรณคดีวิจารณ์. 2533. หน้า 170.

² ติกาหลัง (นามแฝง). เกิดกลางกรุง ชุด รามเกียรติ์. 2537. หน้า 85 – 87.

³ ดวงมน จิตรจ้านงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย. 2540. หน้า 46.

วิทษ์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ของไทยว่า “โดยมากเป็นบุคคลสูงสุด ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะเราได้เค้าเรื่องมาจากวรรณคดีอินเดีย ซึ่งอุดมไปด้วยเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง ดังนั้น พอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า วรรณคดีไทยที่มาจากวรรณคดีภารตะมักเป็นเรื่องของบุคคลชั้นสูง”¹

เอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ดังที่กล่าวมาแล้ว นับว่าเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้ผู้วิจัยได้มีความรู้ความเข้าใจในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ อันจะส่งผลให้การวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ครั้งนี้บรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้มากยิ่งขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์

มีผู้ศึกษาวิจัยวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ไว้ในแง่มุมต่างๆ ดังต่อไปนี้

ศิราพร ฐิตะฐาน² ศึกษารามเกียรติ์ในแง่การแพร่กระจายของนิทาน สรุปได้ว่า เมื่อพิจารณาการดำเนินเรื่องในรามเกียรติ์เปรียบเทียบกับสำนวนท้องถิ่น จะเห็นถึงแนวโน้มของพัฒนาการทางรูปแบบจากมหากาพย์ไปสู่นิทานพื้นบ้าน มีการตัดตัวละครและเรื่องราวต่างๆ ออกมาก คงไว้แต่ตัวละครและตอนที่สำคัญ รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นจะคลายลักษณะของความซับซ้อนทางการดำเนินเรื่องไปสู่ลักษณะที่เรียบง่าย มีความพยายามเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อเน้นความขัดแย้งระหว่างพระเอกและตัวโกง มีการปรับเปลี่ยนบรรยากาศของเรื่องให้เป็นบรรยากาศแบบท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับวรรณกรรมท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่น มีการโยงเหตุการณ์ในเรื่องไปอธิบายประวัติของชื่อสถานที่ต่างๆ เป็นการพยายามให้คำตอบกับลักษณะต่างๆ ที่เป็นอยู่ อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่จะไม่เปลี่ยนไปในกระบวนการถ่ายทอดนิทาน คือ โครงเรื่อง หรือเอกลักษณ์ของนิทานเรื่องนั้นๆ นิทานเรื่องพระรามทุกสำนวนจึงยังคงเป็นเรื่องพระรามยกศร พระรามตามกวาง ทศกัณฐ์ลักสีดา พระรามได้वानรเป็นพันธมิตร และตอนที่สำคัญอื่นๆ อันเป็นตอนที่เป็เอกลักษณ์ของนิทานพระราม ซึ่งถือว่ามีกฎแห่งการอนุรักษ์ตนเอง ผู้ฟังจะยอมให้ผู้เล่าใช้ความคิดและจินตนาการตกแต่งเนื้อหาของเรื่องได้ทราบเท่าที่ผู้เล่ายังกล่าว

¹วิทษ์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2531. หน้า 41.

²ศิราพร ฐิตะฐาน. รามเกียรติ์: ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน. 2522.

ถึงตอนสำคัญได้อย่างครบถ้วน ดังนั้น นิทานเรื่องพระรามถึงแม่จะแตกออกเป็นสำนวนต่างๆ มากมาย ก็สามารถคงเอกลักษณ์ของเรื่องรามเกียรติ์ไว้เสมอ

สมพร สิงห์โต¹ ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 สรุปผลการศึกษาว่า ต้นตอของเรื่องรามเกียรติ์นั้นมีโซ่มาจากเรื่อง รามายณะของวาลมิกิโดยตรง แต่เป็นนิทานเรื่องพระรามในสมัยพุทธกาลซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่า รามายณะของวาลมิกิ และนิทานพระรามที่ไทยได้รับมานี้ อาจมีทั้งที่รับมาจากอินเดียโดยตรง และโดยอ้อม คือ ผ่านชาติบ้านเมือง เช่น ชาว และมลายูมาก่อน และลักษณะการเข้ามาของ นิทานเรื่องพระรามนี้ คงจะทยอยกันเข้ามาเรื่อยๆ เป็นจำนวนหลายครั้งด้วยกันโดยชาวอินเดีย ตะวันออกและภาคใต้นั่นเอง และเป็นการเข้ามาด้วยวิธีจดจำมาเล่าแบบนิทาน จึงเป็นเหตุให้ผิดเพี้ยนไปจากของเดิมได้ง่าย นอกจากนี้จะเข้ามาในรูปแบบของการเล่านิทานแล้ว ยังเข้ามาในรูปแบบของการแสดง เช่น หนังใหญ่และโขน ซึ่งเป็นการละเล่นที่เราได้รับมาจากชาวและอินเดียด้วย

สุรพงษ์ โสชนเสถียร² ได้ศึกษาวรรณคดีไทยเรื่องรามเกียรติ์ในแง่การแปลความหมาย ทางการเมือง สรุปได้ว่า รามเกียรติ์มิใช่เป็นนิทานเรีงรมย์ไร้สาระหรือมีคุณค่าในทางวรรณคดีแต่เพียงอย่างเดียว แต่รามเกียรติ์ยังแฝงไปด้วยความหมายทางการเมือง และถึงอย่างไรก็ตาม รามเกียรติ์ในเชิงทฤษฎีทางการเมืองนั้น เป็นเพียงข้อเสนอทางการเมืองที่สังคมอาจปฏิบัติตามหรือไม่ก็ได้ และผลการศึกษาทำให้เห็นว่า รามเกียรติ์มีรากฐานมาจากสังคมการเมืองไทย แม้ว่า ต้นกำเนิดของวรรณคดีเรื่องนี้เราจะรับมาจากต่างชาติก็ตาม โดยเฉพาะอุดมการณ์ทางการเมือง ของรัชกาลที่ 1 ที่พบว่าข้ออ้างความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์มิได้มีลักษณะอย่างใด อย่างหนึ่งโดยเฉพาะ นั่นคือ ก่อนและเมื่อเริ่มต้นครองราชย์อาจทรงเน้นถึงศักดิ์านุภาพและ ปัญญาภาพในการไต่เต้าเพื่อขึ้นสู่ความเป็นราชาแทนหลักการสืบสันตติวงศ์ตามหลักสมมุติเทพ ที่ปรากฏในอยุธยา การใช้หลักธรรมมิกราชในระบอบต่อมา ก็เพื่อเป็นการเสริมหลักการอันแรก หลังจากที่อยู่ในฐานะความเป็นราชาที่สมบูรณ์แล้ว และด้วยพระชนมายุ 62 พรรษา กบการ ครองราชย์ล่วงแล้ว 15 ปี ทำให้พระองค์ไม่อาจจะละเลยอนาคตของพระราชวงศ์ โดยเฉพาะพระราชโอรส การสืบสันตติวงศ์และเทวสิทธิ์จึงมิใช่สิ่งที่ถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ซึ่งหลักการดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์ควบคู่กับความจริงของสังคม นอกจากนี้ ความชอบธรรมยัง ขึ้นอยู่กับความสนับสนุนจากรากฐานของการเป็นวงศ์พันธุ์ญาติมิตรซึ่งจะมีลักษณะเป็นแบบนาย

¹สมพร สิงห์โต. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 2520. หน้า 290 – 292.

²สุรพงษ์ โสชนเสถียร. รามเกียรติ์ : การแปลความหมายทางการเมือง. 2526. หน้า 382.

บ้าน การใช้หลักการเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งนับเป็นอันตรายต่อการปกครอง ความสำคัญของการมีความชอบธรรมต่อการปกครองอยู่ที่รากฐานของพระองค์ในการปฏิบัติพระราชภารกิจด้านอื่นๆ การสร้างความยอมรับให้เกิดขึ้นต่อสังคมโดยเฉพาะชนชั้นสูงและการยุติความขัดแย้งจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องกระทำ

ฉันทส ทองช่วย¹ ได้ศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ โดยได้ศึกษาลักษณะร่วมและลักษณะที่แตกต่างระหว่างรามเกียรติ์ฉบับภาคกลางและรามเกียรติ์ฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ปรากฏผลการศึกษาโดยสรุปว่า รามเกียรติ์ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องรามเกียรติ์ฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้โดยตรง ส่วนความเกี่ยวข้องระหว่างรามเกียรติ์ฉบับภาคกลางกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ จะมีทั้งทางด้านอนุภาค รูปแบบคำประพันธ์และถ้อยคำภาษา ซึ่งในการวิเคราะห์อนุภาคจากรวมวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทำให้ได้ข้อสรุปว่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มีอนุภาคร่วมกับรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 และในด้านความแตกต่างระหว่างรามเกียรติ์ฉบับภาคกลางกับรามเกียรติ์และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรามเกียรติ์ฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ปรากฏว่า มีความแตกต่างกันในด้านรูปแบบคำประพันธ์ ถ้อยคำภาษา อนุภาค และผลการศึกษายังพบว่า เรื่องรามเกียรติ์ฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ยังมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวภาคใต้อีกด้วย

ฉัตรยุพา สวัสดิพิงค์² ได้ศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับลานนาเรื่องหอรมานและพรหมจักร กับรามเกียรติ์ฉบับภาคใต้ คือ รามเกียรติ์ฉบับบ้านควนเกย อำเภออ่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ปรากฏผลโดยสรุปดังนี้

ลักษณะของเนื้อเรื่อง รามเกียรติ์ฉบับลานนามีลักษณะเป็นนิทานชาดก แต่ฉบับภาคใต้มีลักษณะเป็นนิทานประโลมโลก

ตัวละคร รามเกียรติ์ทั้งสองฉบับจะมีการลดตัวละครที่ไม่สำคัญลง และได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อตัวละครบ้างบางตัว

ชื่อเมืองที่ปรากฏในเรื่อง รามเกียรติ์ฉบับลานนา ชื่อเมืองเป็นไปตามลักษณะนิทานชาดก ส่วนรามเกียรติ์ฉบับภาคใต้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงชื่อเมือง

¹ฉันทส ทองช่วย. รามเกียรติ์กับวรรณกรรมในท้องถิ่นภาคใต้. 2522. หน้า 164 – 169.

²ฉัตรยุพา สวัสดิพิงค์. การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับลานนาและฉบับภาคใต้. 2522. หน้า 305 – 307.

เนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองฉบับยังคงดำเนินไปตามโครงเรื่องเป็นส่วนใหญ่ และจากการศึกษาปรากฏว่า ในรามเกียรติ์ทั้งสองฉบับจะมีการโยงเอาเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นเข้าไปเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องอยู่เสมอ

เสาวณิต วิงวอน¹ ได้วิเคราะห์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ โดยใช้บทโขนในการศึกษา 5 ตำรา คือ รามเกียรติ์คำฉันท์ รามเกียรติ์คำพากย์ บทพากย์รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และบทโขนของกรมศิลปากร จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาเรื่องรามเกียรติ์เหมาะสมกับการแสดงโขน เพราะตัวละคร 4 ประเภท คือ พระ นาง ยักษ์ ลิง แสดงลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพทำให้เกิดรสศิลปะต่างๆ กัน และรสของศิลปะต่างๆ นี้ยังได้จากการพากย์ การเจรจา การขับร้อง เพลงดนตรี ซึ่งประคิยฐ์ได้เหมาะสมกับลักษณะตัวละครทั้ง 4 ประเภท กล่าวโดยสรุปแล้ว เรื่องรามเกียรติ์เป็นที่รวมขององค์ประกอบหลายลักษณะ จึงเหมาะสมต่อการแสดงโขนซึ่งมีลักษณะศิลปะแบบเดียวกัน

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย² ได้ศึกษาตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ สรุปได้ว่า ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ฝ่ายธรรมะมีพระรามเป็นตัวนำ ส่วนฝ่ายอธรรมมีทศกัณฐ์เป็นตัวนำ ตัวละครฝ่ายธรรมะมักมีพฤติกรรมที่แสดงว่าเห็นแก่ความเป็นธรรมและความถูกต้องมากกว่าความเป็นญาติมิตร ในกรณีที่ความเป็นธรรมขัดกับความเป็นญาติมิตร ฝ่ายธรรมะจะเลือกกระทำสิ่งที่เห็นสมควร โดยไม่คำนึงถึงฐานะความเป็นญาติมิตรเลย ตัวละครฝ่ายอธรรมจะได้รับผลติดลบแทนในบั้นปลาย ส่วนตัวละครฝ่ายอธรรมมักจะคำนึงถึงความเป็นญาติมิตรก่อนอื่น ตัดสัมพันธ์ส่วนตัวไม่ขาด แม้จะเป็นผู้มีศีลธรรมก็ยังเห็นแก่ความเป็นพี่เป็นน้อง ผลที่ได้รับคือ ต้องตายด้วยสรพระราม ส่วนญาติมิตรของทศกัณฐ์ที่มีได้มีข้อพิพาทโดยตรงกับพระราม แต่เมื่อมาช่วยทศกัณฐ์รบโดยไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าใครเป็นฝ่ายผิดก็ต้องล้มตายลงเช่นเดียวกัน จึงเห็นได้ว่า เรื่องรามเกียรติ์มีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นความสำคัญของคุณธรรมและความชอบธรรมว่ามาก่อนสิ่งอื่นใด และอาจลบเลือนความเป็นญาติสนิทมิตรสหายได้ หากญาติมิตรนั้นเป็นฝ่ายผิด

¹ เสาวณิต วิงวอน. การศึกษาวิเคราะห์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์. 2519. หน้า 237–239.

² ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์. 2525. หน้า 159.

'ไพเราะ รักนุ่' ได้วิเคราะห์กลยุทธ์ในศึกแต่ละตอนของรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ 1 ผลการวิเคราะห์ปรากฏว่า ลำดับการดำเนินเรื่องในการทำศึกแต่ละตอนนั้นเริ่มจากการเชิญรบ การจัดทัพ การสร้างน้ำ การแต่งกาย การชมกระบวนทัพ การชมโฉม และสิ้นสุดลงที่ผลการรบ สำหรับกลยุทธ์ในศึกแต่ละตอนนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ กลยุทธ์ของฝ่ายทศกัณฐ์และกลยุทธ์ของฝ่ายพระราม

กลยุทธ์ที่ฝ่ายทศกัณฐ์ใช้ปรากฏว่ามี 10 วิธี คือ การใช้เวทย์มนต์ การลวงและการลอบทำร้าย การขัดตาทัพ การฆ่าและการคาดโทษ การใช้สตรีเป็นเครื่องมือ การใช้กองสอดแนม การตัดกำลังคนสำคัญ การยุยงให้เกิดความแตกแยก การใช้อาวุธวิเศษ การทำพิธีกรรมและการให้รางวัล

วิธีการที่ทศกัณฐ์ใช้ประสบผลสำเร็จมาก คือ การลวงและการลอบทำร้าย ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ได้ผลเลย คือ การตัดกำลังคนสำคัญ

สำหรับฝ่ายพระรามใช้กลยุทธ์ 10 วิธี คือ การใช้คาถาอาคม การส่งทูตเจรจาความ การทำลายแผนการ การใช้อุบายล่อลวงจารกรรมและการลอบทำร้าย การเยาะเย้ยถากถาง การปรึกษาหารือ การพึ่งพาอาศัยสตรี การช้อนกล การให้รางวัลและการลงโทษ

วิธีการที่ฝ่ายพระรามใช้ได้ผลสำเร็จมากที่สุด คือ การใช้อุบายหลอกล่อจารกรรมและการลอบทำร้าย ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ได้ผลเลย คือ การส่งทูตเจรจาความ

งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้ความเข้าใจในแง่มุมต่างๆ ของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์อย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมของตัวละครอันจะได้นำไปเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางสำคัญต่อการวิเคราะห์ในครั้งนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดี

ผู้รู้หลายท่านได้กล่าวถึงวรรณคดีไว้ในลักษณะต่างๆกัน ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมเพื่อนำมาศึกษาและใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์วีรชนในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ดังต่อไปนี้

¹ไพเราะ รักนุ่. ลำดับการดำเนินเรื่องและกลยุทธ์ในศึกแต่ละตอนของรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. 2541. หน้าบทคัดย่อ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดี

กุสุมา รัชมณี¹ ได้กล่าวถึงทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต สรุปได้ดังนี้

รส คือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดเอาไว้ในวรรณคดี โดยนักวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมีความเห็นว่ารสวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอออกมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น

ส่วนรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับลักษณะของรสและลำดับขั้นตอนในการเกิดรสนั้น กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า อารมณ์ต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงานเรียกว่า “ภาวะ” ในระยะแรกภาวะหลักมี 9 อย่าง คือ ความรัก (รติ) ความขบขัน (หาสะ) ความทุกข์โศก (โสกะ) ความโกรธ (โกรธะ) ความมุงมั่น (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภยะ) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) ความน่าพิศวง (วิสมยะ) และความสงบ (สมะ)

เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ที่เกิดภาวะหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร กวีต้องแสดงเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ไว้เป็นเบื้องต้น ต่อจากนั้นตัวละครต้องแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ให้รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครแล้ว นอกจากนั้นยังมีการแสดงออกอีกอย่างหนึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ (สาดตวิกภาวะ) สาดตวิกภาวะจึงทำหน้าที่ช่วยอนุภาวะให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะในใจตัวละครได้ง่ายขึ้น

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า “รส” ซึ่งมี 9 รส เท่ากับจำนวนภาวะและจะสัมพันธ์กับแต่ละภาวะ คือ ความซาบซึ้งในความรัก (สฤจการรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะรัก ความสนุกสนาน (หาสยรส) เป็นอารมณ์ภาวะขบขัน ความสงสาร (กรุณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง (เราทรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองความมุงมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นภาวะตอบสนองต่อภาวะน่ากลัว ความเบื่ระอา ชิงชัง (พิภัตสรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใจ (อัทภูตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง และความสงบแห่งจิตใจ ส่วน

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต 2534.

(ศานตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะสงบ

เฉพาะในส่วนของวีรรส กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวอธิบายและยกตัวอย่างประกอบไว้ดังต่อไปนี้

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความสามารถอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมและหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริมคือ ความมั่นคง ความพินิจพิจารณา ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็ง ะมัดกเข้มน พุดจาแข็งขัน เป็นต้น¹

ตำราอสังการศาสตร์ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ในปริเฉทที่ 5 ดังนี้

1. ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้ว อาหารไม่อร่อยฉันใด กาพย์ปราสาจาก “รส” ก็ไม่ฉันนั้น เช่นนี้เราจึงกล่าวถึง “รส” ในที่นี้
2. “รส” คือ “สถายิกภาวะ” อัน “วิภาวะ” “อนุภาวะ” “สาตวิก” และ “วยภิจาริ” ทั้งหลายส่งเสริมให้เด่นขึ้น
3. นักปราชญ์กล่าว “รส” เก้าอย่างนี้ คือ “ศฤงคาร” “วีระ” “กรรณา” “หาสย” “อทภูติ” “ภยานก” “เราทร” “พีภตส” และ “ศานต”...
20. “วีรรส” มีความเพียรเป็น “สถายิกภาวะ” และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบ หรือการให้ทาน ...²

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต 2534. หน้า 112.

²วาทกฏ. อสังการศาสตร์. แปลโดย ป.ส. ศาสตรี. ม.ป.ป. หน้า 28 – 29.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของรสวรรณคดีว่า

อาหารมีรสต่างๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้เสพมันใด วรรณคดีก็มีรสต่างๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้อ่านฉันนั้น รสทั้งสองนี้แตกต่างกันตรงที่รสอาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัส เพื่อให้รู้ว่าอาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมหวานชวนกินแค่ไหน ส่วนรสวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหูจากภาษาที่ฟังจะรู้รส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์เพียงอย่างเดียว คือ บอกอารมณ์แห่งความพอใจหรืออารมณ์แห่งความไม่พอใจ และถ้าจะจำแนกภาวะแห่งอารมณ์ออกเป็นส่วนใหญ่ย่อยลงไปอีกก็จะมีอยู่มากมายหลายประการ เช่น ความยินดี ความร่าเริง ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ เป็นต้น ... และถ้าวรรณคดีเรื่องใดขาดรสของวรรณคดีก็เปรียบเสมือนคนกินอาหารที่ไม่มีรสแล้วไม่อร่อยมันใด การอ่านวรรณคดีที่ขาดรสก็อ่านไม่สนุกฉันนั้น แต่วรรณคดีเรื่องใดจะมีรสดีหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับภาษาที่แสดงออกเป็นสำคัญ ภาษาที่กับรสวรรณคดีจึงแยกจากกันไม่ออก¹

กุหลาบ มัลลิกะมาส² กล่าวถึงองค์ประกอบของวรรณคดีด้านการแสดงออกซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะท้อนใจอันก่อให้เกิดรสวรรณคดีสรุปได้ว่า การแสดงออกเป็นสื่อ นำความนึกคิด ความสะท้อนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่านอื่น และการแสดงออกที่ดีจะต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกและความเข้าใจดีในสิ่งต่อไปนี้

1. ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย
2. ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือนาฏการ
3. เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง
4. ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น คือ ความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมบุคคลจึงได้แสดงออกเช่นนี้
5. เผยให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

¹ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษา กวี การวิจักษ์และวิจารณ์. 2518. หน้า 116.

² กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี. 2531. หน้า 13.

ส่วนผลกระทบทางจิตใจอันเนื่องมาจากการอ่านวรรณคดีจะมีมากน้อยเพียงใดถือเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ดังเช่น สายทิพย์ นุกูลกิจ กล่าวถึงเรื่องการเกิดอารมณ์สะท้อนใจว่า “อารมณ์สะท้อนใจอาจเกิดขึ้นเมื่อตัวละครได้เห็นนางอันเป็นที่รักสิ้นชีวิต”¹ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของพระยาอนุমানราชชน ที่ได้กล่าวถึงอภิวสัยในการเกิดอารมณ์สะท้อนใจของผู้อ่านวรรณคดีว่า “จะเป็นวรรณกรรมทำให้ท่านบังเกิดอารมณ์สะท้อนใจแรงแก่ไหน จะเป็นไปได้ในทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ เกิดขึ้นแล้วและหมดไปเร็วหรือช้าก็ตามที ก็สุดแท้แต่ตัวท่าน ตามส่วนแห่งอำนาจความรู้สึกนึกเห็นและความคุ้นเคยอบรมมา เป็นเรื่องต่างคนต่างรู้สึก ไม่มีอะไรต้องโต้เถียงกันเรื่องนี้”²

เอกสารประกอบการสอนภาษาไทย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช³ กล่าวถึงเรื่องรสรวรรณคดีไว้สรุปได้ว่า รสรวรรณคดี ได้แก่ อารมณ์หรือภาวะต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณคดี เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์เศร้า เป็นต้น การอ่านวรรณคดีให้ได้รับผู้อ่านต้องพิจารณาถ้อยคำของผู้เขียนทุกตัวอักษร แล้วจึงคิดและวิเคราะห์ตามเพื่อให้รับรู้ภาวะแห่งอารมณ์นั้นๆ รสรวรรณคดีแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รสรวรรณคดีไทย มี 4 รส คือ เสาวรจนี นาโรปราโมทย์ พิโรชวาทัง สัลลาปิงคพิสัย ส่วนรสรวรรณคดีสันสกฤตมี 9 รส คือ ศฤงคารรส รุทธรส กรุณารส หาสยรส วีรรส ภยานกรส พิกัสรส อัทภูตรสและसानตีส

กระแสมาลยาภรณ์ กล่าวถึงรสรวรรณคดีไว้ว่า

คุณค่าส่วนหนึ่งของวรรณคดีคือ คุณค่าทางอารมณ์นั่นเอง คือกวีต้องมีแรงบันดาลใจอันจะทำให้เกิดจินตนาการ สร้างภาพสะท้อนอารมณ์ ช่างผู้อ่านก็จะตีความวรรณคดีนั้นๆ ออกมา อันอาจจะเป็นอารมณ์ที่คล้ายกับกวีผู้แต่ง อารมณ์ของกวีนั้นย่อมเป็นอารมณ์ โศก อารมณ์รัก อารมณ์เคียดแค้น ฯลฯ เราย่อมได้ประโยชน์ด้วย การที่จะเป็นคนอยู่เฉยๆ ไม่มีความอ่อนไหวหรือโลดโผนทางอารมณ์นั้นจะไม่ “สนุก” ไม่ได้รับ “รสแห่งภาษา” เลย “รส” ของวรรณคดีนั้นท่านเรียกว่า “พนธรส” มีอยู่ 9 รส คือ ศฤงคารรส

¹ สายทิพย์ นุกูลกิจ. เอกสารประกอบการสอนวิชาไทย 321 : วรรณคดีวิจารณ์. 2523. หน้า 167.

² พระยาอนุমানราชชน. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. 2531. หน้า 51.

³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ภาษาไทย 7 (หน่วยที่ 1-6). 2529. หน้า 227 – 228.

(ความรัก) หาสขรส (ความหรรษา) กรุณารส (ความกรุณา) รุทขรส (ความคร่ำคร่า)
 วีรรส (ความกล้าหาญ) ภยานกรส (ความสยดสยอง) พิภตสรส (ความขยะแขยง) อัถ
 ภูตรส (ความอัศจรรย์ใจ) และศานตีสรส (ความสงบ) วรรณคดีที่ดี्योंมาให้รสต่าง
 เหล่านี้แก่ผู้อ่านได้¹

เบญจมาศ พลอินทร์² กล่าวถึงเรื่องรสของวรรณคดีสรุปได้ว่า อรรถรส หมายถึงรส
 ของวรรณคดีที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านอารมณ์ เป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้ฟังเรื่องราว
 จากวรรณคดีและวรรณกรรม หรือถ้อยคำของกวีเป็นเหตุจูงใจให้เป็นไป ทั้งนี้ กวีจะต้อง
 เข้าถึงภาวะแห่งจิตใจของผู้อ่าน ผู้ฟังและอารมณ์ของคนในลักษณะต่างๆ แล้วปรับถ้อยคำ
 ประชุมแต่งให้เกิดอรรถรส หรือรสแห่งวรรณคดี ซึ่งบรรดาปรมาจารย์ได้แยกแยะและกำหนด
 ไว้ตามภาวะแห่งอารมณ์ มีอาการเป็นไปตามถ้อยคำของกวีอันมีอยู่ 9 ประการ คือ

1. สิงคารรส คือ รติ หมายถึงรสแห่งความรัก
2. หัสสรส คือ หาสะ หมายถึงรสแห่งความขบขันหรรษา
3. กรุณารส คือ โสกะ หมายถึงรสแห่งความโศกเศร้าสังสาร
4. รุทขรส คือ โกะระ หมายถึงรสแห่งความโกรธเค้น
5. วีรรส คือ อุตสาหะ หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ
6. ภยานกรส คือ ภย หมายถึง รสแห่งความกลัวภัยและสยดสยอง
7. วิภัจจรส คือ ชิคุจณา หมายถึง รสแห่งความเกลียดและขยะแขยง
8. อัถภูตรส คือ วิมหยา หมายถึง รสแห่งความประหลาดใจ
9. ศันตีสรส คือ สมะ หมายถึง รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ

ความรู้เรื่องรสวรรณคดีตามแนวทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤตดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัย
 จะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ โดยยึดแนวทางการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามแนว
 ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตของ กุสุมา รักษมณี เป็นหลัก

¹ กระแส มลาขารณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. 2516. หน้า 23.

² เบญจมาศ พลอินทร์. พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. 2526. หน้า 76 – 77.

งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดี

วงเดือน สุขบาง¹ ศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ สรุปได้ว่า รสความที่เกิดจากการบรรยายและพรรณนาความได้ก่อให้เกิดรสวรรณคดีครบทั้งเก้ารส โดยได้ยกตัวอย่าง รสวรรณคดีในด้านต่างๆ และในส่วนของวิรrostผู้วิจัยได้สรุปว่า พระปฐมสมโพธิกถาปรากฏวิรrostใน 3 ลักษณะ คือ รมวิระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการทำสงคราม ทานวิระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการให้ และธรรมวิระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการช่วยเหลือ ตอนที่แสดงถึง รมวิระ เช่น ตอนที่พระพุทธองค์ทรงผจญพญามาร ตอนที่แสดงถึงทานวิระจะมีปรากฏอยู่หลายตอน โดยเฉพาะตอนบำเพ็ญทานทั้ง 3 ชั้น คือ ทานบารมี ทานอุบารมี และทานปรมัตถบารมี มาเป็นเวลาช้านานด้วยพระทัยปรารถนาจะช่วยมวลสัตว์โลกให้พ้นจากห้วงมหรณพ เช่น ตอนที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ส่วนธรรมวิระหรือความกล้าหาญในการช่วยเหลือจะปรากฏอยู่เด่นชัดมาก เช่น ตอนพระสิทธัตถะตัดสินพระทัยละทิ้งนางพิมพาพระอัครมเหสีและพระราชบุตร พระราชมารดาผู้ประสูติได้เพียง 1 วัน พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนความสุขทางโลกีย์ทั้งหลายเพื่อแสวงหาพระสัทธรรมอันเป็นหนทางที่จะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ การกระทำของพระองค์จัดว่าเป็นธรรมวิระอย่างสูงส่ง ซึ่งวิรrostดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความชื่นชม ความภาคภูมิใจและความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระบรมศาสดาเป็นอย่างสูง

นงลักษณ์ แซ่มโซติ² ได้ศึกษาเรื่องหาสรstในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475. ผลการศึกษาสรุปได้ว่า เนื่องจากคนไทยมีลักษณะนิสัยรักสนุกและมีอารมณ์ขันจึงได้ปรากฏหาสรstในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยโดยผู้แต่งได้สร้างหาสรstเพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญ 3 ประการ คือ เพื่อสนองความต้องการผ่อนคลายความเครียดอันได้รับจากสังคมหรือชีวิตประจำวัน เพื่อล้อเลียนเนื้อหาวรรณกรรมซึ่งดูเป็นแบบแผนที่ผิดพลาดหรือบกพร่องและเพื่อเสียดสีหรือเหน็บแนมบุคคลหรือสังคม ส่วนกลวิธีที่ผู้แต่งใช้ในการสร้างหาสรstมีอยู่หลายวิธี คือ การบรรยายลักษณะหรือพฤติกรรมของตัวละคร การเลือกใช้คำ สำนวนโวหาร และวิธีการบรรยายเพื่อแสดงพฤติกรรมที่น่าขบขัน แต่ทั้งนี้ หาสรstในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้สามารถเร้าอารมณ์ขันของผู้อ่านได้

¹ วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. 2514. หน้า 235.

² นงลักษณ์ แซ่มโซติ. หาสรstในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475. 2521. หน้า 290 – 291.

ในระดับยืมในใจขึ้นไปถึงระดับยืมแต่ไม่ถึงขั้นหัวเราะ สาเหตุอาจเป็นเพราะการสร้างหาสรสในรูปแบบการร้อยกรองนั้น ผู้แต่งจะต้องเขียนในกรอบของฉันทลักษณ์ ไม่สามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างเสรีและเต็มที่เหมือนอารมณ์ชั้นในรูปแบบอื่นๆ

ธนันต์ พิสิษสวัสดิ์¹ ได้วิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง โดยวิเคราะห์ศิลปะการเสนอเรื่องและสุนทรียะเชิงประพันธ์ พบว่า ผู้นิพนธ์วรรณคดีเรื่อง ขุนทิง สามารถเรียบเรียงถ้อยคำพรรณนาความตอนต่างๆ ให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านบังเกิดอารมณ์ทางใจได้ครบทั้งเก้ารส ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดไว้ว่าวรรณคดีใดปรากฏอยู่ในตอนใดบ้าง และในส่วนของวีรสหรือรสแห่งความกล้าหาญนั้น ปรากฏว่ามีอยู่เพียงตอนเดียว โดยเป็นความกล้าหาญในการตัดสินใจคือ ตอนขุนทิงตัดสินใจที่จะฝ่าฟันอันตรายจากภูตผีและสัตว์ร้ายที่เฝ้ารักษาสถานที่เพื่อเข้าป่าหิมพานต์ ส่วนรสวรรณคดีที่เด่นที่สุดของเรื่องขุนทิง คือ สานตรส กรูณารส และศฤงคารรสตามลำดับ

กัลยา พลายชุม² ได้วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หนู ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช สรุปผลการศึกษาว่า องค์ประกอบของเรื่องมีลักษณะเด่นเฉพาะทั้งโครงเรื่อง แนวคิด ทรรศนะของผู้แต่ง ตัวละคร บทสนทนา และฉาก ด้านรูปแบบคำประพันธ์มีการใช้คำประพันธ์แต่ละชนิดได้เหมาะสมกับเนื้อหา ด้านขนบนิยมในการแต่งจะปฏิบัติตามกวีรุ่นก่อน แต่มีเอกลักษณ์อยู่บ้างในบทไหว้ครูและบทอัสภรย์ ด้านศิลปะการประพันธ์นับว่ามีความไพเราะทั้งรสคำ รสความและรสวรรณคดี โดยมีรสวรรณคดีตามทฤษฎีอรรถศาสตร์ 8 รส คือ ศฤงคารรส วีรส กรูณารส อทกตรส ภูยานกรส เราทรรส พิภตตรสและสานตรส ซึ่งรสวรรณคดีแต่ละรสที่ปรากฏอยู่ล้วนให้ความรู้สึกสะท้อนอารมณ์แก่ผู้อ่าน ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณค่าน่าสนใจเป็นอย่างมาก

ศศิธร แสงเจริญ³ ได้วิเคราะห์ศฤงคารรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา สรุปผลการวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

พระนลคำหลวง เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวใน 4 เรื่อง ที่ไม่มีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการ แสดงเข้ามาเป็นอุปสรรคต่อการส่งสาร ผู้แต่งจึงสามารถแสดงรติภาวะของตัวละครได้อย่าง

¹ ธนันต์ พิสิษสวัสดิ์. การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง. 2531. หน้า 472 – 473.

² กัลยา พลายชุม วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หนู ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้. 2538. หน้า 130 – 140.

³ ศศิธร แสงเจริญ. การวิเคราะห์ศฤงคารรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา. 2537. หน้า 548 – 552.

เข้มข้นทุกรูปแบบ ภาวะรักต่าง ๆ ได้ถูกจัดวางไว้อย่างถูกจังหวะ มีเหตุการณ์ต่อเนื่องกันอย่างเหมาะสม มีฉากที่กลมกลืนกับประสบการณ์ทางอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี

สาวิตรี แม้จะเป็นเรื่องขนาดเล็กและเป็นบทละครรูปแบบดึกดำบรรพ์แต่ก็มีพลังของศฤงคารรสโดดเด่น เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ถูกจัดลำดับไว้อย่างมีศิลปะและเป็นเอกภาพ บทเรื่องมีพลังเร้าอารมณ์สะเทือนใจ วิกรรมแห่งความรักของนางสาวิตรีผู้งามอย่างที่สุดและเข้มแข็งกล้าหาญยิ่งกว่าบุรุษได้สร้างความประทับใจแก่ผู้เสพอย่างไม่รู้ลืม

สกุนตลา เป็นบทละครรูปแบบดึกดำบรรพ์ จึงมีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการแสดงตัวละครขาดความซับซ้อนทางอารมณ์ ศฤงคารรสที่เกิดขึ้นจึงเด่นเฉพาะช่วงแรก ส่วนช่วงหลังเมื่อตัวละครได้พบกันหลังจากการพลัดพราก จะไม่มีบทโต้ตอบของตัวละครเอก จึงทำให้ขาดความซาบซึ้งในศฤงคารรสไปอย่างน่าเสียดาย

มัทนะพาธา ถือเป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จในด้านรูปแบบ กวีผู้ประพันธ์ได้ทรงใช้ฉันทลักษณ์ได้เหมาะสมกับเนื้อหาทางอารมณ์และเนื้อหาทางความคิด แต่มีจุดอ่อนในด้านของโครงเรื่องและลักษณะนิสัยของท้าวชัยเสนที่ไม่เอื้อต่อการเกิดศฤงคารรส อย่างไรก็ตามฉากรักในเรื่องมัทนะพาธาแม้จะเป็นฉากที่อ่อนหวานและลึกซึ้งกว่าทุกเรื่องที่ศึกษา แต่เป็นน่าเสียดายที่ศฤงคารรสเกิดขึ้นเฉพาะช่วงเฉพาะตอนเท่านั้น

ผู้วิจัยได้ให้ความเห็นว่า วรรณคดีทั้ง 4 เรื่องนี้ มิได้เป็นเพียงวรรณคดีที่ให้ความบันเทิงใจเท่านั้น แต่ยังให้คติธรรมด้านความรักอย่างลึกซึ้ง ทำให้ผู้เสพได้เข้าใจชีวิตดียิ่งขึ้นและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งความจริงได้อย่างมีความสุข

ผลการศึกษาวិเคราะห์วรรณคดีไทยโดยใช้ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตดังที่กล่าวมาแล้ว ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ผู้วิจัยจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์รสวรรณคดีจากเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ต่อไป

บทที่ 3

การวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรรส

วีรรส เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ของตัวละคร อันอาจเป็นความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ (ธรรมวีระ) ความมุ่งมั่นในการรบ (รณวีระ) หรือความมุ่งมั่นในการเสียสละ (ทานวีระ) ดังตำราอภินิหารศาสตร์กล่าวถึงวีรรสไว้ว่า “วีรรส มีความเพียรเป็นสภาวะ และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบหรือการให้ทาน”¹

องค์ประกอบของวีรรส

วีรรสจะเกิดขึ้นได้ จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ

วิภาวะ

อนุภาวะ

สาตตวิภาวะ

วิภาวะ

พระคัมภีร์สุโขทัยกล่าวถึงความหมายของวิภาวะไว้ว่า “คำว่า วิภาวะ เป็นคำศัพท์ผสม คือ มาจากคำ วิ อุปสรรค ซึ่งแปลว่า แฉ่ง นำหน้าคำว่า ภาวะ ซึ่งแปลว่าความมี ความเป็นรวมความว่า ความมีแฉ่ง ความเป็นแฉ่ง แปลเอาความว่า ความปรากฏก็ได้”² ความหมายของคำว่า “วิภาวะ” ดังกล่าว สอดคล้องกับการให้คำจำกัดความคำว่า “วิภาวะ” ของกุสุมา รัชมณี ว่า “วิภาวะหรือเหตุของภาวะ หมายถึง เหตุการณ์ บุคคล หรือสิ่งต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเนื้อเรื่อง ให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง”³ จากคำจำกัดความทั้งสองข้อความที่กล่าว พอสรุปได้ว่า วิภาวะ หมายถึง ความมี ความเป็น หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ใน

¹วาทกฏ. อภินิหารศาสตร์. แปลโดย ป.ส. ศาสตรี. ม.ป.ป. หน้า 29.

²เยี่ยม ประพัฒน์ทอง. พระคัมภีร์สุโขทัย. 2512. หน้า 279.

³กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

เนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ แก่ตัวละคร ดังที่กุสุมา รัชมณี ได้แสดงตัวอย่างการวิเคราะห์องค์ประกอบของรสนด้านวิภาวะ จากกวีนิพนธ์เรื่อง กิราตารชุนียะ โดยได้กล่าวถึงพฤติกรรมความอดสาหัสของอรชุน ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องว่ามีสาเหตุมาจากความแค้นเคืองที่ถูกสบประมาท ดังนี้

ภาวะพื้นฐานของเรื่องนี้ความอดสาหัสของอรชุน มีสาเหตุ (วิภาวะ) คือ ความแค้นเคืองที่ถูกสบประมาท อรชุนมีความเชื่อมั่นว่าตนเองเป็นนักรบผู้มีฝีมือ แม้ฝ่ายเการพเองก็ยังขยาด...แรงกระตุ้นที่สำคัญสำหรับอรชุนก็คือ การกู้ชื่อเสียงของป้าณฑพกลับคืนมา อรชุนถือเป็นเรื่องน่าอับอายมากที่ต้องเสียเมืองให้ฝ่ายเการพเพราะยุธิษฐิระแพ้พนัน ยิ่งกว่านั้น นางเทราปตีผู้เป็นชายาของป้าณฑพทั้งห้ายังถูกประจานกลางที่ชุมนุม นางเทราปตียกเรื่องนี้มากล่าวอีกครั้งเพื่อเร่งเร้าให้อรชุนออกไปต่อสู้

“ความกล้าและพลังกำลังของท่าน ช่างไร้ความหมายอย่างน่าละอาย
ตราบใดที่มุ่นผมของข้ายังหลุดลุ่ย เพราะฝีมือของทุหศาสนะ
ราวกับว่าไม่มีผู้ปกป้องคุ้มครอง ต้องคอยพึ่งพาแต่โชคชะตาเท่านั้น
ท่านยังเป็นอรชุนคนเดิมอยู่หรือ”

คำพูดของเทราปตี ทำให้อรชุนนึกถึงเหตุการณ์อันน่าอับอายครั้งนั้น ความแค้นของอรชุนก็ลุกโชนช่วงขึ้นราวกับดวงอาทิตย์ในอุครทิส...

สำหรับชายชาตินักรบ คำแนะนำของสตรีให้ออกรบ ย่อมหมายถึงการหมิ่นเกียรติ นางเทราปตีเป็นคนแรกที่เอ่ยปากติเตียนยุธิษฐิระว่าไม่อาจหาญพอจะสู้กับเการพ เทราปตีกล่าวว่า

“มีกษัตริย์องค์ใดอีกหรือนอกเหนือจากท่าน
ผู้รุกราศ์ตระกูลอันสูงเกียรติ และยังมีหนทางต่อสู้
จะยอมให้ศัตรูกระชากความเป็นราชันย์ไปได้”

คำเปรียบเปรยต่างๆ นานา ของเทราปตี ย่อมทำให้นักรบอย่างอรชุนเกิดอดิมานะ และจากจุดนี้อรชุนได้ตัดสินใจออกบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้อาวุธวิเศษ...¹

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.
หน้า 146 – 147.

ตัวอย่างที่ยกมาดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงวิภาวะของอรชุนในตอนนี้อยู่ คือ ความแค้นเคืองจากการถูกสบประมาทจากผู้หญิงที่เคียดแค้นในฝีมือการสู้รบของตนเอง และความแค้นเคืองได้ส่งผลให้อรชุนได้แสดงความอหิวาหในการต่อสู้อย่างต่อเนื่องจนประสบชัยชนะในที่สุด

อนุภาวะ

ลลิตนา ศิริเจริญ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า อนุภาวะ ไว้ว่า “อนุภาวะ เป็นคำศัพท์ผสม คือ มาจากคำอนุอุปสรรค ซึ่งแปลว่า ตาม นำหน้าคำว่า ภาวะ ซึ่งแปลว่า ความมี ความเป็น รวมความว่า ความมีตาม ความเป็นตาม หรือความเกิดตาม”¹ ในทำนองเดียวกัน กุสุมา รักษมณี ได้ให้คำจำกัดความคำว่า อนุภาวะ ในความหมายที่ชัดเจนลงไปอีกว่า “อนุภาวะ หรือ ผลของภาวะ หมายถึง การแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร เช่น เกี่ยวพาราสิ...เอียงอาย เป็นอนุภาวะของความรัก”² ดังเช่นการวิเคราะห์อนุภาวะในเรื่องเสือโคคำฉันท์ ของกุสุมา รักษมณี³ ที่ปรากฏผลสรุปว่า วิภาวะต่างๆ ที่กวีได้แสดงไว้ มีผลของภาวะ (อนุภาวะ) แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 คือ ปฏิกิริยาของลูกเสือ ที่มีความประทับใจในตัวลูกโคถึงกับขอเป็นมิตรด้วย เนื่องจากการแสดงความกล้าหาญในการไต่ของลูกโค

ตอนที่ 2 คือ คำสรรเสริญของเสนามาตย์แห่งเมืองราชนคร เมื่อพบซากยักษ์ที่ถูกควาวิสังหาร

ตอนที่ 3 คือ ท่าที่แข็งขันของควาวิที่จะปราบนกยักษ์ อันมีวิภาวะมาจากการต้องการช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า

จึงอาจกล่าวได้ว่า อนุภาวะ คือ การแสดงออกของตัวละครอันเป็นผลเนื่องมาจากวิภาวะที่เกิดขึ้นแก่ตัวละคร โดยจะแสดงออกมาในลักษณะของคำพูดหรืออากัปกิริยาท่าทาง ซึ่งอนุภาวะที่ตัวละครแสดงออกมามีเด่นชัดมากน้อยเพียงใดก็จะขึ้นอยู่กับความรุนแรงหรือความมากน้อยของวิภาวะหรือสาเหตุที่ทำให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมออกมานั้นเอง

¹ลลิตนา ศิริเจริญ. อสังการในมหาชาติคำหลวง. 2525. หน้า 88.

²กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 224-225.

³กุสุมา รักษมณี. เล่มเดิม. หน้า 224 – 225.

สาตตวิภว

สาตตวิภว เป็นการแสดงออกของตัวละครที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิดสชัดเจนและมากยิ่งขึ้น กุสุมา รัชมณี ได้อธิบายความหมายของสาตตวิภวว่า “สาตตวิภวหรือปฏิกิริยา หมายถึง การแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปฏิกิริยาที่ห้ามไม่ได้ เมื่อเราโกรธจัด ตัวจะสั่น หรือ หน้าจะแดง ปฏิกิริยาตัวสั่นหรือหน้าแดงนี้ เป็นสิ่งที่เราควบคุมไม่ให้เกิดไม่ได้...สาตตวิภว ตามทฤษฎีการละครมี 8 ลักษณะ คือ ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก เสียงเปลี่ยน ตัวสั่น สีหน้า เปลี่ยน น้ำตาไหล และเป็นลม”¹

ตัวอย่างการวิเคราะห์สาตตวิภว ในบทละครเรื่องอุตรธรรมจรีต (เรื่องพระรามในช่วงหลัง) ของภวภูติ ซึ่งได้กล่าวถึงความทุกข์ของพระรามที่มีสาเหตุมาจากการที่พระรามต้องหักพระทัยว่า หน้าทีของพระองค์ในฐานะเป็นกษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดแม้แต่ความรักที่มีต่อนางสีดา เมื่อพระรามทรงทราบข่าวว่าประชาชนมีอคติต่อนางสีดา พระองค์ก็ทรงมีความทุกข์โศกยิ่งนัก เพราะทรงตระหนักดีว่าพระองค์จะต้องเนรเทศนางสีดา และด้วยความเศร้าโศกอย่างใหญ่หลวงนี้เองทำให้พระรามได้แสดงออกถึงปฏิกิริยาที่พระองค์แสดงออกมาโดยไม่สามารถหักห้ามได้ ดังบทวิเคราะห์ว่า “...ความทุกข์ที่หนักอยู่แล้วจึงทับทวีในจิตใจยิ่งขึ้น นอกจากอนุภาวะแล้วยังมีปฏิกิริยา (สาตตวิภว) ของพระรามเมื่อรู้ข่าวร้ายจากทรมุขะ พระรามนั่งตะลึงงันราวกับต้องอสูรนิบาดแล้วสิ้นสติไป เมื่อกลับไปยังป่าที่เคยพำนักอยู่กับนางสีดา พระรามก็สะเทือนใจจนเป็นลมสิ้นสติ”²

จากตัวอย่างดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นถึงสาตตวิภวในลักษณะการนั่งตะลึงงัน อันมีสาเหตุมาจากความตกใจของพระราม และความตกใจดังกล่าวก็ได้แปรเปลี่ยนเป็นความสะเทือนใจอย่างรุนแรงจนกระทั่งถึงแก่สิ้นสติ ซึ่งสาตตวิภวทั้งสองประการดังกล่าวนี้ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่สามารถหักห้ามได้

ในการวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบของวีรรสในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ห้วงค์ประกอบของวีรรสในแต่ละเหตุการณ์ที่มีวีรรสโดดเด่น ปรากฏผลดังต่อไปนี้

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 108.

²กุสุมา รัชมณี. เล่มเดิม หน้า 165.

องค์ประกอบของวีรราในแต่ละเหตุการณ์

ที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาดตวิกภาวะ
1.	หนุมานรับปฏิบัติตาม พระรับสั่งของพระราม	ได้รับคำสั่ง	คำพูด	-
2.	หนุมานต่อสู้กับนางยักษ์ ผีเสื้อสมุทร	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา	-
3.	ทศกัณฐ์เข้าสวนขวัญ	ความโกรธแค้น	คำพูด อากัปกิริยา	-
4.	นางสีดาคูพระศอ	ความเสียใจ	อากัปกิริยา	น้ำตาไหล
5.	นางสีดาปฏิเสธที่จะกลับ มากับหนุมาน	ความรักในศักดิ์ศรี	คำพูด	น้ำตาไหล
6.	หนุมานทำลายกรุงลงกา	ความสำนึก ในหน้าที่	อากัปกิริยา	-
7.	อินทรชิตจับหนุมาน	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา คำพูด	-
8.	หนุมานเผากรุงลงกา	ความกตัญญู	อากัปกิริยา คำพูด	-
9.	หนุมานรับผิดต่อพระราม	มีความรับผิดชอบ	คำพูด	-
10.	พิเภกทำนายฝัน	การเป็นผู้มีความ ยุติธรรม	คำพูด	น้ำตาไหล
11.	พิเภกสวามีภักดิ์ต่อ พระราม	ความคับแค้นใจ	คำพูด	น้ำตาไหล ,
12.	เบญจกษอาสา	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	น้ำตาไหล
13.	องคตสื่อสาร	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	
14.	สุครีพหักฉัตร	ความจงรักภักดี	คำพูด อากัปกิริยา	-

ที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
15.	ไมยราพสะกดทัพ	ได้รับการขอร้อง	อากัปกิริยา คำพูด	-
16.	หนุมานติดตามพระราม ไปเมืองบาดาล	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	-
17.	มังจานุต่อสู้กับหนุมาน	ความโกรธแค้น	คำพูด อากัปกิริยา	-
18.	นาฬิราควนช่วยเหลือ หนุมาน	ความรักลูก	คำพูด อากัปกิริยา	-
19.	หนุมานต่อสู้กับไมยราพ	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา	-
20.	กุมภกรรณทูลทัดทาน ทศกัณฐ์	การมีความ ยุติธรรม	คำพูด	-
21.	ศึกกุมภกรรณ	ความรัก วงศาคณาญาติ	อากัปกิริยา คำพูด	น้ำตาไหล
22.	กุมภกรรณทدن้า	ความรัก วงศาคณาญาติ	อากัปกิริยา	-
23.	กุมภกรรณต่อสู้กับ พระลักษมณ์	ความรัก วงศาคณาญาติ	อากัปกิริยา	น้ำตาไหล , สลบ
24.	อินทรชิตต่อสู้กับ พระลักษมณ์	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา คำพูด	น้ำตาไหล
25.	ศึกมังกกรกัณฐ์	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา	-
26.	ศึกแสงอาทิตย์	ความโกรธ	คำพูด อากัปกิริยา	ตะลึงงัน
27.	หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต	ความโกรธ	อากัปกิริยา	-
28.	พระลักษมณ์ทำศึกกับ อินทรชิต	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	-
29.	นาณณโฑทูลทัดทาน ทศกัณฐ์	ความรักลูก	คำพูด	น้ำตาไหล

ที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
30.	อินทรีชิตอาสาออกศึกครั้ง สุดท้าย	ความกตัญญู	คำพูด อากัปกิริยา	น้ำตาไหล
31.	ทศกัณฐ์ออกศึกครั้งที่หนึ่ง	ความโกรธแค้น	คำพูด อากัปกิริยา	-
32.	ศึกมุลพลัม,สหัสเดชะ	ได้รับการขอร้อง	คำพูด อากัปกิริยา	เห่ง้อออก
33.	หนุมานลวงเอาคทาเพชร จากสหัสเดชะ	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	-
34.	สุครีพทำลายของคพิธิ	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	-
35.	ศึกสังฆาสูร	ได้รับการขอร้อง	คำพูด อากัปกิริยา	-
36.	ศึกวิรุณจำบัง	ได้รับการขอร้อง	คำพูด	-
37.	ท้าวมาลีราชว่าความ	เป็นผู้มีความ ยุติธรรม	คำพูด	-
38.	หนุมานไปเอาหินบดยา และยาแก้หอกกบิลพัท	ได้รับคำสั่ง	อากัปกิริยา	
39.	ศึกทศคีรีวัน , ทศคีรีธร	ความกตัญญู	คำพูด อากัปกิริยา	
40.	หนุมานทำลายพิธีปรง น้ำทิพย์ของนางมณโฑ	ได้รับคำสั่ง	คำพูด อากัปกิริยา	-
41.	นามณโฑทูลขอให้ ทศกัณฐ์ฆ่าตนเอง	ความอับอาย	คำพูด	สลบ
42.	ทศกัณฐ์ทำศึกกับพระราม	ความเสียใจ ความอับอาย	คำพูด อากัปกิริยา	-
43.	หนุมานรับอาสาไปเอา กลองดวงใจทศกัณฐ์จาก พระฤาษีโคบุตร	ความกตัญญู	คำพูด อากัปกิริยา	-

ที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
44.	ทศกัณฐ์ล้ม	ความมีขัตติยะ มานะ	คำพูด อาถักปกริยา	ตัวสั้น, น้ำตาไหล ตะลึง, สลบ
45.	นางสีดาลุยไฟ	ความคับแค้นใจ	คำพูด อาถักปกริยา	-
46.	ศึกบรรลัยกัลป์	ความโกรธ ความเย่อหยิ่ง	คำพูด	-
47.	พระพรตพระสัตรุตจะเข้า กองเพลิง	การรักษาสัจจะ	คำพูด อาถักปกริยา	-
48.	นางสีดาสารภาพว่าเป็นผู้ วาดรูปทศกัณฐ์	การมี ความรับผิดชอบ	คำพูด อาถักปกริยา	-
49.	พระลักษมณ์ใช้ชีวิต นางสีดา	การมี ความยุติธรรม	คำพูด	น้ำตาไหล เป็นลม
50.	นางสีดาใช้ให้ พระลักษมณ์ฆ่าตน	ยอมรับในชะตา กรรม	คำพูด	-
51.	พระลพพระมงกุฎจับม้า อุปการ	ความสงสัย ความคะนอง	คำพูด อาถักปกริยา	-
52.	พระลพพระมงกุฎต่อสู้กับ พระพรต พระสัตรุตและ หนุมาน	ความโกรธ	อาถักปกริยา	-
53.	พระลพรับอาสาไปตาม พระมงกุฎ	ความรักพี่	คำพูด อาถักปกริยา	น้ำตาไหล
54.	พระลพพระมงกุฎทำศึก กับพระรามและพระ อนุชา	ความโกรธ	คำพูด อาถักปกริยา	น้ำตาไหล
55.	นางสีดาหนีไปเมือง บาดาล	ความโกรธ	คำพูด อาถักปกริยา	-

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะแสดงตัวอย่างรายละเอียดของเหตุการณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ที่ทำให้เกิดรสตามองค์ประกอบในแต่ละตอนดังต่อไปนี้

1. ภาวะ

ภาวะหรือเหตุของภาวะ หมายถึง “เหตุการณ์ บุคคลหรือสิ่งต่างๆ ที่ก่อกำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง”¹ นักวรรณคดีทั้งหลายได้ให้แนวคิดเรื่องการเกิดรสว่า ผู้เสพงานวรรณคดีที่มีจิตใจเป็นสหฤทัย (จิตที่ว่างเปล่าพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ต่างๆ จากตัวละคร) จะมียุทธธรรมเป็นสัญชาตญาณที่เคยรับรู้มาก่อนในอดีต เมื่อได้รับการแสดงภาวะแล้ว สัญชาตญาณดังกล่าวก็จะถูกปลุกขึ้นมาแล้วพัฒนาจนถึงจุดสูงสุดที่เรียกว่า รส

ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ผู้วิจัยพบว่า มี ภาวะในลักษณะต่างๆ 3 ประการดังต่อไปนี้

1.1 การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร คุณธรรมของตัวละครเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง ซึ่งจะมีผลต่อผู้อ่านในด้านการเกิดวิรส คุณธรรมในที่นี้หมายถึง ความรักในศักดิ์ศรี ความสำนึกในหน้าที่ ความกตัญญู ความรับผิดชอบ ความจงรักภักดี ความมีขันติเยमानะ ความมีน้ำใจ ความรักวงศาความยุติ ความซื่อสัตย์ และการเป็นผู้มีความยุติธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงภาวะด้านการเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละครเป็นตัวอย่างในบางเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

เหตุการณ์ที่ 5 นางสีดาปฏิเสธที่จะกลับมากับหนุมาน

ภาวะ คือ ความรักในศักดิ์ศรี

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่หนุมานได้นำแหวนของพระรามไปถวายแก่นางสีดา ผู้ซึ่งได้ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ที่สวนขวัญในกรุงลงกา เมื่อถวายแหวนแล้ว หนุมานก็ได้ทูลเชิญนางสีดาให้กลับไปหาพระรามโดยให้ประทับไปบนฝ่ามือของตน แต่นางสีดาได้ตอบปฏิเสธไป โดยการกล่าวว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่น่าอับอาย ไร้ศักดิ์ศรี และตนเองคงจะถูกตราหน้าว่าเป็นหญิงชั่วช้า เข้าลักษณะ “ยักษัลกมา ลิงพาไป” ดังนั้น ขอให้หนุมานกลับไปทูลพระรามว่า นางขอให้

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

พระรามเสด็จมาปราบยักษ์ให้ได้ก่อนแล้วนางจึงจะกลับไปพร้อมกับพระราม คำกลอนตอนนี้กล่าว
ว่า

เมื่อนั้น	นวลนางสีดามารศรี
จึงตรัสตอบวาจาพาที	ท่านว่านี้ไม่ต้องทำนองใน
อันตัวเรายากเย็นเพราะเป็นหญิง	ไม่สิ้นสิ่งพะวงสงสัย
ประเดี้ยวยักษ์ลักมาลึงพาไป	เทพไทจะติฉินนินทา
จงทูลพระอวตารผ่านเกล้า	ว่าตัวเราบังคมก้มเกศา
ไม่ลืมคิดถึงพระคุณกรุณา	แต่ครองใจไว้ทำก็กว่าปี
เชิญเสด็จผ่านฟ้ามาโปรด	พิฆาตโคตรทศพัศตร์ยักษ์
ให้สิ้นทั้งลงกาธานี	จึงสมที่มั่นอาจอหังการ
มาตรแม้นทศกัณฐ์มันไม่ตาย	เราจะวายชีวิตสังขาร
แล้วตรัสขับขุนกระบี่ให้ลีลา	เสด็จมาดำเนินกัณฑ์ทันใด

(45 – 46)

เหตุการณ์ที่ 6 หนุมานทำลายกรุงลงกา

วิภาวะ คือ ความสำนึกในหน้าที่

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ เมื่อหนุมานถวายแหวนแก่นางสีดาและรับความที่นางสีดาฝากไป
ทูลแก่พระรามเรียบร้อยแล้ว หนุมานก็เกิดความคิดขึ้นว่า ภารกิจที่ตนได้รับมอบหมายให้มาทำที่
กรุงลงกาก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น ตนเองจึงน่าจะกระทำอะไรสักอย่างเพราะเวลาและโอกาส
อำนวยให้ยิ่งนัก และที่สำคัญ ถ้าตนเองกลับไปโดยไม่ทำอะไรเลย จะก็เสียที่ที่เกิดมาเป็น
ทหารผู้เก่งกาจของพระราม คำกลอนที่แสดงให้เห็นถึงวิภาวะด้านการสำนึกในหน้าที่และต้องการ
กระทำเพื่อเจ้านายของหนุมานมีว่า

บัดนั้น	คำแหงหนุมานทหารใหญ่
ครั้นนางเสด็จกลับลับไป	อโหนทัยแจ่มแจ้งจักรวาล
จึงคิดว่าถ้าจะกลับไปพลับพลา	อุปมาเหมือนมิใช่ทหาร
เสียแรงเราเข้ามาถึงกรุงมาร	จำจะผลาญพลเมืองให้เปลืองตา

(46)

เหตุการณ์ที่ 10 พิเภกทำนายฝัน

วิภาวะ คือ การเป็นผู้มีความยุติธรรม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ ทศกัณฐ์หลับฝันไปว่า มีร่างดำบินอยู่ในอากาศ ร่างขาวบินมาพบเข้าและตรงเข้าจิกตี ร่างดำเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ตกลงมาตายบนพื้นดินแล้วร่างกายก็กลับกลายเป็นยักษ์ ตนเองได้เอากะลำน้ำมันมีไส้สำหรับจุดไฟวางไว้บนฝ่ามือยักษ์ตนนั้น แล้วมีผู้หญิงถือคบไฟวิ่งเข้ามาจุดเพลิงในกะลา ทำให้ไฟลุกไหม้มือของตน ทศกัณฐ์ได้ขอให้พิเภกทำนายฝัน พิเภกอนุชาผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม ได้วิเคราะห์ความฝันที่รู้ว่าเกิดเหตุร้ายแก่ทศกัณฐ์และชาวลงกา ก็ได้กราบทูลไปว่า ร่างเผือกคือพระรามผู้จะชนะสงคราม ร่างดำคือทศกัณฐ์ผู้จะประสบความพ่ายแพ้ ผู้หญิงที่นำเพลิงมาจุดก็คือ นางสำนึกษาผู้นำความเดือดร้อนมาให้ และไฟไหม้กะลา คือ ความเดือดร้อนที่เกิดจากการนำนางสีดามาไว้ที่กรุงลงกา เมื่อทศกัณฐ์ตรัสถามถึงหนทางที่จะป้องกันไม่ให้เกิดเหตุร้าย พิเภกผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ก็ได้กราบทูลให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม คำกลอนที่แสดงให้เห็นถึงวิภาวะแห่งการเป็นผู้มีความยุติธรรมของพิเภกมีว่า

เมื่อนั้น	พิเภกประณตบทศรี
จึงทูลว่าข้าคูในคัมภีร์	อันพระเคราะห์ครั้งนี้หนักครัน
ไม่ต้องตามตำรับโศภักย์	ด้วยเหตุใหญ่ยิ่งยวดกวาดขัน
แม่นจะไ้หยืนยงคงชีวัน	จงฟังน้องครองธรรม์ประเพณี
นางสีดามีเขาเอาไว้ไย	จงส่งไปให้พี่นางโฉมศรี
ก็จะสิ้นสงครามความราศี	พระภูมิจะเป็นสุขทุกเวลา
	(79)

เหตุการณ์ที่ 20 กุมภกรรณทูลทัดทานทศกัณฐ์

วิภาวะ คือ การเป็นผู้มีความยุติธรรม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ ทศกัณฐ์ขอให้กุมภกรรณออกรบกับพระราม กุมภกรรณไม่เห็นด้วยกับการทำศึกครั้งนี้และเห็นว่าทศกัณฐ์ผู้เป็นเชษฐาทำไม่ถูกต้อง จึงได้กราบทูลทัดทานและขอให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดากแก่พระรามว่า ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระยากุมภกรรณยักษ์
เห็นผิดอย่างทางธรรม์ที่บัญชา	จึงทูลทัดเชษฐาธิบดี

อันลัทธิธรรมรามข้ามสมุทรมารบพุ่ง
เป็นเหตุด้วยสีดานารี
แม่นส่งนางคืนไปให้มนุษย์
ทั้งสองข้างต่างบำรุงกรุงไกร
ไฉ่จะคิดหมายมุ่งเอากรุงศรี
ที่ภูมีไปพาเอามาไว้
เห็นสิ้นสุดศึกเหนือเสื่อได้
ก็จะได้อยู่เย็นเป็น ไมตรี
(209)

ทศกัณฐ์ โกรธที่ถูกตัดทอนจึงได้กล่าวถึงญาติวงศ์พงศาที่ถูกฝ่ายพระรามฆ่าตาย แต่ด้วยความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม กุมภกรรณก็ได้กล่าวชี้แจงถึงสาเหตุที่ญาติวงศ์เหล่านั้นต้องตายไปอย่างมีเหตุผลน่าฟังว่า

ซึ่งพระองค์ทรงตรัสเช่นนี้ไซ้ไร
อันอีสามนักขาหน้าด้าน
ข้างเขาเห็นเป็นยักษ์ไม่โยติ
ซึ่งเหตุขรตรีเศียรสิ้นชีวา
พระทรงยศทศทิศยอมเลื่องลือ
ถึงองค์ศุกรีพหนุมาน
อันรรับสัประยุทธ์ยุทธนา
ไม่ควรยกโทษเขาเอาเป็นผิด
ข้าทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน
ข้าเห็นไม่ต้องตามประเพณี
ไปเกี่ยวพานผู้ชายชายพัศตร์พี
จึงทุบตีตัดตีนสิ้นมือ
เพราะฟังสามนักขาหาไม่หรือ
อย่าเชื่อถือหญิงพาลมายา
มันทำการของเจ้าจะเอาหน้า
ผู้ใดมีศักดิ์ได้กัน
พระจงคิดดูก่อนผ่อนผัน
ทรงธรรมอย่าแหงนแครงฤทัย
(210)

แม้ว่ากุมภกรรณจะทูลตัดทอนอย่างไร ทศกัณฐ์ก็ไม่ทรงเชื่อ มีหน้าซำยังโกรธและกล่าว ตัดรอนกุมภกรรณอย่างรุนแรง กุมภกรรณจึงจำเป็นต้องออกรบต่างๆที่ไม่เต็มใจและละเลยในการ ที่ต้องเข้าข้างคนผิด ดังคำกลอนที่กล่าวถึงคำกราบทูลต่อท้าวมหาพรหมตอนที่กุมภกรรณขึ้นไปขอ หอกโมกษศักดิ์ได้แสดงให้เห็นความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมของกุมภกรรณเป็นอย่างดี คำ กลอนตอนนี้กล่าวไว้ว่า

เมื่อนั้น
เดิมทีนั้นองค์เจ้าลงกา
กุมภกรรณทูลไปไม่มูสา
ไปลักนางสีดามาไว้

ผิวเขาตามประจัญธรรงค์	ฆ่าพงศ์เผ่ายักษ์ตักชัย
พระเชษฐาใช้ข้าออกชิงชัย	เข้าได้ทูลขัดทัดทาน
กลับยกโทษ โกรธเกรี้ยวเคี้ยวเงี้ยว	จำเป็นจึงต้องออกหักหาญ
ไซ้จะประพาศด้วยพวงพาล	เป็นความสัจย์ปฎิญาณอย่างนี้
ข้าหมายว่าถ้า मैं ม้วยมิด	เอาชีวิตทดแทนคุณพี่
ทูลพลางทางลงจรถี	อสุรีเหาะตรงไปลงกา

(223)

เหตุการณ์ 29 นางมณโฑทูลทัดทานทศกัณฐ์

วิภาวะ คือ ความรักลูก

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่อินทรชิตไม่สามารถเอาชนะพระรามได้ อินทรชิตก็ได้หลบไปทำพิธีกุมภินิยา เพื่อให้ร่างกายอยู่ยงคงกระพัน แต่การทำพิธีกุมภินิยาของอินทรชิตก็ถูกทำลายลงโดยกองทัพของพระลักษมณ์ อินทรชิตบอบช้ำในการต่อสู้ครั้งนี้เป็นอย่างมากและทราบดีว่าตนเองจะต้องพราลัยในการสู้รบอย่างแน่นอน จึงได้พยายามหลบหนีเข้ามายังกรุงลงกา เพื่อหวังจะกราบลาทศกัณฐ์และนางมณโฑ นางมณโฑเห็นสภาพของอินทรชิตก็เกิดความเสียใจและสงสารโอรสเป็นอย่างมาก กวีได้บรรยายวิภาวะที่แสดงถึงความรักลูกของนางมณโฑว่า

เมื่อนั้น	นางมณโฑเทวีศรีใส
เห็นองค์โอรสาโสกาลัย	ตกใจไม่เป็นสมประดี
ดูบหลังลูกรักแล้วซัดถาม	เจ้ารบกับพระรามเรื่องศรี
เหตุไฉนจึงกลับมาต่อราตรี	อย่าโศกเสียเล่าให้เข้าใจ

(345)

เมื่ออินทรชิตกราบทูลว่า พຽງนี้ตนคงจะต้องตายในสนามรบแน่นอน จึงขอฝากลูกเมียไว้แก่นางมณโฑด้วย นางมณโฑได้ฟังก็มีความเศร้าโศกเป็นอย่างมาก ดังคำกลอนกล่าววว่า

เมื่อนั้น	นางมณโฑฟังแจ้งแกลงใจ
แสนสงสารโอรสระทดใจ	เข้าสวมสอดกอดไว้แล้วโศกา

(346)

ในที่สุด ด้วยความรักลูก นางมณโฑก็ได้ตัดสินใจกระทำในสิ่งที่นางรู้ดีว่าเป็นการขัดใจ ทศกัณฐ์ นั่นคือ การทูลขอให้อินทรชิตไม่ต้องออกรบและขอให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม ดังคำกลอนว่า

จึงทูลว่าพระองค์ทรงเดช	จงโปรดเศษข้าบาทบพทศรี
อินทรชิตชิงชัยกับไพร่	ก็เสียทีแทบตายวายปราณ
จีนจะใช้ไปประจัญธรรงค์	ให้โอรสปลดปลงไม่สงสาร
ขอพระองค์ทรงดำริตรีการ	ให้เมืองมรมีสุขสถาวร
ซึ่งข้าศึกมาประชิดติดลγκα	เพราะเทวีสีดาดวงสมร
สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์ก็ม้วยมรณ์	ให้เดือดร้อนไพร่ฟ้าประชาชี
แม่นส่งนางคืนไปให้พระราม	จะสุดสิ้นเสี้ยนหนามในกรุงศรี
ทั้งลูกรักจักได้รอดชีวิ	รองธุลีบทมาลย์พระผ่านฟ้า

(348)

เหตุการณ์ที่ 44 ทศกัณฐ์ลี้ม

วิภาะ ความมีขัตติยะมานะ

เหตุการณ์ในตอนี้ คือ เมื่อหนุมานสามารถดวงเภาถ่วงดวงใจของทศกัณฐ์มาไว้ในครอบครองได้แล้วก็แสร้งชวนทศกัณฐ์ให้ยกทัพไปขมการต่อสู้ของตนเองกับพระราม แต่เมื่อไปถึงสนามรบ หนุมานกลับถวาทถ่วงดวงใจทศกัณฐ์แก่พระราม แล้วแสดงท่าทีให้ทศกัณฐ์รู้ว่าแท้ที่จริงแล้วทศกัณฐ์เป็นฝ่ายเสียรู้ แต่ทศกัณฐ์ยังมีโอกาสพ่อนโทษหนักให้เป็นเบาได้ นั่นคือ ขอให้ทศกัณฐ์ทูลเชิญนางสีดามาถวายพระราม เมื่อทราบความจริงทศกัณฐ์ก็โกรธแค้นเป็นอย่างนัก ได้ตรัสตอบหนุมานอย่างผู้ที่มีศักดิ์ศรี ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ทศเคียรจึงตอบกระบี่ศรี
จะให้ส่งองค์ภควดี	ขื่อน้อย่าได้เจรจา
เราเป็นถึงพงศ์พรหมบรมนารถ	ไม่เขลาขลาดกลัวชีวังจะสังขาร์
เสียรู้แล้วจะสู้เสียชีวา	มิขอส่งองค์สีดาวิลาวัณย์

(614)

ทศกัณฐ์ได้ขอเลื่อนการรบไปยังวันรุ่งขึ้น แล้วเสด็จกลับเข้าราชฐาน ได้สั่งเสียนางมณโฑ และนางกาลอัถค์ด้วยความโทมนัส นางมณโฑพยายามตัดทานโดยได้กราบทูลว่ามีอยู่ทางเดียวที่ ทศกัณฐ์จะสามารถรักษาชีวิตตนเองไว้ได้ นั่นคือการคืนนางสีดาให้กับพระราม แม้ทศกัณฐ์จะ เห็นด้วย แต่ด้วยขัตติยะมานะ ทศกัณฐ์ได้กล่าวตอบนางมณโฑว่า

ครั้นจะส่งนางไปให้ไพร่	เจ้าว่าด้วยความรักพี่
แต่เราประจัญธรรงค์	ก็เป็นที่ยับยศคอย
ครั้นภัยมาถึงตัวกลัวตาย	จนสุดสิ้นญาติวงศ์ทั้งหลาย
สุดที่พี่จะของอ้อมมนุษย์	จะมีแต่ความกระหายนิโทษา
ตามกุศลผลกรรมได้ทำมา	แม่นม้วยมุคชีวีเสียดีกว่า
	แก้วตาอย่าทรงโศกี
	(621)

เหตุการณ์ที่ 47 พระพรตพระสัตรุดจะเข้ากองเพลิง

วิภาวะ คือ การรักษาสัจจะ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ เมื่อพระพรตพระสัตรุดได้ครองกรุงอยุธยาครบสิบสี่ปี ซึ่งเป็น กำหนดเวลาที่ทั้งสองพระองค์เคยให้สัญญากับพระรามไว้ว่าจะรักษาพระนครไว้ให้ ถ้าถึงกำหนด แล้วพระรามยังไม่กลับมาครองเมือง ทั้งสองพระองค์ก็จะขอตายในกองเพลิง เพื่อแสดงให้เห็น ว่ามิได้มีความต้องการในราชสมบัติแต่อย่างใด ครั้นเมื่อครบเวลาสิบสี่ปีพระรามยังเสด็จมาไม่ถึง ทั้งสองพระองค์ก็เข้าพระทัยว่าพระรามคงจะไม่กลับมาอีกแล้ว ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นจะรักษาสัจจะ พระพรตพระสัตรุดก็เตรียมที่จะเข้ากองเพลิง โดยเสด็จออกหน้าพระลาน ทรงรับสั่งให้เตรียมกอง เพลิงเพื่อที่จะฆ่าตัวตายโดยการเข้ากองไฟ แม้จะถูกตัดทานจากเสนาผู้ใหญ่ว่าให้รอพระรามอีก สัก 3 วัน พระพรตพระสัตรุดก็ไม่ทรงยินยอม ค่ำกลอนกล่าวถึงน้ำพระทัยที่เด็ดเดี่ยวและมั่นคงใน สัจจะของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ว่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงพระพรตพระสัตรุดเรื่องศรี
ครั้นคำรบครบถ้วนสิบสี่ปี	จึงปรึกษาพาทีกันสองรา
อันองค์พระหริวงศ์ทรงเดช	ให้เราสองครองนิเวศน์ไว้ท่า
บัดนี้ถึงวันสัญญา	ไม่เสด็จกลับมาเหมือนว่าไว้

จะนั่งอยู่ไยเล่าเจ้าพี่
 รักษาสัตย์เสียชีวันบรรลัย
 เราเข้ากองอัคคีให้ม้วยไหม้
 คงจะได้เลื่องชื่อลือนาม
 (673)

และเมื่อถูกสุมนันตัน เสนาผู้ใหญ่ว่าให้รอคอยพระรามอีกสัก 3 วัน
 พระพรตพระสัจจรงค์ก็ทรงตอบว่า

ซึ่งท่านทานทักขัดห้าม
 แต่เราได้ให้สัตย์สัญญาไว้
 เหมือนรักใคร่ไอศูรย์สมบัติ
 ท่านอย่าหน่วงหนักชักช้า
 ด้วยมีความสมัครรักใคร่
 จะอยู่ไปไม่พินคนินทา
 ไม่ซื้อสัตย์ต่อองค์พระเชษฐา
 จงไปหาพินตองมากองไฟ
 (674 – 675)

เหตุการณ์ที่ 48 นางสีดาได้รับสารภาพว่าเป็นผู้วาดรูปทศกัณฐ์

วิภาวะ คือ ความรับผิดชอบ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ หลังจากพระราม ทำศึกชนะทศกัณฐ์ และพานางสีดากลับคืน
 อยุธา และปกครองบ้านเมืองอย่างมีความสุข นางสีดาก็ถูกนางอศุสปีสางจงใจให้วาดรูปทศกัณฐ์
 และใช้มารยาปีศาจของตนเองเข้าสิงสู่ในรูปทำให้ไม่มีใครสามารถทำลายรูปได้ นางสีดาจึงได้
 ช้อนรูปผีสิงไว้ได้พระแท่น นางอศุสปีสางได้บันดาลให้พระรามพบรูปดังกล่าว ทำให้พระราม
 ทรงกริ้วเป็นอย่างมาก รับสั่งหาผู้วาดรูปนั้นทันที นางสีดาซึ่งเฝ้าดูเหตุการณ์อยู่ ทรงเกรงว่าพวก
 พนักงานพระที่จะต้องได้รับความเดือดร้อนเพราะการกระทำของตน จึงได้กราบทูลสารภาพอย่าง
 กล้าหาญ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
 เห็นพระพิโรธโกรธา
 ครั้นจะนั่งอยู่ณะนี้เล่า
 โทษหนักนั้นถึงสิ้นชีวิต
 แล้วคนทั้งปวงจะล่วงว่า
 คิดพลางทางเสด็จคลาไคล
 โจมนางสีดาเสนาหา
 กัลยาร่าพียงคะนึ่งคิด
 พวงงานที่เขาจะได้ผิด
 จะเป็นเวรตามติดตัวไป
 ตินินินทาหาควรไม่
 ออกไปเฝ้าองค์พระสามเ
 (709)

เหตุการณ์ที่ 49 พระลักษมณ์ไฉ่ชีวิตนางสีดา

วิภาวะ คือ การเป็นผู้มีความยุติธรรม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น นางสีดาหลงกลนางอศุลปีศาจโดยยอมวาดรูปทศกัณฐ์ให้ดู ทำให้พระรามโกรธมาก รับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปฆ่าเสีย แต่พระลักษมณ์ผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมก็ไม่สามารถที่จะฆ่านางสีดา ผู้ซึ่งตนเห็นว่าไม่มีความผิดใดๆ และทั้งกำลังทรงพระครรภ์อยู่ได้ จึงได้ขอให้นางสีดาหลบไปเสีย ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์ทรงกันแสงแกลงใจ
ทูลสนองเสาวนีย์พี่สะใภ้	น้องมิได้นึกแห่งแคลงจิตญาณ
ซึ่งพระองค์ครองสัตย์สุจริต	ก็แจ้งจิตมาแต่หลังไม่กังขา
ถึงทศพัทตร์ลักไปไว้ลวงกา	ยังรักษาองค์ได้ไม่มลทิน
ย่อมรู้อยู่ทั่วโลกธาตุ	ใครใครไม่อาจประมาทหมิ่น
แม่นพิรุณทุจจิตราคิน	ก็จะสิ้นชนมานเมื่อลุยไฟ
ครั้งนี้มีกรรมมาตามล้าง	ไม่พอที่พี่นางจะดักขัย
สุดคิดที่จะฆ่าชีวลัย	จนใจน้องนุชสุดปีญญา
ขอเชิญโคมยงค้องค์บังอร	ชอกซอนสัญจรไปในป่า
ว่าพลางทรง โศก โศกา	ชลนาอาบเนตรสังเวชใจ
	(712)

เมื่อถึงเวลาที่จะปล่อยให้นางสีดาเดินทางกระเซอะกระเซิงไปในป่าเพียงคนเดียว พระลักษมณ์ก็เต็มไปด้วยความโศกเศร้ามีอาจที่จะจากไปได้ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์เศร้าสร้อยละห้อยให้
โศกาอาดูรทูลไป	พระจะปรารมภ์ไยถึงน้องยา
คิดพะวงสงสารแต่พระพี่	จะจรลือองค์เดียวเปลี่ยวนักหนา
สิงสัตว์เสือกสี่ห่าจะบีทา	ท่าทางกลางป่าก็กัณดาร
จะผินพัทตร์ไปพึ่งผู้ใดได้	อาศัยอยู่กินเป็นถิ่นฐาน
จะยากจนทนทุกข์ทรมาณ	สงสารนฤมลเป็นพื้นไป
ว่าพลางทางถวายบังคมลา	ชลนาแหวงถึงหลังไหล
มิใคร่จะจากมาด้วยอาลัย	จำเป็นจำใจจรจรล

เดินมาสักประเดี้ยวแล้วเหลียวหลัง เห็นโคมยงทรงนั่งกันแสงศัลย์
 สงสารนางพลางกลับมาจับปล้น ทรงธรรม์ทรุดองค์ลงโศกา
 (717)

เหตุการณ์ที่ 53 พระลบบรับอาสาไปตามพระมงกุฎ

วิภาวะ คือ ความรักในพี่น้อง

เหตุการณ์ในตอนนี คือ พระมงกุฎถูกพระพรตพระสัตรุดจับตัวไปถวายพระราม แต่พระลบบซึ่งไปด้วยกันหนีกลับมาได้ และกลับมาแจ้งข่าวร้ายแก่นางสีดาและวัชมฤคฤาษีให้ทราบ ซึ่งทำให้บุคคลทั้งสองตระหนกตกใจและเศร้าโศกเป็นอย่างมาก และด้วยความรักความห่วงใยในตัวพระมงกุฎผู้เป็นพระเชษฐา ทำให้พระลบบซึ่งมีวัยเพียง 8 ชันษา รับอาสาพระมารดาและพระฤาษีขอไปตามพระมงกุฎที่ถูกจับตัวไป คำกลอนตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น พระลบบค่อยคลายหายโศกศัลย์
 จิงกราบกรานมารดาด้วยปล้น ลูกรักขออัญชลีลา
 ถ้าติดตามเข้าไปในเมือง ฟังเรื่องราวเหตุพระเชษฐา
 แม้นประสบพบพานพี่ยา แล้วจะพากันกลับมาจับไว
 (776)

และขณะที่ออกเดินทางไปตามพระเชษฐา พระลบบก็ยังคงอยู่ในอาการเศร้าโศกและร้องไห้ อย่างหนักด้วยความรักและเป็นห่วงพระเชษฐา ดังคำกลอนว่า

มือขวากว่าศรสำหรับองค์ บ่าแบกศรทรงของพี่
 ออกจากที่อยู่พระมุนี โศกิดำเนินเดินมา
 (778)

เมื่อนั้น พระลบบได้แจ้งหาแคลงไม่
 คิดถึงพี่อย่างยิ่งอาลัย ก็ร้องไห้กลิ้งเกลือกเสือกโศกา
 (779)

ความรักของพระลบพระมงกุฎได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนเมื่อพระลบสามารถช่วยพระมงกุฎออกมาได้ กวีผู้ประพันธ์ได้บรรยายภาพการพบกันของสองพี่น้องกษัตริย์รุ่นเยาว์ไว้อย่างน่าชื่นชม ในความรักที่มีต่อกันของทั้งสองพระองค์ว่า

จึงรีบเดินออกนอกประตู	แล้วเหลือบแลดูทั้งซ้ายขวา
เห็นองค์พระลบอนุชา	ต่างองค์ก็วิ่งมาหากัน
พระมงกุฎกอดน้องร้องไห้	ครวญคร่ำรำไร โสกศัลย์
เล่าความตามต้องโทษทัณฑ์	รำพันกันแสงโศกาลัย
	(785)

ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ เป็นตัวอย่างการแสดงลักษณะของวิภาวะในด้านการเป็นผู้มีคุณธรรมในด้านต่างๆ ของตัวละคร

1.2 การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือขอร้อง หมายถึง การที่ตัวละครได้แสดงพฤติกรรม อันก่อให้เกิดวีรรสแก่ผู้อ่าน เพราะต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้านาย หรือผู้มีอำนาจเหนือกว่า รวมไปถึงการต้องถือปฏิบัติตามคำขอร้องของผู้เป็นญาติวงศ์พงศา ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงวิภาวะด้านการต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือขอร้องดังต่อไปนี้

เหตุการณ์ที่ 1 หนุมานรับปฏิบัติตามคำสั่งของพระราม

วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ พระรามยกกองทัพติดตามนางสีดาไปยังกรุงลงกา โดยไปตั้งทัพอยู่ที่เชิงเขาคันธมาทน์ ทรงมีพระดำริต้องการทราบข่าวคราวของนางสีดาในกรุงลงกา จึงมีรับสั่งให้หนุมานเข้าเฝ้าและตรัสสั่งให้หนุมาน พร้อมด้วยของคตและชมพูพานคุมทหารห้าร้อยนายเดินทางไปยังกรุงลงกา เพื่อนำแหวนและผ้าสไบไปมอบแก่นางสีดา ให้แจ้งข่าวแก่นางสีดาว่าบัดนี้พระองค์ได้ยกทัพติดตามนางมาแล้ว และให้หนุมานสำรวจภูมิประเทศสำหรับการตั้งพลับพลาที่ประทับด้วย โดยพระรับสั่งของพระรามมีว่า

ท่านกับของคตชมพูพาน	จงตั้งจิตคิดอ่านอาสา
กุมโยธาห้าร้อยรีบไคลคลา	ไปยังกรุงลงกาธานี

สืบข่าวราวเรื่องในเมืองมาร
 บอกว่าเราเสรำโศกโศกี
 ว่าพลางทางหีบสไบทรง
 แล้วบอกว่าผ้านี้ของทรมวย
 ชำรงค้วงนั้นก็ของนาง
 ท่านจงเอาไปให้สีดา
 แล้วดูทางกลางป่าพนาเวศ
 จะสำนักพักพลตำบลใด

ให้พบพานสีดามารศรี
 ยกโยธิตามนางมากกลางไพร
 กับทั้งเทพชำรงค์สั่งให้
 ฝากวานรไว้ให้มว
 ทศกัณฐ์มันขว้างเอาปีกยา
 แจ็งกิจจาให้สิ้นกินใจ
 ดูประเทศน้ำท่าอาศัย
 ว่าจะไปถึงลงกาธานี

(1 – 2)

เมื่อได้ยินพระรับสั่ง หนุมานมิได้รับคำในทันที แต่ได้กราบทูลแย้งว่านางสีดาไม่เคยรู้จักตนเองมาก่อน เกรงว่านางจะไม่เชื่อ ขอให้พระรามคิดหาทางแก้ปัญหานี้ คำกลอนกล่าวถึงคำกราบทูลของหนุมานในตอนนีว่

ทูลสนองบัญชาว่าข้านี้
 จะเอาของสองสิ่งไปถวาย
 ด้วยสไบชำรงค์อลงการ
 ถึงจะทูลข้อความตามรับสั่ง
 ขอพระองค์ทรงดำริตรไต่

นางเทวีไม่รู้จักพักตรา
 เห็นโฉมฉายจะทรงชักหนักหนา
 ตกอยู่กลางป่าพนาลัย
 ก็เห็นยังจะพะวงสงสัย
 อย่าให้โฉมยงสงกา

(2)

เมื่อพระรามได้ตรัสบอกถึงวิธีการที่จะให้นางสีดาเชื่อแล้ว หนุมานก็ได้รับคำที่จะทำตามรับสั่งทันที คำกลอนตอนนีว่

บัดนั้น
 ถวายบังคมลาพากัน

สามกระบี่ฤทธิ์แรงแข็งขัน
 มาจัดสรรพหุลผลโยธา

(3)

เหตุการณ์ที่ 7 อินทรชิตจับหนุมาน

วิภาะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่หนุมานได้ทำลายต้นไม้ในสวนขวัญของทศกัณฐ์เสียหายยับเยิน ได้ฆ่าทหารยักษ์และสหัสกุมาร โอรสพันองค์ของทศกัณฐ์ที่เข้าขัดขวางล้มตายจนหมดสิ้น เมื่อทศกัณฐ์ทราบเรื่องก็ทรงโกรธแค้นเป็นอย่างมาก มีรับสั่งให้อินทรชิตขึ้นไปเฝ้า เมื่ออินทรชิตขึ้นไปเฝ้าก็มีรับสั่งให้อินทรชิตไปฆ่าหนุมานทันที ความตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น	ทศเตียรสุริย์วงศ์ทรงศักดิ์
จึงดำรัสตรัสบอกพระลูกรัก	ไอลิงป่ามาหักสวนเรา
ครั้นสหัสกุมารเข้าล้อมจับ	มันก็กลับมาฆ่าด้วยเสียแล้ว
แม่นละไว้ไอลิงจะดูเบา	จะให้เจ้าไปสังหารผลาญชีวา
	(50)

เมื่อได้รับคำสั่ง อินทรชิตก็รับคำที่จะไปฆ่าหนุมานทันที ทั้งๆที่อินทรชิตเองก็ตระหนกดีว่า หนุมานตนนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์มาก เพราะสามารถฆ่าโอรสพันองค์ของทศกัณฐ์ได้ แต่อินทรชิตก็ไม่ได้มีความเกรงกลัวแต่อย่างใด ได้ทูลรับคำที่จะไปฆ่าหนุมานด้วยความเต็มใจ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	อินทรชิตสิทธิศักดิ์ศึกษา
จึงบังคมก้มกราบทูลบิดา	ทำไมกับลิงป่าพนาวัน
ถึงมาตรแม่นจะดีมีฤทธิ์	มิได้คิดขยาดหวาดหวั่น
จะขอไปไล่สะพัตต์มดมัน	มาถวายทรงธรรมวันนี้
	(51)

เหตุการณ์ที่ 12 เบญกายอาสา

วิภาะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ทศกัณฐ์ต้องการที่จะใช้อุบายตัดศึกให้พระรามเลิกทัพกลับกรุงอยุธยา โดยการทำให้พระรามเข้าพระทัยคิดว่านางสีดาเสียชีวิตแล้ว และผู้ที่ทศกัณฐ์เห็นว่าเหมาะสมที่จะทำอุบายนี้คือ นางเบญกาย บุตรีของพิเภก ดังนั้น จึงมีรับสั่งให้นางเบญกายเข้าเฝ้า

เมื่อนางเบญจกายเข้าเฝ้า ทศกัณฐ์จึงได้รับสั่งกับนางเบญจกายเป็นทำนองว่าให้นางเบญจกายทำการ
ครั้งนี้เพื่อเป็นการไถ่โทษแทนพิเภกผู้บิดา โดยกล่าวว่า

อนิจจาสงสารหลานรัก	คูผิวพัศตร์ผิครูปชুবเศร้า
เป็นเคราะห์กรรมจำให้ลูงใจเบา	จับบิดาเจ้าไปจากไกล
เดี๋ยวนี้ค่อยเคลื่อนคลายหายโกรธ	จะถือโทษโทษานั้นหาไม่
ครั้งจะรับกลับคืนมาเวียงชัย	ก็คิดอดสูใจแก่ไพร่
จึงให้ไปหาเจ้าขึ้นมา	จะให้แปลงเป็นสีดามารศรี
ทำตายลอยไปในวารี	อยู่ที่ฉนวนท่าพลับพลาชัย
แม่นพระรามลงสรงคงคา	จะคิดว่าเมียรักตักยัย
เห็นว่าจะเลิกทัพกลับไป	ลูงจะได้รับพ่อเจ้าคืนมา
อันอุบายครั้งนี้เห็นดีนัก	หลานรักจงรับอาสา
เหมือนไวยศทดแทนคุณบิดา	ให้กลับคืนลงกาธานี

(98)

เมื่อนางเบญจกายกล่าวปฏิเสธด้วยคำพูดที่มีเหตุผล ทศกัณฐ์ก็ได้ใช้วิธีการรับสั่งเชิงบังคับ
ในลักษณะที่นางเบญจกายไม่อาจปฏิเสธได้ นั่นคือ ทศกัณฐ์ได้กล่าวว่า

อย่าได้คิดบิดพลิ้วเกียจกร้าน	ราชการครั้งนี้เป็นที่สุด
เหมือนตัดศึกสิ้นณรงค์ชยยุทธ์	ให้มनुยต์เลิกทัพกลับไป

(99)

เมื่อไม่มีทางปฏิเสธ นางเบญจกายก็จำต้องรับปฏิบัติตามรับสั่ง แม้จะเป็นการถือปฏิบัติตาม
ด้วยความจำใจ แต่นางเบญจกายก็มุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่อย่างดีที่สุด โดยในขั้นแรกนางได้ทูลถาม
ทศกัณฐ์ถึงรูปร่างหน้าตาของนางสีดา เพื่อจะได้แปลงกายให้เหมือนกัน คำกลอนได้กล่าวถึง
นางเบญจกายในตอนนี่ว่า

เมื่อนั้น	เบญจกายกัลยาอักษมาสัย
จะขัดจิ้นขอตัวกลัวภัย	จำใจคำนับรับบัญชา

แต่จะจำแลงแปลงอินทรีย์ ข้านี้ก็พะวังกังขา
 ด้วยองค์ภควดีสีดา ไม่เห็นว่ารูปร่างเป็นอย่างไร
 (99)

เหตุการณ์ที่ 13 องคตสื่อสาร

วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น องคตทหารเอกของพระราม ได้นำราชสารของพระรามไปถวาย ทศกัณฐ์ เมื่อไปถึงกรุงลงกา องคตได้แสดงกิริยาที่สร้างความโกรธแค้นให้ทศกัณฐ์เป็นอย่างมาก เริ่มด้วยการถีบประตูกำแพงเข้าไปโดยที่พวกทหารยักษ์ไม่สามารถสกัดไว้ได้ และเมื่อทศกัณฐ์ ออกมาต้อนรับเข้า องคตก็ถือวิสาสะเดินเข้าไปในห้องทศกัณฐ์ ขดหางตนเองให้สูงเสมอเทียบเท่า แทนประทับของทศกัณฐ์ แล้วบังคับทศกัณฐ์ให้น้อมเศียรรับสาร ซึ่งการกระทำอันเย่อหยิ่ง องคตไม่เกรงกลัวใครขององคตนี้มีวิภาวะมาจากการได้รับคำสั่งของพระรามเพียงสั้นๆ ว่า

จงแต่งราชสารส่งให้องคต ไปถึงทศพัศตร์ยักษ์
 แม้นไม่ส่งองค์สีดานารี จะสุคลิ้นชีวิวายปราณ
 (151)

เหตุการณ์ที่ 16 หนุมานติดตามพระรามไปเมืองบาดาล

วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น ไมยราพ พระยายักษ์เจ้าเมืองบาดาลได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ ให้ช่วยทำศึกกับพระราม ไมยราพได้ใช้เวทย์มนต์สะกดทัพของพระราม แล้วอุ้มพระรามไปไว้ที่ เมืองบาดาล โดยวางแผนไว้ว่าจะตัมพระรามในเวลาเช้ามีดของวันรุ่งขึ้น ฝ่ายท้าวพลลาของ พระราม เมื่อตื่นขึ้นมาไม่เห็นพระรามก็ตกใจกันเป็นอันมาก พิเภกกราบทูลว่าพระรามถูกขังอยู่ที่ เมืองบาดาล ขอให้พระลักษมณ์ส่งคนตามไปเอาตัวมา พระลักษมณ์จึงทรงมีรับสั่งกับหนุมานว่า

ท่านรีบตามอสุราไปบาดาล สंहารผลาญยักษ์ให้ตัดชัย
 เชิญเสด็จพระองค์ทรงชัย ขึ้นมาในเวลารাত্রี
 (190)

เมื่อได้รับคำสั่ง หนุมานก็รับคำที่จะปฏิบัติตามทันที แม้ว่าจะไม่รู้หนทางที่จะไปเมืองบาดาล ก็ได้ซักถามกับพิเภกจนทราบแน่ชัด แล้วจึงถวายบังคมลาติดตามพระรามไปทันที คำกลอนกล่าวว่

บัดนั้น	หนุมานรับสั่งไล่เกศี
แต่ยังไม่รู้แห่งแจ้งคดี	จึงพาที่ถามพิเภกโหรา
ซักไซ้ได้ความแจ้งประจักษ์	บังคมลาพระลักษมณ์ขนิษฐา
เพลงฤทธิ์ชำระแตรกสุธา	ตรงไปพาราบาดาล
	(190)

เมื่อถึงกรุงบาดาล หนุมานได้ฆ่าไมยราพตาย แต่งตั้งไวยวิกิให้ครองเมืองแทนแล้วนำพระรามกลับมายังพลับพลาได้อย่างปลอดภัยภายในคืนนั่นเอง

เหตุการณ์ที่ 24 อินทรชิตต่อสู้กับพระลักษมณ์

วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ เมื่อกุมภกรรมต้องเสียชีวิตไปในการทำสงครามกับพระราม ทศกัณฐ์ก็ให้บังเกิดความโทมนัสเป็นยิ่งนัก ทรงมีรับสั่งให้อินทรชิตผู้เป็นราชโอรสขึ้นเฝ้า เล่าความเดือดร้อนจากการทำศึกกับพระรามให้ฟัง และสั่งให้อินทรชิตช่วยออกรบกับพระรามด้วย ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์ตรมอกหมกไหม้
เหลือบเห็นโอรสยศไกร	ดีใจจึงแกลงแจ้งกิจจา
กุมภกรรมวันนี้ออกราญรอน	ก็ต้องสรสิ้นชีวังสังขาร์
เจ้าผู้เรื่องฤทธิ์รงค์ทรงศักดิ์	เคยปราบสิ้นดินฟ้าสุราลัย
จงอาสาบิดาออกรอนราญ	ไปสังหารรามลักษมณ์ให้ตักษัย
แม่นเสร็จศึกสมหวังตั้งใจ	จะมอบให้เจ้าบำรุงกรุงลงกา
	(255 – 256)

การรับสั่งในครั้งนี้ทำให้อินทรชิตต้องออกสู้รบกับพระลักษมณ์อย่างกล้าหาญและได้รับชัยชนะในครั้งแรกโดยการแสดงศรนาควาศกุกพระลักษมณ์สลบไป

เหตุการณ์ที่ 25 ตีฆ้องมังกัณฐ์

วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น มังกัณฐ์พระยาอภัยเจ้าเมืองโรมคัลบุรีผู้เป็นหลานของทศกัณฐ์ ได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ผู้มีศักดิ์เป็นลุงให้ไปทำศึกกับพระรามเป็นการขัดตาทัพ เนื่องจากในช่วงเวลานั้น อินทรชิตได้หลบไปทำพิธีชุบศรพรหมศาสตร์ โดยทศกัณฐ์ได้ส่งทหารอภัยจากเมืองลงกาไปยังเมืองโรมคัลบุรี ซึ่งทหารอภัยได้กราบทูลถึงความเดือดร้อนในกรุงลงกา และกล่าวถึงภารกิจที่ตนได้รับมอบหมายให้มาเมืองโรมคัลบุรีว่า

บัดนี้พระผู้ดำรงลงกา

เชิญเสด็จไปด้วยช่วยชิงชัย

ให้เข้ามาทูลแจ้งแถลงไข

จงทราบได้บาทบงสุ์พระทรงฤทธิ

(278)

เมื่อได้ฟังดังนั้น มังกัณฐ์ก็โกรธแค้นยิ่งนัก ได้ตกลงรับที่จะช่วยเหลือทศกัณฐ์ทันที ต่ำกลงกล่าวถึงความคิดของมังกัณฐ์ว่า

มนุษย์นี้ที่ฆ่าพระบิดุเรศ

จะไปเฝ้าทรงฤทธิบิดุลา

คิดพลางทางสังเสนีย์

กฤษณะกพหลพลไกร

ทรงเดชสิ้นชีวังสังขาร

ออกอาสาฆ่าเสียให้บรรลัย

จงตระเตรียมโยธีทัพใหญ่

ไปชิงชัยช่วยณรงค์ในลงกา

(278)

มังกัณฐ์รับสั่งให้จัดกองทัพแล้วก็เดินทางมุ่งสู่กรุงลงกาทันที เมื่อได้เข้าเฝ้าทศกัณฐ์ หลังจากพูดจาปราศรัยกันแล้ว ทศกัณฐ์ก็แจ้งจุดประสงค์ของตนว่า

คือลักษมณ์รามที่ฆ่าบิดาเจ้า

มารบรุกนุกบันบิชา

อินทรชิตช่วยชาญออกหาญหัก

ให้เลิกทัพกลับเข้าเวียงชัย

กุมลึงค่างต่างเหล่าภาษา

เดี่ยวฆ่ากุมภกรรณบรรลัย

คราวนี้พระลักษมณ์ก็ตีถัก

มันรื้อเป็นขึ้นมาได้ไม่ม้วยมรณ

เดียนีอินทรชิตเสษฐา
เจ้าจุมพลพลนิการ

ไปตั้งกิจวิยาชุกร
ออกกรณอรนรรับรองป้องกันไว้
(281)

เมื่อมั่งกรกัณฐ์ได้ฟัง ก็มีความโกรธแค้นยิ่งนัก และเมื่อคิดถึงความหลังที่พระรามได้ฆ่า
พระยาขรพระบิดาของตน ทำให้มั่งกรกัณฐ์รับคำที่จะไปช่วยรบกับพระรามทันที โดยถือเป็น
โอกาสที่จะได้แก้แค้นให้แก่พระยาขรผู้เป็นพระบิดาด้วย

เหตุการณ์ที่ 32 ตึกมูลพล่า, สหัสเดชะ

วิภาวะ การได้รับการขอร้อง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น ทศกัณฐ์ประสบความพ่ายแพ้ในการทำสงครามกับพระราม ทรง
ท้อแท้พระทัยเป็นอย่างมาก และได้ทรงนึกถึงท้าวมูลพล่าสหายผู้เป็นอุปราชฝ่ายหน้าของเมืองปาง
ตาลขึ้นมาได้ ก็ทรงดำริจะให้มาช่วยรบกับพระราม จึงมีรับสั่งให้เปาวนาสุรขุนยักษ์ไปเชิญมูลพล่า
ให้มาช่วยรบ ดังคำกลอนตอนนี่ว่า

ลคองคัลงนึ่งเหนื่ออาสน์	พร้อมอำมาตย์มาตยาปรีชาหาญ
จึงสั่งเปาวนาสุรขุนมาร	จงรีบไปปางตาลนครา
บอกมูลพล่าสหายรัก	ว่าข้าศึกฮึกฮักหนักหนา
เราจงใจให้เชิญเสด็จมา	ช่วยเช่นฆ่าพี่น้องสองมนุษย์
	(372)

เมื่อเปาวนาสุร ไปถึงเมืองปางตาล ก็ได้เข้าเฝ้ามูลพล่า กราบทูลเรื่องราวและสาเหตุที่ตน
เดินทางมาดังกล่าว

บัดนั้น	เปาวนาสุรก็มบังคมไหว้
ทูลว่าพระองค์ทรงภพไทร	ใช้ให้มาประณตบทมาลย์
ด้วยบัดนี้มีมนุษย์กับวานร	มาราณูรอนรุกรายภูร้อาจหาญ
พวกข้าเฝ้าเฝ้าพงศังสุวรรณ	ออกต้านทานเสียทัพอัปรา

อินทรีชิตกุมภกรรณก็บรรลัย
จึงให้เชิญพระองค์ทรงศักดิ์

ทั้งเสียดไพรพลยักษ์เป็นหนักหนา
ขึ้นไปช่วยเข่นฆ่าราวี

(373)

เมื่อท้าวมูลพลัมทราบเรื่องความเดือดร้อนของทศกัณฐ์ ก็โกรธแค้นพระรามเป็นอย่างนัก จึงได้รับปากที่จะมาช่วยรบทันที คำกลอนกล่าวถึงมูลพลัมในตอนนีว่

เมื่อนั้น
โกรธาตาแดงดั่งอัคคี
ดูคู่พระสหายทำขายหน้า
แต่মনุษย์กับลิงมาชิงชัย
ก็จะยกจตุรงค์ไปขยู่ฤทธิ์
แล้วลุกจากแท่นแก้วแพรวพรรณ

ท้าวมูลพลัมยักษ์
กระที่บที่แท่นรัตน์แล้วตรัสไป
เมื่อแรกหาบอกเล่ากับเราไม่
ยังควรให้เสียดวงศ์พงศ์พันธุ์
ผลาญมนุษย์ลิงป่าให้อาสน์
จรจัดขึ้นเฝ้าเจ้าพารา

(373)

เมื่อท้าวสหัสเดชะเจ้าเมืองปางตาล เษษฐาของมูลพลัมทราบเรื่องก็พลอยโกรธแค้นไปด้วย และรับอาสาช่วยทำศึกกับพระรามพร้อมด้วยมูลพลัม

เหตุการณ์ที่ 33 หนุมานลวงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ
วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนีว่ คือ สหัสเดชะ เษษฐาของมูลพลัมได้มาช่วยมูลพลัมทำศึกกับพระราม สหัสเดชะมีอาวุธวิเศษประจำตัว คือ คทาเพชร ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษคือ “ถ้าเมื่อนี้ข้างต้นคนก็ตาย ขี้ข้างปลายกลับเป็นเห็นประจักษ์” ในการทำสงคราม ทหารลิงของพระรามต่างแตกรนไม่เป็น ขบวนเพราะอำนาจคทาเพชรของสหัสเดชะ พิเภกจึงได้กราบทูลเรื่องคทาเพชรของสหัสเดชะแก่ พระราม และขอให้พระรามได้ทรงคิดวางแผนฆ่าสหัสเดชะ พระรามได้ทรงมีรับสั่งกับหนุมานว่า

ดูก่อนหนุมานชาญชิต
จงไปอยู่ต้นทางกลางไพร

ท่านเรื่องฤทธิ์แก้วกล้าอัมมาสัย
คิดอ่านผลาญไอ้อสุรา

(393)

เมื่อได้รับคำสั่ง หนุมานก็ถือปฏิบัติตามโดยการเหาะไปต่อสู้กับสหัสเดชะทันที
ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	วายุบุตรค้ำรับอาสา
ก็มกรานคลานคล้อยถอยออกมา	เพลงศักดาเหาะลิวปลิวไป
	(393)

หนุมานได้ใช้เล่ห์อุบายเนรมิตรร่างเป็นลิงป่า ขอสวามีภักดีต่อสหัสเดชะและกราบทูลขอ
อาวุธ ซึ่งสหัสเดชะก็ได้มอบคทาเพชรให้ หนุมานจึงหักคทาเพชรเสียและสังหารสหัสเดชะได้
ในที่สุด

เหตุการณ์ที่ 40 หนุมานทำลายพิธีปฐมน้ำทิพย์ของนางมณฑา
วิภาวะ การได้รับคำสั่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ ทศกัณฐ์ต้องสูญเสียไพร่พลยกยี้ไปในการทำสงครามกับพระราม
เป็นจำนวนมาก นางมณฑาคิดจะช่วยทศกัณฐ์ชุบชีวิตไพร่พลที่ล้มตายให้กลับฟื้นขึ้นมา เพราะ
นางมีมนต์วิเศษชื่อว่ามนต์สยุมิตรระลอกซึ่งได้รับมาจากพระนางอุมมาเทวี ทศกัณฐ์จึงรับสั่งให้
เตรียมการทำพิธีปฐมน้ำทิพย์จากมนต์วิเศษดังกล่าวขึ้นมา แล้วทศกัณฐ์ก็ได้ใช้น้ำทิพย์หม้อแรก
ประพรมทหารยกยี้และญาติพี่น้องที่ล้มตายในสมรภูมิจนกระทั่งฟื้นขึ้นมาและเข้าทำการรบใหม่
อย่างเข้มแข็ง พระรามประหลาดพระทัยมาก ตรัสถามพิเภก เมื่อทรงทราบความจริง พระรามจึง
ได้แผลงศรเป็นดาบขยี้เพชรเจ็ดชั้นล้อมเหล่ายกยี้คืนชีพนั้นไว้ แล้วตรัสสั่งให้หนุมานรีบไปทำลาย
พิธีปฐมน้ำทิพย์ของนางมณฑา คำกลอนตอนนี้มีว่า

แล้วมีพระราชบัญชาการ	ตั้งคำแหงหนุมานชาญชัยศรี
จงปลอมแปลงเข้าลงกาไปธานี	ล้างพิธีมณฑาโสกา
	(442)

เมื่อได้รับคำสั่ง หนุมานก็รีบปฏิบัติตามโดยการแปลงตนเป็นทศกัณฐ์กลับเข้าไปหานาง
มณฑาในห้องพิธี แจ้งแก่นางว่า บัดนี้ญาติวงศ์พงสาและเหล่าทหารยกยี้ที่ตายไปในสงครามได้
กลับฟื้นขึ้นมาหมดแล้ว ให้นางมณฑาเลิกทำพิธีได้ ซึ่งนางมณฑาก็มีความดีใจเป็นอย่างมาก
หนุมานได้พานางมณฑาเข้าไปในห้องบรรทมและได้นางเป็นชายา โดยที่นางมณฑาไม่ได้เฉลียวใจ

เลยแม้แต่ผู้น้อยว่าผู้ที่เข้าประทับบรรทมกับตนเองคือหนุมาน จึงนับว่าหนุมานได้ทำตามพระรับสั่ง และสามารถล้างพิธีปฐมน้ำมนต์ของนางมณโฑได้สำเร็จ

ตัวอย่างดังกล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ เป็นตัวอย่างของวิภาวะในลักษณะการต้องถือปฏิบัติ ตามคำสั่งหรือขอร้องจากผู้ที่อยู่ในฐานะเหนือกว่าของตัวละคร

1.3. ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะ วิภาวะข้อนี้หมายถึง ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่ได้เกิดขึ้นแก่จิตใจของตัวละครเพียงช่วงขณะหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีสาเหตุต่างๆ มาทำให้ตัวละครเกิดความรู้สึกดังกล่าวขึ้น และความรู้สึกที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ได้เป็นสาเหตุให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมา

วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดวิรสของตัวละครอันมีวิภาวะมาจากความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะอยู่หลายเหตุการณ์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เหตุการณ์ที่ 11 พิเภกสวามีภักดีต่อพระราม

วิภาวะ คือ ความคับแค้นใจ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ ทศกัณฐ์ฝันร้าย พิเภกได้ทำนายฝันไปตามความจริงว่าจะเกิดภัยพิบัติแก่กรุงลงกาและทศกัณฐ์จะประสบความเดือดร้อนอย่างที่สุด ด้วยความเป็นผู้ทรงคุณธรรมและมีความรักในญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ พิเภกจึงได้ขอร้องให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระรามเสีย คำกราบทูลของพิเภกทำให้ทศกัณฐ์โกรธแค้นมาก เพราะทรงคิดว่าพิเภกเห็นพระรามซึ่งเป็นคนอันดีกว่าตนเองซึ่งเป็นพี่ชาย ทศกัณฐ์จึงลงโทษพิเภกโดยเนรเทศออกจากเมืองและให้บริวารสมบัติเป็นของหลวง ส่วนนางตรีชฎาชายาพิเภกก็ส่งไปเป็นข้ารับใช้นางสีดาในสวนขวัญ พิเภกเสียใจและคับแค้นใจเป็นที่สุดที่ความหวังดีของตนเองกลับกลายเป็นการทำคุณบูชาโทษ กวีกล่าวถึงความคับแค้นใจของพิเภกในตอนที่ได้เข้าไปลาชานาและบุตรว่า

เมื่อนั้น
พิเภกเพียงซึ่งจะสังขาร
มาหลุกสาวศรีกับตรีชฎา
แล้วเล่าแจ้งกิจจาสารพัน

(81)

เมื่อได้ฟังนางตรีชฎาและนางเบญจกายพรากร่าพัน พิเภกก็ได้ปลอบโยนด้วยถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงความโทมน์สใจเป็นอย่างยิ่ง ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พิเภกแสนวิโยคโศกศัลย์
ฟังเมียรักพรำรำพัน	อุตสาห์กลิ่นชลนาแล้วพาที
เป็นกรรมแล้วแก้วตาอย่าร้องไห้	จงหักใจเสียเถิดน้องอย่าหมองศรี
อยู่ถนอมกลมเกลี้ยงเลี้ยงเลี้ยงบุตร	อย่าด่วนตีตนตายไม่ต้องการ
แต่ตัวพินี้ครวญคราะห์ร้าย	จำกำจัดพลัดพรายจากสถาน
ถ้าแม่นไม่ล้มตายวายปราณ	ถึงเนิ่นนานก็จะมาเห็นหน้ากัน
เจ้าจะได้ไปอยู่ด้วยสิดา	จงอุตสาห์โอรนอ่อนผ่อนผัน
แล้วสั่งสอนธิดาวิลาวัณย์	อย่าโศกศัลย์นี้กล่นะลูกรัก
สิ้นบุญพ่อแล้วแก้วแม่เอ๋ย	ทราชมชเจ้าอุตสาห์รักษาศักดิ์
ว่าพลางทางกันแสงชบพิตร	พระยายักษ์สะอื้นให้ไปมา
	(82)

เมื่อถูกนำมาส่งยังชายหาดตรงข้ามฝั่งลγκα พิเภกก็เกิดความคับแค้นใจมากขึ้น ดัง
คำกลอนกล่าวบรรยายความรู้สึกของพิเภกในตอนนี้อ่า

เดินตามหาดทรายชายสมุทร	คิดถึงบุตรภรรยา น้ำตาไหล
เคยอยู่พร้อมพรุ่งที่วังใน	วิบากกรรมจำให้ไกลกัน
ไอ้สงสารปานนี้ตรีชฎา	กับลูกยาจะวิโยคโศกศัลย์
ยิ่งคิดยิ่งให้ใจผูกพัน	ทุกข์ทนอันอันตันอุรา
พลางคะนึ่งถึงตัวต้องตกยาก	น้ำตาพรากพรุ่งพรายทั้งซ้ายขวา
สะอึกสะอื้นออกนามพระราม	โศกาครวญคร่ำรำไรไป
	(83)

และด้วยความคับแค้นใจเป็นอย่างยิ่งนี้เอง ทำให้พิเภกได้ตัดสินใจไปสวามิภักดิ์ต่อ
พระรามผู้เป็นศัตรูของเชษฐาผู้ขับไล่ตนออกจากเมืองโดยไม่มี ความผิด

เหตุการณ์ที่ 17 มัจฉานูต่อสู้อักับหนุมาน

วิภาวะ คือ ความโกรธแค้น

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น หนุมานติดตามพระรามไปยังเมืองบาดาลของไมยราพ ระหว่าง
ทาง หนุมานต้องผจญด่านต่างๆ หลายด่าน และด่านที่สำคัญที่สุด คือด่านมัจฉานู ซึ่งไมยราพได้

มอบหมายให้เฟารักษาสระน้ำอันเป็นด่านสุดท้ายก่อนที่จะถึงเมืองบาดาล เมื่อแลเห็นหนุมานล่อง
ลำเข้ามามัจฉานุกี่รู้สึกโกรธแค้น คำกลอนกล่าวถึงความโกรธแค้นของมัจฉานูในตอนนี่ว่า

บัดนั้น

มัจฉานู โกรธใจดังไฟผลาญ

(192)

ความโกรธอย่างรุนแรงของมัจฉานูในครั้งนี้ได้ส่งผลให้มัจฉานูต่อสู้กับหนุมานอย่างไม่
เกรงศักดิ์ศรีของลิงใหญ่เลย

เหตุการณ์ 31 ทศกัณฐ์ออกศึกครั้งที่ 1

วิภาวะ คือ ความโกรธแค้น

เหตุการณ์ในตอนนี คือ อินทรชิตออกมาทำศึกและถูกศรของพระลักษมณ์ถึงแก่ความตาย
เมื่อทศกัณฐ์ทราบข่าวก็เส้าไสกเสียดายอินทรชิต และความเส้าไสกก็แปรเปลี่ยนเป็นความโกรธ
แค้นพระรามพระลักษมณ์เป็นอย่างมาก ถึงกับตัดสินใจพระทัยออกทำศึกกับพระรามทันที คำกลอน
แสดงความโกรธของทศกัณฐ์ในตอนนีมีว่า

แล้วลุกขึ้นกระต๊อบแทนแก่นัก

จะเข่นฆ่ารามลักษมณ์เสียให้ได้

พຽงนี้เข้าตรู่จะไป

ชิงชัยให้เห็นฤทธา

(360)

เหตุการณ์ที่ 41 นางมณโฑทูลขอให้ทศกัณฐ์มาตนเอง

วิภาวะ ความอับอาย

เหตุการณ์ในตอนนี คือ นางมณโฑได้ประกอบพิธีปรຽงน้ำทิพย์เพื่อช่วยทศกัณฐ์ในการทำ
สงคราม แต่พิธีปรຽงน้ำทิพย์ของนางมณโฑก็ถูกหนุมานทำลาย ซึ่งนอกจากพิธีปรຽงน้ำทิพย์จะล้ม
เหลวแล้ว ตัวนางมณโฑเองยังเสียที่ต้องตกเป็นเมียของหนุมานซึ่งปลอมตัวเป็นทศกัณฐ์ เมื่อได้
ทราบความจริงในตอนหลัง นางมณโฑก็รู้สึกอับอายเป็นอย่างนัก คำกลอนกล่าวถึงความรู้สึกของ
นางมณโฑในตอนนีว้ว่า

เมื่อนั้น

นางมณโฑเทวีศรีไส

ฟังแถลงแจ้งตระหนักประจักษ์ใจ

อรทัยเพียงจะสิ้นสมประดี

ทั้งอายุทั้งกลัวด้วยช้วนัก
กอดบาทภัสศาสามี

ไม่อาจแลดูพักตร์ท้าวชัย
โศกที่แน่นิ่งไม่ดึงกาย

(548)

ด้วยความเสียใจความอับอายเป็นอย่างมากนี้เอง นางมณโฑจึงได้กราบทูลขอให้
ทศกัณฐ์มานางในที่สุด

เหตุการณ์ที่ 45 นางสีดาลุยไฟ

วิภาวะ ความคับแค้นใจ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ เมื่อสงครามยุติ พิเภกผู้ครอบครองกรุงลงกาได้ทูลเชิญนางสีดา
มาเฝ้าพระราม เมื่อมาถึงพลับพลา ทั่วๆที่อยากจะตรงเข้าไปกราบบาทพระภัสศา แต่นางสีดาก็ไม่
อาจที่จะกระทำได้ เพราะทรงคิดไปว่า บางทีพระรามอาจจะทรงกินแห่งแครงใจในตัวนาง ช้าง
ฝ่ายพระรามเมื่อทรงเห็นหน้านางสีดาก็ทรงโสมนัสอย่างยิ่ง อยากจะตรัสเรียกนางเข้ามาหาอย่าง
ใกล้ชิดก็ทำไม่ได้ เพราะเกรงว่าจะเป็นที่ครหาของธารกำนัล เนื่องจากนางสีดาต้องตกไป
อยู่ในเงื้อมมือของทศกัณฐ์เสียตั้งสิบกว่าปี พระรามจึงแกล้งตรัสถามนางสีดาเพื่อต้องการให้นางสี
ดา ได้ตอบแสดงความบริสุทธิ์ของนางต่อทุกคนในที่นั้นว่า พระองค์ได้พยายามติดตามนางมาถึง
กรุงลงกา สู้ยอมทำสงครามด้วยความยากลำบากแสนสาหัสเพราะต้องการพบนาง แต่นางสีดาก
จะอยู่ในกรุงลงกาอย่างมีความสุข และอยากทราบวาทศกัณฐ์ราชาแห่งกรุงลงกาได้โปรดประทาน
อะไรให้กับนางสีดาบ้าง ซึ่งคำกล่าวของพระรามได้สร้างความเสียใจและคับแค้นใจให้แก่นางสีดา
เป็นยิ่งนัก เนื่องจากนางต้องตกอยู่ในเงื้อมมือของทศกัณฐ์อยู่เป็นเวลาหลายปี จะมีใครเชื่อใน
ความบริสุทธิ์ของนาง คำกลอนกล่าวบรรยายความรู้สึกของนางสีดาในตอนนั้นว่า

เมื่อนั้น
ได้ฟังดังต้องสายสุณี

นวลนางสีดามารศรี
มีรูที่จะทูลให้เห็นจริง

(639)

ด้วยความรู้สึกอันนี้เอง ทำให้นางสีดากล้าพอที่จะลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของ
ตนเอง

เหตุการณ์ที่ 51 พระลบพระมงกุฎจับม้าอุปการ

วิภาวะ ความสงสัย ความคะนอง

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ พระลบพระมงกุฎประลองศรในป่า เกิดเสียงดังกึกก้องไปถึงกรุงอโยธยาโหราทำนายว่า ผู้มีบุญได้บังเกิดขึ้นในแผ่นดิน ขอให้แต่งม้าอุปการเลี้ยงทนายไป ถ้าผู้ใดไม่แสดงความเคารพก็ให้ทหารจับตัวมาลงโทษ พระรามเห็นชอบตรัสสั่งเตรียมม้าอุปการแล้วปล่อยไป ม้าได้ตรงไปยังป่ากาลวาดซึ่งพระลบพระมงกุฎได้วิ่งเล่นกันอยู่ เมื่อเห็นม้ายืนอยู่ พระกุมารทั้งสองก็ให้สงสัย ด้วยไม่เคยเห็นสัตว์ที่มีรูปร่างอย่างนั้นมาก่อน คำกลอนตอนนี้ได้กล่าวบรรยายความรู้สึกของพระลบพระมงกุฎว่า

พระมงกุฎเหลือบแลแปรผัน	เห็นม้านั้นยืนอยู่ไม่รู้จัก
ชี้พระหัตถ์ตรัสบอกพระน้องรัก	ประหลาดนักสัตว์นี้มันชื่อไร
แต่ก่อนเก่าเรามาเที่ยวเล่น	จะเคยพบเห็นก็หาไม่
ผิดกับสัตว์ป่าพนาลัย	ชะรอยเขาเลี้ยงไว้ในบ้านเมือง

(751)

ความสงสัยอันนี้เองที่ได้ทำให้พระลบพระมงกุฎจับม้าอุปการมาขี่เล่นอย่างสบายใจ อันเป็นสาเหตุให้เกิดการสู้รบระหว่างพระรามและน้องๆกับพระลบพระมงกุฎราชโอรส

เหตุการณ์ที่ 55 นางสีดาหนีไปเมืองบาดาล

วิภาวะ ความโกรธ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ หลังจากได้พบกับนางสีดาแล้ว พระรามได้พยายามอ้อนวอนขอคืนดีกับนางสีดาและชวนนางกลับสู่กรุงอโยธยา แต่ไม่สำเร็จเพราะนางสีดายังไม่หายเจ็บแค้นจากการถูกเนรเทศโดยไม่มีความผิดในหนหลัง แต่นางสีดาก็ได้อนุญาตให้พระลบพระมงกุฎไปมาหาสู่ระหว่างตนกับพระรามได้ พระรามจึงได้พาราชาโอรสทั้งสองพระองค์กลับเข้าวัง และได้พยายามหาทางที่จะให้นางสีดาใจอ่อนให้ได้ ในที่สุดก็ทรงคิดอุบายได้สำเร็จ นั่นคือ ทรงรับสั่งให้จัดพิธีปลงพระศพขึ้นในราชฐาน แล้วให้ทหารไปแจ้งแก่นางสีดาว่าพระรามสิ้นพระชนม์ นางสีดาตกใจและเสียใจมาก รีบเสด็จมายังกรุงอโยธยาทันที โดยได้เข้าไปในที่ประดิษฐานพระบรมศพ พรำรำพันรักพระรามต่างกานานา พระรามซึ่งทรงแอบฟังอยู่ได้ปรากฏกายออกมา เมื่อเห็นพระรามยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ นางสีดาก็ทราบทันทีว่าถูกพระรามใช้อุบายหลอก ความเศร้าโศกเสียใจก็แปรเปลี่ยนเป็นความโกรธแค้นอย่างรุนแรง คำกลอนตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น	นวลนางสีดาสาวสวรรค์
เหลือบแลเห็นองค์พระทรงธรรม์	ตกใจไหวหวั่นพันทวี
ให้คิดแคล้วในนฤทัยนัก	นงลักษณ์ลุกขึ้นเดินดำเนินหนี
แล้วร้องว่าไปพลันทันที	เป็นโชนจะนี้ภูวนาย
	(828)

ความโกรธของนางสีดาในครั้งนี้ เป็นสาเหตุให้นางยอมอธิษฐานให้พระแม่ธรณีช่วยส่งนางไปยังเมืองบาดาล

สรุปได้ว่า วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีเหตุการณ์ในเรื่องที่ทำให้เกิดองค์ประกอบด้านวิภาวะอยู่ 3 ประการ คือ

ประการแรก การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร ได้แก่ ความรักในศักดิ์ศรี ความสำนึกในหน้าที่ ความเป็นผู้มีความยุติธรรม ความรักลูก ความมีขัตติยะมานะ การรักษาสัจจะ การมีความรับผิดชอบ ความรักพี่น้อง ซึ่งคุณธรรมด้านต่างๆเหล่านี้จะมีอยู่ในตัวละครทั้งสองฝ่าย แต่ความมีคุณธรรมของตัวละครจะโดดเด่นมากน้อยเพียงใดย่อมจะขึ้นอยู่กับฐานะและบทบาทที่กวีกำหนดไว้ให้ เพราะ “ตัวละครจะมีพฤติกรรมอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับฐานะและบทบาทในเรื่อง”¹ เช่นพระลักษมณ์เป็นน้องของพระรามก็ต้องแสดงพฤติกรรมการเป็นน้องที่ดี กุมภกรรณเป็นน้องของทศกัณฐ์ เป็นผู้ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความมีคุณธรรม แต่ความมีคุณธรรมของกุมภกรรณได้ขัดกับความเป็นญาติพี่น้อง เมื่อกุมภกรรณจำต้องเลือกความเป็นญาติพี่น้อง ผลที่ตามมาก็คือ ความมีคุณธรรมของกุมภกรรณได้ลดความโดดเด่นลง ส่วนตัวละครตัวอื่นๆ ก็มีลักษณะทำนองเดียวกัน คือ ถ้าเป็นตัวละครฝ่ายพระรามก็จะมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความมีคุณธรรมโดดเด่น ในขณะที่ตัวละครฝ่ายทศกัณฐ์แม้จะมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใด แต่ถ้ายิ่งเคารพรักและเชื่อฟังทำตามคำสั่งของทศกัณฐ์โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ผู้อ่านก็จะมองข้ามความมีคุณธรรมนั้นไปอย่างน่าเสียดาย

ประการที่สอง การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือคำขอร้อง ซึ่งจะมีทั้งการถือปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจและด้วยความจำใจ ซึ่งการปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ จะมีสาเหตุจากการมีความรักใคร่นับถือในตัวทศกัณฐ์มาก่อน และอีกประการหนึ่ง คือ การมีความเห็นเคืองในตัวพระราม

¹ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์และสุมาลย์ บ้านกล้วย. *ตัวละครในรามเกียรติ์*. 2525. หน้า 19.

มาก่อนจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้แก้แค้น ส่วนการต้องถือปฏิบัติด้วยความจำใจนั้น สังเกตได้ว่า แม้ตัวละครจะปฏิเสธที่จะปฏิบัติตามในตอนแรก แต่เมื่อได้รับคำไปแล้ว ตัวละครตัวนั้นก็ตั้งใจและพยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด

ประการที่สาม ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะ ได้แก่ ความคับแค้นใจ ความโกรธแค้น ความอับอาย ความสงสัย ความสับสน ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้เมื่อบังเกิดขึ้นแก่ตัวละครก็จะเป็นสาเหตุหรือเป็นตัวกำหนดให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมา ซึ่งมีทั้งความรู้สึกที่ทำให้ตัวละครต้องปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่มีทางเลือก และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตใจซึ่งตัวละครสามารถที่จะเลือกปฏิบัติได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจของตัวละครล้วนแต่เป็นตัวกำหนดให้ตัวละครได้แสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมาทั้งสิ้น

2. อนุภาวะ

อนุภาวะ หรือผลของภาวะ หมายถึง “การแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรือ อากัปกริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละครนั้น”¹ ในการวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบของวีรสด้านอนุภาวะในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่าตัวละครได้แสดงอนุภาวะไว้ใน 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

1. คำพูด
2. อากัปกริยา
3. คำพูดและอากัปกริยา

2.1 คำพูด อนุภาวะด้านคำพูด หมายถึง การแสดงผลของภาวะออกมาเป็นคำพูด หรืออาจกล่าวได้ว่า ผู้อ่านสามารถรับรู้ภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจของตัวละครได้จากคำพูดของตัวละครนั่นเอง ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ปรากฏอนุภาวะที่เป็นคำพูดอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹ กุสุมา รักษมณี การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

เหตุการณ์ที่ 9 หนุมานรับผิดชอบพระราม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น หลังจากหนุมานถวายแหวนแก่นางสีดาแล้วก็ได้เผาทำลายกรุงลงกา ด้วยความคิดว่าตนเองเป็นทหารเอกของพระราม ดังนั้นจึงควรที่จะช่วยพระรามโดยการทำลายล้างข้าศึกให้วอดวายทุกวิถีทางที่จะทำได้ แต่เมื่อกลับมากราบทูลพระรามถึงการกระทำของตน พระรามก็โกรธเคืองและตำหนิหนุมานเป็นอย่างมาก ด้วยทรงเกรงไปว่าทศกัณฐ์อาจจะโกรธพระองค์และพาลฆ่านางสีดาเสีย เมื่อถูกตำหนิอย่างรุนแรง หนุมานผู้ซึ่งมีความรับผิดชอบก็ได้แสดงออกซึ่งอนุภาวะด้านคำพูดที่ทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่หนุมานคือผู้ที่มีความรับผิดชอบและมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด คำกลอนบรรยายคำพูดของหนุมานในตอนนีว่

บัดนั้น	ลูกพระพายสารภาพกราบไหว้
ข้าผิดพลั้งครั้งนี้เพราะเบาใจ	มิได้คิดเห็นเช่นบัญชา
แต่เมื่อรบกับยักษ์มันชักถาม	ข้าลวงหลอกบอกความว่าลิงป่า
ตัวคนเดียวเที่ยวเล่นก็หลงมา	มิได้ว่าเป็นข้าฝ่าธุลี
ถ้า मैंเจ้าลงกาพญามาร	ให้ประหารองค์พระมเหสี
จงลงโทษโทษข้านี้	ให้สุดสิ้นชีวิวายปราณ

(73)

เหตุการณ์ที่ 10 พิเภกทำนายฝัน

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น มีรับสั่งให้พิเภกทำนายฝัน พิเภกผู้มีความยุติธรรมได้ทำนายฝันไปตามความจริงและขอเรื่องให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระรามเสีย อนุภาวะแห่งการเป็นผู้มีคุณธรรมของพิเภกที่แสดงออกมาเป็นคำพูดมีดังคำกลอนว่

เมื่อนั้น	พิเภกประณตบทศรี
จึงทูลว่าข้าดูในคัมภีร์	อันพระเคราะห์ครั้งนี้หนักครัน
ไม่ต้องตามตำรับโทยภัย	ด้วยเหตุใหญ่ยิ่งยวดกวาดขัน
मैंจะให้ยื่นขงคงชีวัน	จงฟังน้องครองธรรม์ประเพณี
นางสีดาเมียเขาเอาไว้อย	จงส่งไปให้พี่นางโฉมศรี
ก็จะสิ้นสงครามความราศี	พระภูมิจะเป็นสุขทุกเวลา

(79)

เหตุการณ์ 20 กุมภกรรมทูลตัดทานทศกัณฐ์

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น เมื่อไมยราพถูกฆ่าตาย ทศกัณฐ์ก็มีรับสั่งให้กุมภกรรมเข้าเฝ้า และให้ยกทัพไปรบกับพระรามพระลักษมณ์ แต่กุมภกรรมซึ่งไม่เห็นด้วยกับการกระทำของพระเชษฐาก็ได้กราบทูลตัดทานด้วยถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงควมมีคุณธรรมว่า

อันลักษมณ์รามข้ามสมุทรมารบพุ่ง	ไฉ่จะคิดหมายมุ่งเอากรุงศรี
เป็นเหตุด้วยสีดานารี	ที่ภูมิไปพาเอามาไว้
แม่นสังนางคืนไปให้มนุษย์	เห็นสิ้นสุดศึกเหนือเสื่อได้
ทั้งสองข้างต่างบำรุงกรุงไกร	ก็จะได้อยู่เย็นเป็น ไมตรี

(209)

และเมื่อทศกัณฐ์ไม่ยอมฟังคำตัดทานและยังกล่าวหาว่าพระรามเป็นต้นเหตุให้เหล่าญาติวงศ์พงสาชาวลงกาต้องล้มตายลงไปเป็นจำนวนมาก กุมภกรรมก็กราบทูลชี้แจงไปตามความจริงว่า

ซึ่งพระองค์ทรงตรัสเช่นนี้ไฉไร	ข้าเห็นไม่ต้องตามประเพณี
อันอิส้านักขามันหน้าด่าน	ไปเกี่ยวพานผู้ชายชายพัศตร์พี่
ข้างเขาเห็นเป็นยักษ์ไม่ไยดี	จึงทุบตีตัดตีนสิ้นมือ
ซึ่งทูตขรตรีเศียรสิ้นชีวา	เพราะฟังสำนักขานหาไม่หรือ
พระทรงยศทศทิศยอมเลื่องลือ	อย่าเชื่อถือหญิงพาลมายา
ถึงองค์ศุภครีพหุมนาน	มันทำการของเจ้าจะเอาหน้า
อันรบบรับสัประยุทธ์ยุทธนา	ผู้ใดดีมีศักดาได้กัน
ไม่ควรยกโทษเขาเอาเป็นผิด	พระควรคิดดูก่อนค่อยผ่อนผัน
ข้าทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน	ทรงธรรมอย่าแหงนแครงฤทัย

(210)

เหตุการณ์ที่ 29 นางมณโฑทูลตัดทานทศกัณฐ์

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น อินทรชิตถูกหนุมานทำลายพิธีกุมภนิยา ต้องออกมาทำการสู้รบต่อและถูกศรพลายวาตของพระรามปักติดเต็มกาย อินทรชิตรู้ตัวที่จะต้องพ่ายแพ้ในสงคราม

อย่างแน่นอนจึงได้หะกัถบเข้าลงกาห้วงจะไปกราบลาทศกัณฐ์และนางมณโฑ นางมณโฑได้เห็นสภาพของอินทรชิตก็เศร้าโศกเสียใจและสงสารโอรสยิ่งนัก ด้วยความรักลูก นางมณโฑจึงได้ตัดสินใจกราบทูลทศกัณฐ์ขอย่าให้ส่งอินทรชิตออกรบอีก ค่ำกลอนแสดงอนุภาวะแห่งความรักของแม่ที่มีต่อลูกของนางมณโฑในตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น	นวลนางมณโฑเส่นหา
ได้ฟังข่าวทศกัณฐ์จันรรจา	จะขึ้นให้ลูกยาออกกราวิ
จึงทูลว่าพระองค์ผู้ทรงเดช	จงโปรดเกศข้าบาทบพิตร
อินทรชิตซึ่งห้วยกับไพร	ก็เสียที่แทบตายวายปราณ
จันจะเข้าไปประจัญธรรงค์	ให้โอรสปลดปลงไม่สงสาร
ขอพระองค์ทรงดำริตรการ	ให้เมืองมรมีสุขสถาวร
ซึ่งข้าศึกมาประชิดติดลγκα	เพราะเทวีสีดาดวงสมร
สุริยวงศ์พงศ์มาร์ก็มีวรมณ์	ให้เดือคร้อนไฟรฟ้าประชาชี
เม้นส่งนางคืนไปให้พระราม	ก็จะสุดเสียนหนามในกรุงศรี
ทั้งลูกรักจักได้รอดชีวี	รองชูลีบทมาลัยพระผ่านฟ้า
	(348)

เหตุการณ์ที่ 37 ท้าวมาลีวราชว่าความ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น ท้าวมาลีวราช พรหมผู้ใหญ่มักดีเป็นปู่ของทศกัณฐ์ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมและมีวาจาสิทธิ์ ด้วยความเป็นญาติวงศ์ทำให้ทศกัณฐ์ส่งทหารไปกราบทูลเชิญให้มาตัดสินความระหว่างตนกับพระราม ด้วยหวังว่าทศกัณฐ์คงเห็นแก่ความเป็นญาติมิตรและคงจะตัดสินให้ตนเป็นฝ่ายถูก แต่ทศกัณฐ์ได้คาดการณ์ผิด เพราะเมื่อท้าวมาลีวราชทราบเรื่องและได้มายังสมรภูมิ ท้าวมาลีวราชไม่ได้เข้าไปยังกรุงลงกา แต่กลับให้นนยวิก, วายุเวกไปเชิญทศกัณฐ์มายังสนามรบ เมื่อทศกัณฐ์มาถึงสนามรบ ท้าวมาลีวราชก็ทรงกล่าวถึงวิธีการสืบสวนเรื่องราวให้ทศกัณฐ์ฟังว่า

ครั้นจะตามใจเจ้าเหมือนเบาคความ
จะประชุมเทवासुरาฤทธิ

อันตัวปู่อยู่ในทศพิช
ข้างพระรามจะระวางแคลงจิต
ถ้วนหน้ามาสถิตย์ในที่นี้

จึงจะถามความเจ้าผู้เป็นโจทก์
ให้ต้องอย่างทางธรรมประเพณี
คู่ก่อนท้าวสุรารักษ์
จงเที่ยวป่าวเหล่าฝูงเทพไท

ซึ่งกล่าวโทษพระรามเรื่องศรี
ตรัสพลางทางมีบัญชาไป
ซึ่งสำนักธารท่าป่าใหญ่
ทั้งแดน ไตรมานั่งเป็นพยาน
(478)

เมื่อทศกัณฐ์ได้ให้ปากคำแล้ว ท้าวมาลีวราชก็ไม่ได้ทรงฟังความข้างเดียว โดยทรงกล่าวว่า จะต้องสืบสวนฝ่ายพระรามด้วย และตรัสสั่งให้เวศกรรมไปทูลเชิญพระรามมาด้วย คำกลอนตอนนี้กล่าวว่า

เมื่อนั้น
ได้ฟังนึ่งนิกตริกไตร
ซึ่งนัดคว่ากล่าวในราวความ
แต่ปู้หาไม่รู้ไม่ด้วยไกลตา
จำจะให้ไปหาคู่พระราม
จึงจะตัดสินความตามสำนวน
ตรัสพลางทางสังเวศกรรม
ไปแถลงแจ้งความพระรามมา
แม่นสององค์สงสัยไต่ถาม
กับเราาร่วมรักใคร่เป็นไมตรี

ท้าวมาลีวราชเป็นใหญ่
แล้วตรัสไปแก่องค์เจ้าลงกา
ข้างพระรามพระลักษมณ์ผัดหนักหนา
ครั้นว่าจะเชื่อฟังยังไม่ควร
มาสอบถามซักไซ้ได้สวน
ให้ถูกถ้วนทางธรรมไม่ฉันทา
จงจำคำทศพิศตรัยกษา
แจ้งว่าเราให้หามาบัดนี้
จงออกนามอักษบาลชาดูชัยศรี
อย่าราก็คิดระแวงแคลงใจ
(479)

เมื่อพระรามมาถึง ท้าวมาลีวราชก็ได้ตัดสินความไปอย่างถูกต้อง ยุติธรรม โดยการชี้ขาดให้ทศกัณฐ์เป็นฝ่ายผิด ดังนี้

เมื่อนั้น
จึงว่าคู่ผู้พิจารณา
ไม่ควรค้านพาลพาโลโกสัย
เมื่อสืบสวนสมอ้างทุกอย่างไป

พระพงศ์พรหมบรมนาถา
พิพากษาอาชกรรมหรือฉันทา
รถของเขามีเขาก็ให้
ยังแก้ไขคดีเกี่ยวเกี่ยวพัน

เป็นข้าของเล่าเถิดว่าตกลง	นี่เก็บคนได้คู่ก็ขันขัน
เอ็งพูดไม่มีจริงสักสิ่งอัน	แม่นมันมึงลักเมียพระราม
จงควรถอดอหลังฟังกว่า	อย่าฉันทาทำบาปหยาบหยาม
เร่งคืนส่งองค์สีดาพะงาม	ให้พระรามผิวเขาอย่าเอาไว้

(493)

เมื่อทศกัณฐ์ไม่ยอมรับว่าเป็นฝ่ายผิด มีหน้าซำยังกล่าวหาว่าท้าวมาลีราชลำเอียง เห็นคน
อื่นดีกว่าญาติมิตร ท้าวมาลีราชก็ได้กล่าววาจาสาปแช่งทศกัณฐ์ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวมาลีราชรังสรรค์
ได้ฟังคำแข็งขึงดิ่งคั่น	จึงว่าเหวยทศกัณฐ์อันธพาล
จะช่วยว่าให้ดีก็มีเอา	โฉดเฉาะชั่วช้าน้ำด้าน
เสียดศีลสุริยวงศ์พรหมาน	สาธารณ์ทรลักษณ์ไม่รักตัว
เจ็บอายอะไรก็ไม่มิ	ไหว้กราบสตรีท่อมหัว
หลงรักเมียเขาเมาเมา	ที่ชั่วกลับเห็นว่าเป็นดี
สั่งสอนเสียเปล่าไม่เอาคำ	กูจะฆ่าแข่งชั๊กขี้
ขอให้ย่อยยับอัปรีช	อย่ามีสิ่งซึ่งสถาวร
ให้ถอยถอยศาศักดาเดช	เลื่อมพระเวทวิทยากว่าแต่ก่อน
ถ้ามันออกประจัญบานราญรอน	ให้มอดม้วยด้วยศรพระราม

(493-494)

เหตุการณ์ที่ 41 นางมณโฑทูลขอให้ทศกัณฐ์ฆ่าตนเอง

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ หนุมานได้ลอบเข้าไปทำลายพิธีปฐมน้ำทิพย์ของนางมณโฑ โดยการแปลงกายเป็นทศกัณฐ์เข้าไปแจ้งแก่นางมณโฑว่าได้นำเอาน้ำมนต์ไปรดซากศพยักษ์ทั้งหลาย
คืนชีพขึ้นหมดแล้ว จึงขอให้เลิกทำพิธีได้ จากนั้นหนุมานก็ได้นำนางมณโฑเข้าไปในห้องและได้
นางเป็นเมีย โดยที่นางมณโฑมิได้เฉลียวใจเลยแม้แต่น้อย และเมื่อทศกัณฐ์กลับมาความจริงจึงได้
เปิดเผยขึ้น นางมณโฑรู้สึกอับอายและเศร้าเสียใจถึงแก่สลบไป

เมื่อทศกัณฐ์แก้ไขจนกระทั่งฟื้นขึ้นมา นางมณโฑก็ได้แสดงอนุภาวะด้านคำพูดโดยการ
คร่ำครวญต่าง ๆ นานา และในที่สุดได้ขอให้ทศกัณฐ์ฆ่านางเสีย ดังคำกลอนต่อไปนี้

โອ้ออกเอ้ยแสนชั่วแล้วตัวกู	จะอยู่คูหน้าคนกระไรได้
เขาจะลื้อชื่อชั่วทั่วทิศไป	นี่เนื่อกรรมทำไว้แต่ก่อนกาล
เสียทีที่เป็นชาวไกรลาส	มาเสียรู้แก่ชาติเดรัจฉาน
จนเสียตัวชั่วช้าสาธารณ์	ทั้งเสียการพิธีครั้งนี้ไซ้
เสียพระเดชเคชาพระยาัยกษั	เสียแรงพระทรงศักดิ์รีกรัไคร
ขอพระองค์จ้งเอาพระขรรค์ชัย	สังหารให้มอดม้วยมรณา
จะได้สิ้นความอายขายบาท	พระพงศัพรหมธิราชนาถา
ร่ำพลางนางทรงโสกา	ชลนาพุ่มพองนองพักตร์
	(549)

เหตุการณ์ที่ 45 นางสีดาลุยไฟ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น สงครามระหว่างพระรามและทศกัณฐ์สิ้นสุดลงด้วยความพ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิตของทศกัณฐ์ พิเภกผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากพระรามให้เป็นเจ้าผู้ครองกรุงลงกาได้ทูลเชิญนางสีดามาถวายแก่พระราม แม้พระรามจะทรงดีพระทัยเป็นอย่างมาก อยากจะเรียกนางสีดาเข้ามาหาอย่างใกล้ชิด แต่ก็ไม่อาจที่จะกระทำได้อ เนื่องจากทรงเกรงว่าจะเป็นที่ครหา เนื่องจากนางสีดาต้องตกไปอยู่ในเงื้อมมือของทศกัณฐ์เสียเป็นสิบปี อาจจะมีผู้ระแวงในความบริสุทธิ์ของนาง ดังนั้น พระรามจึงได้แก้งตั้งธำมณนางสีดาว่าเมื่อนางไปอยู่ในกรุงลงกานั้นทศกัณฐ์ได้ประทานรางวัลอะไรให้กับนางบ้าง ทั้งนี้เพื่อเพื่อต้องการให้นางสีดาได้ตอบคำถามให้เป็นทกระจ่างแก่เหล่าธารกำนัลที่ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้น แต่ปรากฏว่าคำถามของพระรามได้สร้างความคับแค้นใจแก่นางสีดาเป็นอย่างมาก เพราะถึงแม้นางสีดาจะเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของตนเอง แต่นางก็ไม่มีพยานหลักฐานอะไรมาอ้างได้เลย และด้วยความคับแค้นใจดังกล่าว นางสีดาก็กล้าที่จะพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองโดยการลุยไฟ คำกลอนกล่าวถึงคำพูดของนางสีดาว่า

จึงบังคมก้มพักตร์พจนารถ	อันข้าบาททยากเย็นเพราะเป็นหญิง
จะว่าไปไม่มีที่อ้างอิง	ใครจะเล็งเห็นจริงที่ในใจ
เว้นแต่กองเพลิงกาลถ่านอัคคี	จะเป็นที่พึ่งพาของข้าได้
ขอพระองค์จ้งสั่งให้กองไฟ	ที่ในหน้าพลับพลาเวลานี้
ข้าจะตั้งความสัตย์อธิษฐาน	สาบานต่อเบื้องบพิตร
แล้วจะลุยเข้าไปในอัคคี	ถ้าแม้ชั่วชีวิตจึงวายปราณ
	(639)

เหตุการณ์ที่ 50 นางสีดาใช้ให้พระลักษมณ์ฆ่าตน

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ น่าอึ้งใจยิ่งนัก นางสีดาได้ลวงนางสีดาให้วาดรูปทศกัณฐ์ ทำให้พระราม ทรงเข้าใจผิดว่านางสีดามีใจให้แก่ทศกัณฐ์ จึงมีรับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปฆ่าเสียที่ในป่า พระลักษมณ์ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมและความถูกต้องไม่อาจที่จะประหารชีวิตนางสีดาผู้ที่ตนเองเห็นว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ได้ จึงได้ขอให้นางสีดาหลบหนีไปเสีย แต่นางสีดาทรงเห็นว่าถ้าพระลักษมณ์ ปล่อยนางไป พระลักษมณ์ก็ต้องถูกกริ้วและจะต้องถูกลงโทษอย่างแน่นอน นางสีดาจึงใช้ให้ พระลักษมณ์ฆ่านางเสีย เมื่อพระลักษมณ์ปฏิเสธ นางสีดาก็ชี้แจงถึงความผิดของพระลักษมณ์ใน สถานที่ยังพระรับสั่งพระราม ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	นางสีดาเศร้าหมองไม่ฟ้องใส
เห็นองค์อนุชาอาลัย	อรทัยปลอบปลางทาง โศก
ไอ้อนิจจาเจ้าลักษมณ์	ขอบใจน้องนักรักพี่
บัญชาใช้ให้ประหารชีวิ	ควรหรือมาปราณีจะปล่อยไป
พ่อจะไปเฝ้าองค์พระทรงฤทธิ	เออจะเอาดวงจิตที่ไหนให้
มาทำลวงรับสั่งครั้งนี้ไซ้	โทษภัยจะมีแก่น้องยา
ซึ่งเจ้าเมตตาการุญ	บุญคุณอยู่ที่นี้หนักหนา
ไม่ขออยู่สู้ม้วยมรณา	เร่งฆ่าเสียเถิดบัดนี้

(713)

เมื่อพระลักษมณ์ยังยืนยันที่จะปล่อยนางไป ด้วยความกลัวว่าพระลักษมณ์จะถูกลงโทษ นางสีดาจึงแกล้งพูดให้พระลักษมณ์โกรธตน เพื่อที่จะได้ฆ่าเสีย โดยนางสีดาแกล้งพูดกล่าวหาว่า สาเหตุที่พระลักษมณ์ไม่ยอมฆ่านางเพราะพระลักษมณ์มีใจไปพิพัทธ์ในตัวนางและเห็นเป็นโอกาส เหมาะเพราะอยู่ด้วยกันในป่าเพียงสองคน คำกลอนกล่าวถึงอนุภาวะในการยอมรับชะตากรรมของ นางสีดาในตอนนี้นำ

เมื่อนั้น	นวลนางสีดาเส่นหา
เห็นพระลักษมณ์ชื่อตรงคงสัจจา	มิได้พิฆาตฆ่าชีวลัย
จำงูคดลวงล่อพ่อตัด	ให้เคืองขัดฆ่าฤเสียให้ได้
คิดพลางทางมีวาจาไป	เออไหนจะนี้เล่าเจ้าลักษมณ์
ตัวท่านสิเป็นเพชรฆาต	ถือราชอาญาพระทรงศักดิ์

ขึ้นขัดพจนารถบังอาจนัก	เยื้องยักเย็บคายทำร้ายเรา
เพราะเห็นเป็นคนนักโทษ	สัน โดยอยู่ในเนื้อมือเจ้า
จึงแกลึ่งพูดไพเราะเพราะเพรา	ยั่วเย้าทอคนสนิทมิดเม้น
อันความคิดของเจ้าพอเข้าใจ	ด้วยท่าทางกลางไพรใครจะเห็น
จะหวังไว้ให้ลำบากยากเย็น	ทำเล่นเช่นนี้ดีหรือไร

(713 – 714)

ด้วยคำพูดดังกล่าวนี้เองที่ทำให้พระลักษมณ์ได้ตัดสินใจลงดาบประหารนางสีดา

2.2 อากัปกิริยา หมายถึง กิริยาท่าทางของตัวละครที่ได้แสดงออกมา โดยมีวิภาวะต่างๆ เป็นสาเหตุ วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ปรากฏอนุภาวะด้านอากัปกิริยาอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

เหตุการณ์ 2 หนุมานต่อสู้กับนางยักษ์ผีเสื้อสมุทร

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ พระรามรับสั่งให้หนุมานไปสืบข่าวคราวนางสีดาในกรุงลงกา ระหว่างทางหนุมานได้พบทั้งมิตรที่ให้ความช่วยเหลือและศัตรูที่คอยมุ่งร้ายหมายเอาชีวิต นางยักษ์ผีเสื้อสมุทรเป็นศัตรูตนหนึ่งของหนุมาน เมื่อเห็นหนุมานเหาะข้ามทะเลจะไปยังกรุงลงกา นางผีเสื้อสมุทรก็เหาะขึ้นขวางหน้าหนุมานแล้วพูดจาข่มขู่และตรงเข้าทำร้ายหนุมานทันที หนุมานเองเมื่อเห็นนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรเหาะขึ้นมาขัดขวางการเดินทางและตรงเข้ามาทำร้ายตนเช่นนั้นก็ไม่ได้พูดจาโต้ตอบแต่อย่างใด แต่ได้ตรงเข้าต่อสู้ด้วยนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรทันที คำกลอนกล่าวบรรยายอากัปกิริยาของหนุมานในตอนนี้เป็นดังนี้ว่า

เมื่อนั้น	คำแหงหนุมานชาลุชัยศรี
แข็งข้อต่อสู้สูริ	ถ้อยทีสัประยุทธ์ยุทธ์แย่ง

(19)

เมื่อนั้น	คำแหงหนุมานชาลุสมร
รรับจับประจัญฟันฟอน	หมายสังหารราญรอนอสุรา
แล้วเข้าไปในปากกุมภภัณฑ์	ออกทางข้างกรรมเบื้องขวา
กลับเข้ากรรมซ้ายด้วยศักดา	ทะลุออกกระบอกตาอสุริ

แล้วลงตามลำไส้ด้วยไวว่อง
ลากไส้ออกมาจากนาถิ

เอาตรีแหะแหวกท้องของชกษิ
อสุริลัมคินสินชีวา

(20)

เหตุการณ์ที่ 4 นางสีดาผูกพระศอ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ ทศกัณฐ์เข้าไปเกี่ยวพานนางสีดาในสวนขวัญ ทำให้นางสีดา
โกรธแค้นและด่าว่าทศกัณฐ์อย่างรุนแรง เมื่อทศกัณฐ์กลับเข้าตำหนักไปแล้ว นางสีดาก็โสภเสรำ
พรำรำพันถึงพระรามต่างนานา และในยามใกล้รุ่งของคืนนั้น นางสีดาก็ตัดสินพระทัยผูกพระศอ
ค้ำกลอนกล่าวถึงการกระทำของนางสีดาในตอนนีว้

เมื่อนั้น
เห็นเวลาจวนแจ้งแสงทอง
จึงสะพักสไปที่นางทรง
แจ้งพระทัยไม่เสียดายชีวา
จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัด
ชายหนึ่งผูกศออรทัย

นางสีดาเปลี่ยเปล่าเศร้าหมอง
กลัวก้าน้ำมันจะย่องตามมา
จับจัตรัดพระองค์โจงภูษา
อุดสำห้ป็นจิ้นบนคั่นไม้
เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งโศกใหญ่
แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย

(42)

เหตุการณ์ 6 หนุมานทำลายสวนขวัญ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ เมื่อหนุมานได้สำรวจเส้นทางที่จะไปกรุงลงกาและถวายนแหวนแก่
นางสีดาแล้ว ก็ถือว่าเสร็จสิ้นภารกิจที่ได้รับมอบหมายจากพระราม หนุมานจึงคิดว่าถ้าจะกลับไป
พลับพลาเลยที่เดียวโดยที่ไม่ได้ทำอะไรทั้งๆที่เวลาและโอกาสอำนวยให้ ก็ดูจะไม่สมกับการเป็น
ทหารเอกของพระราม ดังนั้น หนุมานจึงได้ทำลายต้นไม้ในสวนขวัญจนหักเสียหายยับเยิน คำ
กลอนกล่าวถึงอาภักปิริยาของหนุมานในตอนนีว้

บัดนั้น
ครั้นนางเสด็จกลับลับไป
จึงคิดว่าถ้าจะกลับไปพลับพลา
เสียแรงเราเข้ามาถึงเมืองมาร

ค้ำแห่งหนุมานทหารใหญ่
อโณทัยแจ่มแจ้งจักรวาล
อุปมาเหมือนมิใช่ นายทหาร
จำจะผลาญพลเมืองให้เปลืองตา

คิดพลางเพลงสักดาธาโถม	เข้าน้ำโน้มน้ำหักโค่นต้นพฤษภา
ถอนรากกระชากนุคละมุคสีดา	ทิ้งพวงสาลีลีนจีจิ้น
เหนี่ยวหน่วงม่วงปรางกลางสาต	บ้างหักขาดกระเด็นเป็นสิ้น
คว่ำจวยกล้วยตีบถีบด้วยดิน	เทียวปายปิ่นหักมะพร้าว่น้ำตาล

(46)

เมื่อเหล่ายักษ์ที่มีหน้าที่เฝ้าสวนมาช่วยกันจับตัว หนุมาณก็ได้ต่อสู้กับเหล่ายักษ์นั้นอย่างไม่เกรงกลัวแม้แต่น้อย จนกระทั่งเหล่าทหารยักษ์ต้องพ่ายแพ้ไป ดังคำกลอนกล่าวว่า

เมื่อนั้น	หนุมาณไม่พรั่นหวั่นไหว
แผ่นโผนโจนจากคาคบไม้	ถอนได้พฤษภาเป็นอาวุธ
กวัดแกว่งเพลงสักดาธาโถม	เข้าหักโหมโจมจับสัประยุทธ์
ตีอสูรหม่อมราชานทรุด	บ้างม้วยมุคชีวันบรรลัย

(47)

เหตุการณ์ที่ 42 ทศกัณฐ์ทำศึกกับพระราม

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ หลังจากหนุมาณแปลงกายเข้าไปทำลายพิธีปฐมน้ำทิพย์และได้นางมณโฑเป็นชายาแล้ว ทศกัณฐ์ก็ให้กลัศकु้มและหวิ่นวิคกเป็นยี่งนัก และด้วยความรักศักดิ์ศรีของลูกผู้ชายทศกัณฐ์ก็ได้ตัดสินใจกรีธาทัพออกมาต่อสู้ด้วยพระราม ทหารทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันอย่างกล้าหาญ คำกลอนตอนนี้อีกกล่าวว่า

เมื่อนั้น	พวกพหลพลมารชาญสมร
ต่างเข้าจับกุมตะลุมบอน	ไม่ย่อหย่อนสัประยุทธ์ยุทธ์แย่ง
ทนายปิ่นยิงปิ่นครั้นครัน	บ้างเหนี่ยวน้ำวเกาทัณฑ์นูแผลง
รบรุกบุกบันพันแทง	เรียวแรงแข็งข้อต่อตี

(555)

บัดนั้น	โยธาวานรไม่ถอยหนี
ชู่ตะคอกหลอกหลอนอสุรี	ได้ที่จู่โจมโถมทะยาน

บ้าง โจนขึ้นเหยียบเข้าเหยียบบ่า
 ตีต้องอสุรพลไม่ทนทาน
 ฉวยชิงสาตรามาประหาร
 บ้างล้มตายวายปราณบ้างแตกไป
 (556)

ส่วนอนุภาวะด้านอาภักดิ์ปรีชาทำทางในการสู้รบของพระรามและทศกัณฐ์มีดังนี้

เมื่อนั้น
 แลเห็นทศกัณฐ์กระชั้นชิด
 พระพิโรธโกรธกริ้วกระที่บบาท
 เข้าโจมตีจับกับองค์เจ้าลงกา
 บุกบันประจัญบานหาญหัก
 ทั้งสองข้างต่างเรื่องฤทธิ
 องค์พระหริรักษ์จักรกฤษณ์
 ตามติดตีพลย้อนมา
 เสด็จลงจากราชรถา
 หันเหียนเปลี่ยนท่าราวี
 ขึ้นเหยียบเข้าทศพัศตร์ชกษี
 ต่อตีด้านทานราญรอน
 (557)

เมื่อนั้น
 กริ้วโกรธพิโรธใจดังไฟฟอน
 กระที่บเท้าตาโถมเข้าโจมตี
 ไม่ทันยังปลั่งทำทำนองยุทธ์
 พระยามารมีนเมื่อยเหนือยเหน็ด
 หยุดยั้งร้องร้อที่อุทัย
 ทศเตียรห้าวหาญชาญสมร
 ยี่สิบกรเงื่อง่าอาวุธ
 ถ้อยทีกลอกกลับสัประยุทธ์
 ต้องกันศรทรวดเซไป
 ครั้นคร้ามขามเข็ดไม่เข้าใกล้
 จะชิงชัยมนุษย์สุดปัญญา
 (557)

2.3 คำพูดและอาภักดิ์ปรีชา หมายถึง อนุภาวะที่ตัวละครแสดงออกมาอันมีทั้งคำพูดและอาภักดิ์ปรีชาทำทาง จากการวิเคราะห์ห่อนุภาวะในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่ามีอนุภาวะประเภทคำพูดและอาภักดิ์ปรีชามากที่สุด โดยได้ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เหตุการณ์ที่ 3 ทศกัณฐ์เข้าสวนขวัญ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ หลังจากทศกัณฐ์นำนางสีดาไปกักขังไว้ในสวนขวัญกรุงลงกาแล้วก็ได้สั่งให้นางสนมที่เฝ้านางสีดาช่วยพูดจาโน้มน้าวจิตใจนางสีดาให้อ่อนน้อมเป็นมเหสีของ

ทศกัณฐ์ แต่นางสีดาไม่ทรงยินยอม วันหนึ่งทศกัณฐ์เข้าไปในสวนขวัญหวังจะเกี่ยวพานและได้
ไอ้โลมนางสีดาเพราะคิดว่านางสีดาคง จะใจอ่อนยอมรับรักตนแล้ว แต่ทศกัณฐ์คาดการณ์ผิดเพราะ
พอดตนเองขึ้นไปนั่งบนเตียงเคียงคู่กับนางสีดาและพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน นางสีดาก็
กลับแสดงอาการ โกรธเกรี้ยวด้วยการนำเอาไม้หนึ่งอันมาปักไว้ตรงหน้าและด่าว่าไม้นั้นอย่างหยาบ
กลายเป็นการเปรียบเปรยและแสดงให้ทศกัณฐ์เห็นว่านางรังเกียจทศกัณฐ์เป็นอย่างมาก แม้แต่จะด่า
นางก็ไม่อยากที่จะด่ากับทศกัณฐ์โดยตรง แต่นางได้ใช้คำว่า “ไอ้ไม้” แทน กวีได้บรรยายคำพูด
และอาการปรีชาของนางสีดาไว้ว่า

เมื่อนั้น	นางสีดานารีศรีใส
ได้ฟังคำแก่นักจิงซักไม้	มาปักไว้ตรงหน้าคำเปรียบปราย
เหวยเหวยไอ้ไม้ใจกรรจ	มึงอย่าคิดสำคัญมั่นหมาย
อันใจกูสู้สิ้นชีวาวย	ไม่เห็นเช่นเช่นชายชาตินี้
หากว่าอยู่ผู้เดียวที่ศาลา	มึงจึงหาญอหังการพาหนี
แม่นพบพระหรรษักรักรักร	ชีวิมึงจะม้วยมรณา
อย่าพักพูดเกี่ยวพานป่วยการปาก	กูไม่ยอมเชื่อฟังซังน้ำหน้า
ว่าพลางนางเมินพักตรา	พุ่มฟายชลนาไม่พาที
	(38)

เมื่อทศกัณฐ์ไม่ถือโทษและยังพรั่งอนง้ออย่างอ่อนหวานต่อไป นางสีดาก็ยังโกรธแค้น
และด่าว่าด้วยถ้อยคำที่รุนแรงยิ่งขึ้น ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	นวลนางสีดามารศรี
ยังเดือดด่าว่าเหวยไอ้ไม้นี้	มึงไม่มีอายเจ็บเท่าเล็บมือ
ยังแก่นจีนฝืนหน้ามาหัวเราะ	พูดออกไปให้เพราะเสียดิหรือ
ตายไปไหนตายไปให้เขาลือ	สมที่คือด้านดีไม่มีอาย
เพียงเอ๋ยให้พระรามตามมาโปรด	พิฆาตโคตรไอ้ไม้ให้ฉิบหาย
นางบ่นแข่งแกล้งประเทียบเปรียบปราย	หยาบคายด่าว่าไม่ปราณี
	(39)

เหตุการณ์ที่ 7 อินทรชิตจับหนุมาน

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นตอนที่หนุมานทำลายต้นไม้ในสวนขวัญเสียหายยับเยินโดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถต้านทานได้ ทหารยักษ์ก็รีบไปกราบทูลทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้อินทรชิตราชโอรสขึ้นเฝ้าและสั่งให้อินทรชิตฆ่าหนุมานเสียให้ได้ อินทรชิตก็รับคำ ดังคำกลอนที่แสดงอนุภาวะด้านคำพูดของอินทรชิตว่า

เมื่อนั้น	อินทรชิตสิทธิศักดิ์รักษา
จึงบังคมทูลกราบทูลบิดา	ทำไมกับลิงป่าพนาวัน
ถึงมาตรเมื่อนจะดีมีฤทธิ์	มิได้คิดขยาดหวาดหวั่น
จะขอไปไล่สะพัดมัดมัน	มาถวายทรงธรรมวันนี้
	(51)

ส่วนอนุภาวะด้านอาการปฏิกิริยาของอินทรชิตในตอนอินทรชิตจับหนุมานมีดังต่อไปนี้

เมื่อนั้น	อินทรชิตสิทธิศักดิ์รักษา
เห็นหมู่มารลุ่มตายวายชีวิ	อสุรีแกว่งศรเขารอนราญ
เผ่นขึ้นเหยียบบ่าวายุบุตร	ยงยุทธย้ายท่ากล้าหาญ
รุกรบขบฟันประจัญบาน	ดีต้องหนุมานชานไป
	(54)

เหตุการณ์ที่ 8 หนุมานเผากรุงลงกา

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นตอนที่หนุมานได้ทำลายสวนขวัญเสียหายยับเยิน อินทรชิตแผลงศรเป็นนาคบาสรัดตัวหนุมานไว้ได้ แต่ไม่ว่าทศกัณฐ์จะมีรับสั่งให้ฆ่าหนุมานด้วยวิธีใด ก็ไม่สามารถทำอันตรายหนุมานได้ หนุมานเองก็ต้องการที่จะทำลายล้างกรุงลงกาให้มากที่สุด จึงแกล้งบอกกับทศกัณฐ์ว่าตนเองเจ็บปวดทรมานมากเหลือเกิน ขอให้ทศกัณฐ์โปรดส่งเคราะห์ให้ตนเองได้ตายให้พ้นจากความทรมานด้วย ซึ่งคำขอของหนุมานได้สร้างความสมคะเนให้ทศกัณฐ์เป็นอย่างมาก จึงรับปากช่วยทันที หนุมานจึงบอกว่าวิธีการฆ่าตนเองมีอยู่ทางเดียวคือ ใช้ไฟเผาร่างกาย ทศกัณฐ์รีบทำตาม สั่งให้ทหารเอาไฟมาเผาตัวหนุมาน เมื่อไฟลุกไหม้ท่วมตัว หนุมานก็แกล้งวิ่งไปตามที่ต่างๆ ในเขตพระราชฐานจนกระทั่งไฟลุกลามไปทั่ว และขยายวงกว้างจนกระทั่งทั่วทั้งกรุงลงกา คำกลอนกล่าวถึงอนุภาวะด้านคำพูดและอาการปฏิกิริยาของหนุมานดังนี้

เมื่อนั้น	ขุนกระบิรินทร์ยินดีจะมีไหน
สมหวังดังจิตที่คิดไว้	จะเอาไฟเผาวังเสียดครั้งนี้
ตรีแล้วทูลปดทศกัณฐ์	อันชีวันข้าบาททศศรี
จะวาววางอย่างเดียวด้วยอัคคี	ข้อนี้จริงใจมิได้พราง
จงเอาผ้าชุบน้ำมันพันพัว	หุ้มให้ทั่วทั้งกายจนปลายหาง
ทั้งนุ่นเกล้าเข้ากับน้ำมันยาง	ประสมฟางต่างเชื่อมาผูกพัน
แล้วจึงเอาเพลิงแรงแสงกล้า	มาจุดไฟเผาข้าให้อาสูญ
ซึ่งทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน	ทรงธรรม์จงทราบบาทงส์
	(59 – 60)

เมื่อนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ
พอเพลิงลุกโผลดโผน โจนทะยาน	วิ่งผ่านเข้าไปในพระโรง
เที่ยวลัดเลี้ยวเที่ยวทั่วทุกจังหวัด	เผาปรีศร์เรือนจันทน์ควันโจงม
ขึ้นจุดปรารงค์ปราสาทชัยไฟโพลง	ไปจุดโรงม้ารถคชา
ทั้งตึกกว้านบ้านเรือนอาณารายณ์	เอาไฟฟาดเข้าไปไหม้เฟื้องฝา
แล้วสลัดเพลิงพิษที่คิดมา	เหาะออกนอกกลางการุงไกร
	(61)

เหตุการณ์ที่ 14 สุครีพหักฉัตร

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ยกฉัตรแก้วคู่มืองลงกาขึ้นตั้งบังแสงอาทิตย์ โดยใช้ยักษ์จำนวนสาม โกลิโหมมไปตั้งยังภูเขานินทกาลา ฉัตรแก้วดังกล่าวมีอนุภาพวิเศษ คือ สามารถบันดาลให้เมืองลงกามีคิมิดเหมือนเวลากลางคืน ข้าศึกจะมองไม่เห็นผู้ที่อยู่ในร่มฉัตร แต่ผู้ที่อยู่ในร่มฉัตรจะมองเห็นศัตรู ทำให้ง่ายต่อการทำลายล้างข้าศึก เมื่อยกฉัตรแก้วเสร็จแล้ว ทศกัณฐ์ก็ชวนนางมณโฑและเหล่านางสนมกำนัลเดินคูกองทัพอของพระรามกันอย่างสำราญใจ

ข้างฝ่ายกองทัพพระรามเมื่อเห็นท้องฟ้ามืดลงอย่างไม่ทราบสาเหตุก็พากันตระหนกตกใจ พระรามจึงมีรับสั่งตรัสถามพิเภก พิเภกกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระรามจึงมีรับสั่งหาผู้รับอาสาไปหักฉัตรแก้ว สุครีพทูลรับอาสาไปทำการ ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	สุครีพประณตบทศรี
จึงทูลพระหรริรักษ์จักรี	ข้านี้จะขออาสาไป

ล้างพิธีศพพัศตร์หักฉัตร
 ขอพระอวตารชาลยชัย
 ให้เป็นภัสรมธุลีลงจงได้
 จงโปรดให้สมจิตเจตนา
 (166)

อากัปกิริยาท่าทางในตอนหักฉัตรของสุครีพมีดังนี้

ครั้นถึงจึงเห็นทศกัณฐ์ ยืนอยู่ได้ชั้นฉัตรใหญ่
 กับมณโฑเทวีพีสะไล้ สาวสวรรค์ก้านัดในพร้อมพริ้ง
 ขุนกระบี่บิณฑริบดินีปริดา จึงเหาะตรงลงมาที่ปักฉัตร
 แสร้งตบมือหัวเราะเยาะยักษ์ แล้วว่าเหวยทศพัศตร์พาลา
 มาชุมนุมกัณฐ์อยู่ในกรุง ไม่อาจออกรบพุ่งเหมือนปากว่า
 บัดนี้พระหริวงค์ทรงศักดิ์ ให้กุมมัตตศิระษะอสุรี
 (166)

เมื่อทศกัณฐ์กล่าวโต้ตอบและขู่จะตัดหัวเสียบประจาน สุครีพก็โกรธเป็นยิ่งนัก คำกลอนกล่าวถึงคำพูดและอากัปกิริยาของสุครีพในตอนนี้เป็นว่า

เมื่อนั้น สุครีพฟังคั่งแค้นดังเพลิงผลาญ
 จึงว่าเหวยทศกัณฐ์กุ่มกัณฐ์พาล ทะนงนิกฮักหาญอหังการ
 ซึ่งกูรับอาสาวันนี้ จะตัดเกล้าเกศของยักษ์
 ว่าพลางทางแผลงอิทธิฤทธิ์ธา เข้าหักฉัตรอสุราระยาไป
 แล้วแกว่งยอดฉัตรเยาะหัวเราะเล่น ทำเป็นกริ้วโกรธโลดได้
 ขู่ตะคอกหลอกนางก้านัดใน คว่าไขว่ไล่ประชิดติดพัน
 (167)

เหตุการณ์ที่ 18 นางพิราภวนช่วยเหลือหนุมาน

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น นางพิราภวนมารดาของไวยวิกเสร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมากเมื่อไมยราพอนุชาผู้ครองเมืองบาดาลได้สั่งให้จงจำไวยวิกโดยไม่มีความคิด มีหน้าซ้ำไมยราพยังตั้งใจว่าจะต้มไวยวิกพร้อมกับพระรามผู้ที่ไมยราพไปลอบสะกดและลักพาตัวมาด้วย นางพิราภวน

ทราบดีว่านางไม่สามารถช่วยไววิกได้เลย จึงตั้งใจว่าเมื่อไววิกสิ้นชีวิตนางก็จะขอตายตามไปด้วย แต่เมื่อได้พบกับหนุมานทหารเอกผู้ที่ได้ติดตามพระรามและจะมาสังหารไมยราพนั้น นางพิราควนก็ดีใจเป็นยิ่งนัก เพราะถ้าหนุมานสามารถฆ่าไมยราพได้ก็เท่ากับช่วยให้ไววิกบุตรของนางรอดชีวิตด้วย ดังนั้นเมื่อหนุมานถามข่าวเรื่องพระราม นางพิราควนก็ได้บอกความจริงทันที ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พิราควนจึงแจ้งแกล้งใจ
อันพระรามนายท่านนั้นไซ้	เขาใส่กรงเหล็กไว้ในดวงตาล
ไววิกลูกชายของข้านี้	ติดอยู่ที่ในทมิฬราชฐาน
แต่ที่จะพาเจ้าเข้าเมืองมาร	เราเห็นการเกินตัวกลัวนัก
	(197)

เมื่อหนุมานใช้อุบายโดยการแปลงตัวเป็นโยคีบิดาไซ้ของนางพิราควนเข้าไป และค้นหึ่งสำหรับหึ่งผู้ที่จะเดินเข้าประตูได้หึ่งกล นางก็ได้แสดงมารยาตตามที่หนุมานแนะนำให้ คือ ขึ้นเสียงเสียงยักษ์นายทวารอย่างไม่เกรงกลัว ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พิราควนขึ้นเสียงเสียงอึงมี
เมื่อตราชอยู่มากกว่าร้อยปี	ไม่ตีเดาะหักจักโทษใคร
มารุมกู่เล่นเห็นตคยอก	เหมือนหนึ่งน้ำท่วมปากไม่เสียงได้
มันจะมาพันกันฉันใด	กูก็ไม่ขอตัวกลัวตาย
	(198 –199)

เหตุการณ์ที่ 27 หนุมานต่อสู้กับอินทรชิต

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ แสงอาทิตย์ได้มาช่วยทศกัณฐ์ทำศึกกับพระรามและลูกศรพระรามถึงแก่ความตาย ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้ทหารไปแจ้งแก่อินทรชิตซึ่งกำลังทำพิธีชุบศรว่าให้เร่งทำพิธีให้แล้วเสร็จและให้ออกมาทำศึกกับพระรามต่อ อินทรชิตจึงรีบทำพิธีจนเสร็จ แล้วจัดทัพเตรียมสู้รบ โดยอินทรชิตเองได้แปลงกายเป็นพระอินทร์ ยักษ์การุณราชแปลงกายเป็นช้างเอราวัณ ทหารทั้งหลายแปลงกายเป็นเทวดาและนางฟ้า เมื่อไปถึงสนามรบอินทรชิตก็สั่งให้เหล่าทหารที่แปลงกายเป็นเทวดาและนางฟ้าขับระบาราฟ้อนอย่างสวยงาม ทำให้พระลักษมณ์และพลลิงทั้งหลายสำคัญผิดคิดว่าเป็นกองทัพของพระอินทร์จริงๆ จึงพากันมองดูการร้ายอย่างเพลิดเพลินใจ

อินทรีได้ทีก็เพลงครต้องพระลักษมณ์ถึงสลบไป เมื่อเห็นพระลักษมณ์ถูกครสลบไปดังนั้น อินทรีพร้อมเหล่าทหารก็พากันคบบมือหัวเราะด้วยความสมคะเน หนุมานซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ เห็นดังนั้นก็โกรธจนลืมหูลืมตาแล้วเพลงฤทธิ์ใส่อินทรีแปลงโดยไมเกรงกลัวศักดิ์ศรีของพระอินทร์ เลยแม้แต่น้อย อนุภาวะประเภทคำพูดและอากัปกิริยาที่หนุมานแสดงออกมาโดยมีสาเหตุมาจาก ความโกรธในตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น	คำแหงหนุมานทหารกล้า
กระที่บบาทกราดเกรี้ยว โกรธา	แล้วชี้หน้าว่าเหวยสหัสนายน์
เหตุใดไปเข้าข้างพวกยักษ์	มาแผลงผลาญพระลักษมณ์ดักขัย
กูจะล้างชีวันให้บรรลัย	จึงสาใจอินทราที่อาธรรม
ว่าพลาญแผ่นโผนโจนทะยาน	ขึ้นตีความูท่ายคชาอาสาญ
ง้างหักคอพระยาเอราวัณ	ชิงกันศรศักดิ์มีฆวาน
	(308)

เหตุการณ์ที่ 30 อินทรีต้อสาออกศึกครั้งสุดท้าย

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ทศกัณฐ์ไม่เชื่อฟังนางมณโฑที่กราบทูลขอไม่ให้ส่งอินทรีออกไปทำสงครามกับพระราม โดยทศกัณฐ์กล่าวหาว่าแท้จริงแล้วนางมณโฑมีจิตริษยานางสีดา แต่เกลี้ยกล่อมความรักลูกมาเป็นข้ออ้างบังหน้า ในเมื่อนางมณโฑรักลูกมากก็ขอให้แต่งตั้งอินทรีครองกรุงลงกาเถิด ส่วนตนเองจะขอสู้รบต่อไปจนกว่าตัวจะตาย เมื่อเห็นพระชนกชนนีมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงโดยมีตนเป็นต้นเหตุ อินทรีลูกผู้มีความกตัญญูก็ได้กล่าวรับอาสาออกรบอีก ทั้งๆ ที่รู้ว่าไม่มีทางที่จะชนะได้เลย คำกลอนตอนนี้มีว่า

เมื่อนั้น	อินทรีต้อสาออกศึก
เห็นทรงฤทธิ์บิตุเรศกับมารดา	เคืองขัดอริยาเป็นราศี
จึงก้มเกล้ากราบกรานประทานโทษ	พระบิตุรงค์จงโปรดเกศี
ลูกเสียทัพกลับมาเพลานี้	ไซ้จะหนีณรงค์สงคราม
คงจะขออาสาฝ่าพระบาท	จนชีวาตม์วายวางกลางสนาม
ถึงบรรลัยไว้ชื่อให้ลือนาม	ไม่ครันคร้ามฤทธิ์ไกรไพรี
	(349)

เมื่อออกเดินทัพ อินทรชิตได้ประสบลางร้ายที่บ่งบอกถึงความพ่ายแพ้ในสงคราม คือ มี
 แร้ง กามาบินว่อนเหนือกองทัพ บางตัวก็ถลาลงมาจิกเครื่องทรงของอินทรชิต ทำให้อินทรชิต
 รู้สึกหดหู่ยิ่งนัก แต่ด้วยขัตติยะมานะและความมกัณญ์ อินทรชิตก็ได้ทำการสู้รบอย่างเข้มแข็ง คำ
 กลอนกล่าวบรรยายอนุภาวะด้านอาภักดิ์ปรีชาทำทางในการสู้รบของอินทรชิตว่า

เมื่อนั้น
 เห็นพระลักษมณ์ยกมาจะราวี
 ฤทธิ์บรรลพที่นั่งคั่งสิงหนาท
 จงเร่งเข้าตีทัพจับพระลักษมณ์

อินทรชิตสิทธิศักดิ์ชัย
 ได้ท่วงทีมิได้หยุดพัก
 ร้องประกาศสั่งหมู่สุรศักดิ์
 หาญหักห้ามให้บรรลัย
 (358)

เมื่อนั้น
 โจนจากรถทรงองค์เดียว

อินทรชิตคิดพิโรธโกรธเกรี้ยว
 เล่นเขี้ยวเข้าตีกระบี่ไพโร
 (359)

เหตุการณ์ที่ 33 หนุมานลวงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ มุลพลา อูปราชนแห่งเมืองปางตาลได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ให้
 มาช่วยรบพระราม สหัสเดชะ เศษฐาผู้เป็นเจ้าของกรุงปางตาลได้แสดงน้ำใจกทัพมาช่วยรบ
 พร้อมกับมุลพลา สหัสเดชะเป็นผู้มีอาวุธวิเศษ คือ คทาเพชร อันมีอานุภาพวิเศษ คือ “ชี้ข้างต้น
 คนตาย ชี้ข้างปลายกลับเป็น” และนอกจากนี้สหัสเดชะยังเป็นผู้ที่มีตบะแก่กล้าเป็นที่เกรงขามแก่ผู้
 พบเห็นยิ่งนัก เนื่องจากรูปลักษณ์ “พันเศียรชัษซ้อนกรสองพัน เนตรนั้นโชติช่วงดั่งดวงดาว”
 หนุมานเป็นผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระรามให้ไปลวงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ เมื่อท้าวมุลพลาแพ้
 สงครามถึงแก่ชีวิต สหัสเดชะก็โกรธแค้นยิ่งนัก รีบยกทัพไปสู้รบทันที หนุมานซึ่งชุ่มอยู่บนต้น
 ไม้ระหว่างทางก็ได้เริ่มดำเนินการตามพระรับสั่งของพระรามทันที โดยการกระโดดลงบนรถทรง
 ของสหัสเดชะ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
 เห็นกองทัพธงฉิวปลิวกว้าง

วายุบุตรอยู่บนต้นกว้าง
 มาตามหว่างคีรีก็ปรีดา

มองเขม้นเห็นใกล้ตั้งใจ
ทำวิงวนลนลานด้วยมารยา

กระโดดลงตรงกลางหว่างรถ
เหลียวหน้าเหลียวหลังระวังระไว
(395)

เมื่อถูกทหารยักษ์รุมกันจับตัวไว้ได้ หนุมานก็แกล้งทำมารยาขอสวามีภักดีต่อสหัสเดชะ
คำกล่าวของหนุมานในตอนนี้มีว่า

เป็นลูกหม่ออยู่ด้วยองค์พระราม
กลางวันนั้นใช้ให้หอบคอน
จึงหลบลี้นี้มาในปากกว้าง
เสียดโยธามาใกล้ตกใจวับ
ซึ่งจายจ้วงถ่วงลัดตัดหน้าฉาน
ข้าขอถามพระองค์ทรงศักดิ์ดา

ข้าพเจ้าชื่อสังขวานร
ทำสงครามมิใคร่ได้หยุดหย่อน
กลองกินนอนจุกช่องที่กองทัพ
จับอยู่บนต้นกร่างจนม่อหยลัับ
คิดว่าเขาตามจับก็โจนมา
จงประทานยกโทษโปรดเสศา
เสด็จมาแต่ตำบลหนใด

(396)

เมื่อท้าวสหัสเดชะหลงเชื่อรับเข้าเป็นพวก หนุมานก็แสดงอาภักิริยาและคำพูดดังต่อไปนี้

บัดนั้น
แกล้งทำทีดีเนื้อดีใจ
เม้นชนะพระรามเหมือนอย่างว่า
ผู้ใดที่ดีด่าข้านั้น

ลึงเล็กลูกพระพายหมายได้
ข้าขอไปด้วยองค์พระทรรธรรม์
จะเริงร่าหัวเราะเยาะหยัน
จะสับฟันแก้แค้นแทนทด

(396)

เมื่อหนุมานต้องการลงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ หนุมานก็ได้ใช้อาภักิริยาที่เสแสร้ง
ให้นำสงสารดังต่อไปนี้

บัดนั้น
จะลงเอาศาสตราคทาธร

ลูกพระพายหลายเล่มหลอกหลอน
ราญรอนกุมภัณฑ์ให้บรรลัย

จึงแก่งทำกอดเช่าเจ้าจุก
สะอึกสะอื้นอื้อพีรีไฟโร

เป็นทุกข์เป็นร้อนถอนใจใหญ่
ร้องไห้ร้องห่มไม่สมประดี
(398)

สหัสเดชะรับสั่งถามถึงสาเหตุที่ได้ร้องไห้ หนุมาณก็ตอบและทูลขอกทาเพชรทันที
ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น
ข้าคิดขัดสนจนใจ
ด้วยพระรามพระลักษมณ์ศึกดา
ถ้าชิงชัยขลุมนุ่นวาย
ครั้งจะคิดรบรับสั้ประยูรท์
ครั้งนี้เห็นว่าเข้าตาจน
ยังเห็นแต่พระองค์ทรงธรรม
อาวุธสิ่งใดก็มีศึกดา

ถึงจำแลงแต่งกลแก้ไข
จึงร้องไห้รักตัวกลัวตาย
ซึ่งข้าพยาบาทมาคหมาย
อยู่ที่ทำยรถชัยเห็นไม่พิน
เครื่องศาสตราอาวุธก็ขัดสน
จึงกระวนกระวายพายน้าตา
ถือพระแสงสองพันหัตถา
ประทานข้าศึกอันพอกันตัว
(398)

เมื่อได้รับคทาเพชรจากสหัสเดชะ อนุภาวะของหนุมาณก็แสดงออกด้วยอาภักิริยาและ
คำพูดดังต่อไปนี้

กลับกลายเป็นหนุมาณ
ถึงสหัสเดชะอสุรา

ขึ้นทะยานเหยียบทำยรถา
ตกรถรัตนาลาไป
(399)

แล้วตบมือหัวเหาะเหาะเหยย
กูคือหนุมาณชาญชัย
บัดนี้ตรัสใช้ให้เรามา
แม้ขุนยักษย์รักตัวกลัวตาย

ว่าแหวยไ้อัยกษย์จะตักษัย
ทหารใหญ่ขององค์พระนารายณ์
ตัดศีรษะอสุราไปถวาย
อย่าอับอายอ่อนง้อขอชีวิต
(399)

เหตุการณ์ที่ 44 ทศกัณฐ์ล้ม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ หนุมานได้ทำอุบายลวงฤาษีโคบุตรหลอกเอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์มาได้ และยังเป็นเข้าไปสวามิภักดิ์ต่อทศกัณฐ์ ซึ่งทศกัณฐ์ก็หลงเชื่อและได้ชุบเลี้ยงหนุมานเป็นอย่างดี โดยให้อยู่ในฐานะโอรสแทนอินทรชิตโอรสผู้เสียชีวิต เมื่อเห็นว่าทศกัณฐ์ปราศจากความระแวงใจแล้ว หนุมานก็ชักชวนให้ทศกัณฐ์ยกทัพออกมาชมการต่อสู้ของตนกับพระราม ทศกัณฐ์หลงเชื่อก็ยกทัพติดตามมาด้วยความดีใจ แต่เมื่อมาถึงสนามรบ หนุมานกลับเรียกให้ห้องคตเอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์ที่ตนฝากไว้มาให้แล้วรีบชวนกันมาเฝ้าพระรามพร้อมกับถวายกล่องดวงใจของทศกัณฐ์ กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ เสร็จแล้วหนุมานก็เหาะกลับมาหาทศกัณฐ์ ชูกล่องดวงใจให้ดู และสั่งให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระรามเสีย เมื่อทศกัณฐ์ทราบว่าตนเองเสียรู้หนุมานก็โกรธแค้นมาก ได้พยายามขอดวงใจคืนจากหนุมาน แต่ก็ไม่สำเร็จ จึงได้กลับเข้ากรุงลงกาด้วยความโศกเศร้า สั่งให้เตรียมกองทัพไว้ให้พร้อมสำหรับการต่อสู้ในวันรุ่งขึ้น และในคืนนั้นทศกัณฐ์ก็ได้สั่งเสียนางมณโฑและนางกาลอัคคี ทามกลางความโศกเศร้าของนางทั้งสองและบริวาร ในตอนนี้ทศกัณฐ์ได้แสดงอนุภาวะแห่งการมีขัตติยะมานะโดยการกล่าวกับนางมณโฑผู้ทูลขอให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ท้าวทศพัศตร์ยักษา
ฟังเมียร่ำรำจันรรจา	จะให้ส่งสีดาเทวี
จึงแก่งตรัสเล่าโลมโฉมฉาย	เจ้าว่าด้วยความรักที่
ครั้นจะส่งนางไปให้ไพร่	ก็เป็นที่ยอภัยคอย
แต่เราประจัญรณรงค์	จนสุดสิ้นญาติวงศ์ทั้งหลาย
ครั้นภัยมาถึงตัวกลัวตาย	จะมีแต่ความกระหายนิทา
สุดที่พี่จะของอ้อมมนุษย์	แม้แก้วมัจจุชีวิตเสียดีกว่า
ตามกุศลผลกรรมได้ทำมา	แก้วตาอย่าทรงโศกี
	(621)

เมื่อประจัญหน้ากับพระราม ทศกัณฐ์ได้ระงับความหวาดกลัวและทำการต่อสู้กับพระรามด้วยความกล้าหาญ ทั้งๆที่รู้ว่าตนเองจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้อย่างแน่นอน คำกลอนตอนนี้กล่าวว่

เมื่อนั้น	ทศเสียรสุริย์วงศ์เป็นใหญ่
เห็นไพร่พลแตกยับทั้งทัพชัย	พวงลิงไล่ห้าพันพันพอน

ยิ่งกริ้วโกรธโคดลงจากรถา
 เข้าไล่ตีโยธาวานร
 เห็นพวกพลынย่อไม่รอรบ
 ไล่รูกบูกบันกระชั้นมา
 อสุราแก้วแวงพระแสงศร
 ด้วยกำลังฤทธิรอนอสุรา
 ยิ่งล่ำทับหวดซ้ายป่ายขวา
 จนถึงหน้ารถทรงองค์พระราม
 (629)

เมื่อเห็นพระรามมัวตะลึงหลงในความงามรูปกายของตนที่ได้แปลงมาเป็นพระอินทร์
 ทศกัณฐ์ก็ไม่ปล่อยให้โอกาสสำคัญผ่านไป โดยได้กระโดดขึ้นไปบนรถทรงของพระรามอย่าง
 กล้าหาญ ดังนี้

เมื่อนั้น
 ได้ทีกระที่บบาทออาจอง
 ทศกัณฐ์เห็นพระรามตะลึงหลง
 ทะยานจึ้นรถทรงขงยุทธ
 (630)

เมื่อถูกพระรามตีด้วยคันศรร่วงลงมาจากรถทรง แม้นจะเจ็บปวดอย่างแสนสาหัส แต่
 ทศกัณฐ์ก็ยังกัดฟันสู้ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
 แข็งใจรับรองป้องกัน
 ทศเศียรเจียนชีวาจะอาสาญ
 ยืนยันก่งศรอรอนราญ
 (631)

เหตุการณ์ที่ 51 พระลบพระมงกุฎจับม้าอุปการ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พระลบพระมงกุฎประลองศร เกิดเสียงดังกึกก้องไปจนถึงกรุง
 อโยธยา โจรหลวงทูลว่า ผู้มีศักดิ์านุภาพได้ถือกำเนิดขึ้นบนแผ่นดิน ขอให้พระรามทำพิธีปล่อยม้า
 อุปการเสี่ยงทายไป พระรามเห็นด้วยจึงมีรับสั่งให้ทำพิธีปล่อยม้าอุปการ ม้าอุปการได้ตรงไปยัง
 ป่ากาลาวตซึ่งพระมงกุฎและพระลบกำลังวิ่งเล่นกันอยู่ เมื่อพระกุมารทั้งสองมองเห็นม้าอุปการยืน
 อยู่ด้วยความสงสัยและเห็นกิริยาอาการอันสง่างาม ทำทางเชื่องของม้า ก็ชวนกันช่วยจับโดยการไ้
 เถาวัลย์ชิงพานศักดิ์ม้าและสามารถจับไว้ได้ อนุภาวด้านคำพูดของพระกุมารทั้งสองในตอนนี้มีว่า

อย่าเลยเราช่วยกันเลี้ยวไถ่
วันนี้ขี้เล่นให้สบาย

จับตัวให้ได้ตั้งใจหมาย
ตะวันบ้ายสักหน่อยจึงปล่อยไป

(751)

เมื่อจับมาได้ และเห็นราชสารผูกติดมา พระกุมารทั้งสองก็แก้ราชสารออกอ่าน เมื่ออ่านเสร็จทั้งสองพระองค์ก็ไม่ได้มีความหวาดกลัวในโทษที่จะได้รับจากการจับม้าอุปการจี้ โดยพระมงกุฎได้กล่าวกับพระลบผู้เป็นพระอนุชา ดังคำกลอนว่า

พระมงกุฎทรงอ่านสารจบ
สัตว์นี้มีเจ้าของแล้วน้องยา
อันสารว่าใครจับขี้
กบฏทศโทรมไม่เข้าใจ

จึงว่าแก่พระลบขนิษฐา
เขาเรียกมันว่าม้าอาชาไนย
จะสังหารชีวิตให้ตัดขยับ
จับได้จะจี้ให้สำราญ

(752)

อนุภาวะด้านอาภักดิ์กิริยาของสองพระกุมารทั้งสองในตอนนี้เป็น การจับม้าอุปการอย่างสนุกสนานดังคำกลอนว่า

ชักม้าลัดเลี้ยวเที่ยวเล่น
พระลบจะจี้ด้วยพี่ยา

ขี้จี้ไม่เป็นเด่นสามขา
วิ่งตามมิ่งม้าอาชาไป

(753)

จากการวิเคราะห์อนุภาวะในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 สรุปได้ว่ามีอนุภาวะปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ

ประการแรก อนุภาวะด้านคำพูด ส่วนใหญ่พบว่าเป็นคำพูดที่ใช้สื่อสารระหว่างตัวละครฝ่ายเดียวกัน โดยมีจุดประสงค์ในการพูดต่างๆ กัน เช่น การพูดเพื่อชี้แจง จากตัวอย่างในเหตุการณ์หนุมานรับผิดชอบพระราม นางสีดาลุยไฟ การพูดเพื่อสั่งสอน จากเหตุการณ์ท้าวมาลีวราชว่าความ การพูดเพื่อขอร้องให้ปฏิบัติตาม จากเหตุการณ์นางมณฑิลาทูลทศกัณฐ์ให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม และเหตุการณ์ทูลขอให้ทศกัณฐ์ฆ่าตนเอง การพูดเพื่อขู่ให้โกรธ จากเหตุการณ์นางสีดาขอให้พระลักษมณ์ฆ่าตนเอง และโดยที่อนุภาวะด้านคำพูดมักจะเป็นคำพูดของตัวละครฝ่าย

เดียวกันดังที่กล่าวมาแล้ว อนุภาวะด้านคำพูดดังกล่าวจึงเป็นคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงความจริงใจ และความหวังดีของผู้พูด แม้จะมีบางเหตุการณ์ที่ตัวละครได้กล่าวคำพูดออกมาในลักษณะเสแสร้ง แต่ก็เกินไปเพื่อเจตนาดีต่อผู้ที่พูดด้วยอยู่นั่นเอง

ประการที่สอง อนุภาวะด้านอากัปกิริยา จะปรากฏใน 3 ลักษณะ คือ

1. อากัปกิริยาที่เป็นการต่อสู้กันของตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เช่น เหตุการณ์ตอน หนุมานต่อสู้กับนางยักษ์ผีเสื้อสมุทร ตอนพระรามทำศึกกับทศกัณฐ์ เป็นต้น
2. อากัปกิริยาที่มุ่งทำลายฝ่ายปฏิปักษ์ ทั้งการทำลายบุคคลหรือสมบัติพัสถานของฝ่ายตรงกันข้าม เช่น เหตุการณ์หนุมานทำลายสวนขวัญ
3. อากัปกิริยาทำลายตัวเอง เช่น เหตุการณ์นางสีดาผูกพระศอ

จะเห็นได้ว่า อนุภาวะด้านอากัปกิริยาในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จะเป็นไปในลักษณะการมุ่งทำลายศัตรูหรือฝ่ายตรงกันข้าม อันมีสาเหตุเนื่องมาจากความโกรธแค้นเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการมุ่งทำลายตนเองถือเป็นทางออกสุดท้ายสำหรับผู้รู้ว่าตนเองอยู่ในฐานะเสียเปรียบและไม่มีทางรอดได้ศัตรูได้ โดยการทำลายตนเองของตัวละครจะมีสาเหตุมาจากความโกรธแค้นศัตรูด้วยเช่นเดียวกัน

ประการที่สาม อนุภาวะด้านคำพูดและอากัปกิริยา จะเป็นปฏิปักษ์ที่มีความเกี่ยวเนื่อง และสัมพันธ์กัน โดยส่วนใหญ่ตัวละครจะแสดงอนุภาวะด้านการพูดออกมาก่อนแล้วจึงแสดงอากัปกิริยาที่เป็นผลหรือมีความเกี่ยวเนื่องกับคำพูดที่ได้กล่าวไว้ เช่น เหตุการณ์อินทรชิตจับหนุมาน หนุมานเผากรุงลงกา สุครีพหักฉัตร แต่ก็จะมีในบางเหตุการณ์ที่ตัวละครได้แสดงอนุภาวะด้านอากัปกิริยาก่อนการพูด ซึ่งจะสังเกตได้ว่าอากัปกิริยาที่แสดงออกมาก่อนนั้นจะเป็นการช่วยเสริมให้คำพูดที่กล่าวออกมาของตัวละครมีความน่าเชื่อถือ สมจริงสมจังมากขึ้น ดังเช่นอากัปกิริยาและคำพูดในเหตุการณ์หนุมานลวงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ เหตุการณ์นางสีดาลุยไฟ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า อนุภาวะด้านคำพูดและอากัปกิริยาของตัวละครจะเป็นลักษณะพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน

3. สาทตวิภาวะ

นอกจากผู้อ่านจะได้รับรู้อารมณ์ของตัวละครที่แสดงออกมาทางอนุภาวะแล้ว สาทตวิภาวะก็เป็นปฏิปักษ์หนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านวรรณคดีรับรู้อารมณ์ของตัวละครได้เด่นชัดขึ้น ดังที่

กุสุมา รัชมณี กล่าวถึงสาเหตุวิภาวะว่า “สาเหตุวิภาวะ หรือปฏิกิริยา หมายถึงการแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปฏิกิริยาที่ห้ามไม่ได้ เมื่อเราโกรธจัด ตัวจะสั่น หรือหน้าจะแดง ปฏิกิริยา ตัวสั่นหรือหน้าแดงนี้เป็นสิ่งที่เราควบคุมมิให้เกิดไม่ได้...สาเหตุวิภาวะมี 8 ลักษณะ คือ ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก เสียงเปลี่ยน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล และเป็นลม”¹

การวิเคราะห์องค์ประกอบของรศด้านสาเหตุวิภาวะในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่ามีองค์ประกอบด้านสาเหตุวิภาวะด้านต่างๆ 5 ลักษณะ คือ

1. ตะลึงงัน
2. เหงื่อออก
3. ตัวสั่น
4. น้ำตาไหล
5. เป็นลม

สาเหตุวิภาวะด้านต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วได้ปรากฏอยู่ในตอนต่างๆ ดังนี้

3.1 ตะลึงงัน คือ ภาวะที่ร่างกายและจิตใจเกิดการชะงัก นั่นคือ ร่างกายจะหยุดการเคลื่อนไหวและจิตใจเกิดการชะงักความคิด “ปฏิกิริยาดังกล่าวเกิดจากภาวะต่างๆ เช่น ความยินดี ความน่ากลัว ความป่วยไข้ ความน่าพิศวง ความสิ้นหวัง ความโกรธ เป็นต้น”²

จากการวิเคราะห์สาเหตุวิภาวะในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่ามีภาวะตะลึงงันปรากฏอยู่ 2 เหตุการณ์ คือ

เหตุการณ์ที่ 26 สีกแสงอาทิตย์

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ เมื่อแสงอาทิตย์ทราบว่ามังกรกัณฐ์ผู้เป็นเชษฐาพ่ายแพ้แก่พระรามถึงแก่ชีวิต ก็ทรงโกรธแค้นยิ่งนัก ได้จัดทัพออกไปรบด้วยพระรามทันที พระรามได้ตรัสถามพิเภกว่าทัพที่ยกมานั้นเป็นทัพของใคร พิเภกได้ก็กราบทูลว่าเป็นทัพของแสงอาทิตย์ผู้มีแวนวิเศษสามารถส่องให้เข้าศึกถึงแก่ความตายได้ แต่แสงอาทิตย์ได้ฝากแวนวิเศษดังกล่าวไว้กับท้าวมหาพรหม ถ้าเมื่อใดที่ถึงคราวจำเป็นก็จะให้พี่เลี้ยงชื่อพิจิตรไพร่เป็นผู้ขึ้นไปขอแวนจากพระพรหม เมื่อทราบดังนั้นพระรามจึงมีพระรับสั่งให้หนุมานขึ้นไปเอาแวนวิเศษมาให้ได้ หนุมานรับคำและ

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 108.

²แหล่งเดิม.

ได้แปลงกายเป็นยักษ์พิจิตรไพร่ขึ้นไปทูลขอแวนวิเศษจากท้าวมหาพรหมและนำมาถวายพระราม
ได้สำเร็จ โดยที่แสงอาทิตย์ไม่ได้ทราบเลย การต่อสู้ระหว่างพระรามกับแสงอาทิตย์ดำเนินไป
อย่างดุเดือด และในที่สุดแสงอาทิตย์ก็เป็นฝ่ายอ่อนแรง และสั่งให้พิจิตรไพร่ขึ้นไปขอแวนวิเศษ
จากท้าวมหาพรหม แต่เมื่อพิจิตรไพร่กลับลงมาบอกว่าข้าศึกได้ใช้อุบายขึ้นไปลวงเอาแวนวิเศษ
เสียก่อนหน้าแล้ว แสงอาทิตย์ก็ตกใจถึงกับมีอาการตะลึงงัน ดังคำกลอนกล่าวว่า

เมื่อนั้น แสงอาทิตย์คิดโทมนัสสา
นึ่งตะลึงขึงไปทั้งกายา ดังชีวาจะม้วยระทวยระทวด
(302)

เหตุการณ์ที่ 44 ทศกัณฐ์สู้ม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นตอนที่หนุมานสามารถใช้อุบายลวงเอาเครื่องดวงใจของทศกัณฐ์
จากพระฤๅษีโคบุตรไปได้ ทศกัณฐ์ก็ทราบทันทีว่าวาระสุดท้ายของตนได้มาถึงแล้ว แต่ด้วย
จริตดีระมานะทศกัณฐ์ก็ได้สั่งเตรียมทัพเพื่อจะออกรบกับพระราม ท่ามกลางความโศกเศร้าเสียใจ
ของนางมณโฑและเหล่านางสนมทั้งหลาย ทศกัณฐ์เองก็รู้สึกท้อแท้และเศร้าใจอย่างที่สุด เมื่อได้
สั่งเสียนางมณโฑและนางสนมเสร็จก็รีบสั่งให้เคลื่อนทัพทันที เมื่อเดินทัพมาถึงประตูเมือง ด้วย
ความท้อแท้และเศร้าโศกอย่างหนักเมื่อหันกลับไปมองกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็ถึงกับมีอาการขึ้นตะลึง
ด้วยความสิ้นหวังและทุกข์ทเวศอย่างแสนสาหัส คำกลอนตอนนี้นำกล่าวถึงอาการตะลึงงันของทศ
กัณฐ์ว่า

ครั้นออกมานอกทวารวัง เหลียวหลังดูนิเวศน์ของยักษา
เสมอเหมือนมองสวรรค์ชั้นฟ้า อสุราเพ่งพิศคิดอาลัย
โธ่เสียคายนางศรมาศปราสาทศรี ตั้งแต่ไม่มีได้มาอาศัย
สงสารเหล่าสาวสวรรค์กำนัลใน จะเปลี่ยวเปล่าเศร้าใจจาบัลย์
พระกอดกรดอนสะอื้นย่นตะลึง จนรตามาถึงสวนขวัญ
(624)

3.2 เหนือออก คือปฏิกริยาที่เกิดจากสภาพของจิตใจแปรเปลี่ยนไปจากปกติ “อันอาจมีสาเหตุมาจากความโกรธ ความยินดี ความละอาย ความอ่อนเพลีย ความป่วยไข้ เป็นต้น”¹

จากการวิเคราะห์สาเหตุวิภาวะของตัวละครในลักษณะเหนือออกในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่ามีปรากฏอยู่เพียงเหตุการณ์เดียว คือ

ตอนที่ 32 ตีกรมุลพลา สหัสเดชะ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น มุลพลาสหายของทศกัณฐ์ได้ยกทัพมาช่วยทำศึกกับพระราม สหัสเดชะเจ้าเมืองปางตาลผู้เป็นพระเชษฐาของมุลพลาได้แสดงความมีน้ำใจต่อสหายของอนุชาโดยการยกทัพมาช่วยรบด้วย สหัสเดชะเป็นผู้ที่มีตบะแกร่งกล้ายิ่งนัก เมื่อกองทัพของทั้งสองฝ่ายประจัญหน้ากัน เหล่าทหารลิงของพระรามก็พากันแตกทัพหนีอย่างอลหม่านด้วยความเกรงกลัวต่ออิทธิฤทธิ์ของสหัสเดชะ คำกลอนกล่าวถึงสาเหตุวิภาวะในลักษณะเหนือออกของเหล่าทหารลิงในตอนนี้อย่างนี้ว่า

บัดนั้น	เหล่าลิงวิ่งหอบเหงื่อไหล
ต่างมาร่วมทางกลางไพร	แลไปเห็นพระอนุชา
ทั้งสุครีพนิลนันท์หนุมาน	เหล่าทหารดีใจเข้าไปหา
พอเห็นพวกกุมภัณฑ์กระชั้นมา	ก็กลับหน้าคอยสู้อสูรี
	(389)

3.3 ตัวสั้น เป็นสาเหตุวิภาวะที่ตัวละครแสดงออกมา “อันอาจมีสาเหตุจากความน่ากลัว ความโกรธ ความยินดี ความพรั่นพรึง ความตื่นตระหนก เป็นต้น”²

จากการวิเคราะห์สาเหตุวิภาวะของตัวละครในลักษณะตัวสั้น พบว่ามีปรากฏอยู่เพียงเหตุการณ์เดียว คือ

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

หน้า 108.

² แหล่งเดิม.

เหตุการณ์ที่ 44 ทศกัณฐ์ล้ม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น ทศกัณฐ์รู้ตนเองที่จะต้องเป็นฝ่ายปราชัยในสงคราม เพราะ หนุมานสามารถใช้อุบายลวงฤาษีโคบุตรเอากล่องดวงใจของตนเองไปได้แล้ว แต่ด้วยความเป็น ขัตติยะชาติ ทศกัณฐ์ก็ได้จัดเตรียมกองทัพออกมาต่อสู้กับพระราม และได้ต่อสู้อย่างองอาจ โดยไม่มีท่าทางหวั่นเกรงข้าศึกเลยแม้แต่น้อย ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วทศกัณฐ์เองมีความรู้สึกท้อแท้ หวาดกลัวและเสียดายชีวิตอย่างที่สุด ขนาดที่ทศกัณฐ์ถึงกับมีอาการ “ตัวสั่น” ดังคำกลอนกล่าวว่า

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรชาญสมร
เห็นมนุษย์สองรากับวานร	ยกมาราษฎรอนราวี
ให้ครั้นคร้ามขามในฤทัยนัก	พระยายักษ์องค์สิ้นขวัญหนี
มานะนีกออายใจแก่ไพรี	ทำที่เป็นฮึกฮักศักดา
	(628)

3.4 น้ำตาไหล “เป็นสภาวะที่แสดงออกมาเนื่องจากความยินดี ความโกรธ ความทุกข์โศก เป็นต้น”¹

การวิเคราะห์สภาวะที่แสดงออกมาในลักษณะน้ำตาไหลจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่ามีปรากฏอยู่หลายเหตุการณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เหตุการณ์ 4 นางสีดาผูกพระศอ

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ในสวนขวัญกรุงลงกา นาง โศกเศร้าคร่ำครวญถึงพระรามไม่เว้นวัน วันหนึ่งทศกัณฐ์ได้ลงไปสวนขวัญ และได้พูดจาเกลี้ยกล่อมนางสีดาให้ยินยอมเป็นมเหสีของตน แต่ไม่ว่าทศกัณฐ์จะใช้ความพยายามสักเพียงใด นางสีดาก็ไม่ได้พระทัยอ่อนเลยแม้แต่น้อย มีหน้าซำนางยังดำ่ว่าทศกัณฐ์อย่างรุนแรง จนกระทั่ง ทศกัณฐ์รู้สึกอับอายและกลับขึ้นไปยังตำหนัก ฝ่ายนางสีดา ด้วยความโศกเศร้าคิดถึงพระสวามี ผวนกกับความโกรธแค้นในตัวทศกัณฐ์ ทำให้นางสีดาตัดสินใจจะฆ่าตัวตายโดยการผูกพระศอ กวีได้บรรยายสภาพของนางสีดาว่านางเต็มไปด้วยความทุกข์อย่างแสนสาหัส มีอาการสะอึกสะอื้นน้ำตาไหลไม่ขาดสาย ดังคำกลอนบรรยายถ้อยคำคร่ำครวญและสภาพของนางสีดาว่า

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

ไอ้พระทูลกระหม่อมของเมียแก้ว วันนี้แล้วน้องรักจะตัดขั้ว
 เสียแรงเป็นเพื่อนลำบากยากไร้ ไม่เห็นใจเมียแล้วพระจักรี
 สิ่งใดแต่หลังได้ปลั่งพลาด ให้ขัดเคืองเบื่องบาทบทศรี
 จะทูลลาอาสัญเสียวันนี้ ขออย่ามีเวรมาแก้เข้าไป
 ร่ำพลางนางทรงแสนทวย ชลเนตรแฉวงถึงหลังไหล
 โสกศัลย์รันทศสลใจ สะอึกสะอื้นให้ไปมา

(41)

เหตุการณ์ที่ 11 พิเภกสวามีภักดีต่อพระราม

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ หลังจากพิเภกทำนายฝันให้ทศกัณฐ์ไปตามความเป็นจริง และได้
 ขอร้องให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนให้แก่พระราม พิเภกก็ถูกทศกัณฐ์ลงโทษโดยการริบทรัพย์สมบัติ
 เข้าเป็นของหลวงแล้วถูกขับออกจากกรุงลงกา พิเภกได้ไปร่ำลานางตรีชฎาชายาและนางเบญกาย
 บุตรีด้วยความโศกเศร้า ก่อนที่จะถูกนำไปใส่เรือแล่นออกจากอ่าวกรุงลงกา และถูกนำมาปล่อยไว้ริม
 ฝั่งด้านหน้าพลับพลาของพระราม เมื่อขึ้นฝั่งพิเภกก็เดินร้องไห้คร่ำครวญด้วยความ
 คิดถึงชายาและบุตรี และด้วยความคับแค้นใจในโชคชะตาของตนเอง ทำให้พิเภกถึงกับเดินร้องไห้
 และพร่ำรำพันออกนามพระราม ดังคำกลอนกล่าวว่า

เดินตามหาดทรายชายสมุทร คิดถึงบุตรภรรยา น้ำตาไหล
 เคยอยู่พร้อมพรุ่งที่วังใน วิบากกรรมจำให้ไกลกัน
 ไอ้สงสารปานนี้ตรีชฎา กับลูกยาจะวิโยคโศกศัลย์
 ยิ่งคิดยิ่งให้ใจผูกพัน ทุกข์ทนอันอันต้นอุรา
 พลังคะนึ่งถึงตัวต้องดกยาก น้ำตาพรากพรุ่งพรายทั้งซ้ายขวา
 สะอึกสะอื้นออกนามพระราม โสกาครวญคร่ำรำไร

(83)

เมื่อถูกทหารลิงจับตัวไปเฝ้าพระราม พิเภกก็ได้กราบทูลความจริงด้วยน้ำตานองหน้าดัง
 คำกลอนว่า

เมื่อนั้น พิเภกประณตบทศรี
 แล้วว่าข้าเซซังมาครั้งนี้ ด้วยภักดีต่อพระองค์ทรงศักดิ์

มิได้คิดกลับกลอกยกยอกย้อน
 มาตรฐานทรงธรรมไม่กรุณา
 ทศกัณฐ์นั้นถึงเป็นพี่น้อง
 มาแก้ฝันข้าทนายทำนายนไป
 ก็เคืองขุ่นงุ่นง่านพาลเอาผิด
 จับไล่ไปไม่มีเมตตา
 ถึงแต่ก่อนผิดกันก็ฉันญาติ
 ครั้งนี้ร้อนใจด้วยไฟเลีย

จะหนีร้อนพึ่งเย็นอยู่เป็นข้า
 นำที่ชีวาจะบรรลัย
 ก็หยาบคายร้ายรองไม่พึ่งได้
 ให้ท้าวไทคืนส่งองค์เสียดา
 ว่าเป็นพวกปัจจามิตรริษยา
 ให้เสนาริบราชกวาดลูกเมีย
 ไม่ตัดขาดกระทำสำเสียด
 แล้วโศกาน้ำตาเรียรำไร

(86)

เหตุการณ์ที่ 29 นางมณฑาทูลทัณฑ์ทศกัณฐ์

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็น อิงทรชิตพ่ายแพ้สงครามหนีกลับเข้ากรุงลงกาเพื่อหวังจะมากราบลาทศกัณฐ์และนางมณฑาทูลทัณฑ์ เมื่อนางมณฑาทูลทัณฑ์เห็นสภาพที่บอบช้ำของอิงทรชิตก็เศร้าเสียใจเป็นยิ่งนัก จึงได้พาอิงทรชิตขึ้นไปเฝ้าทศกัณฐ์และทูลขอไม่ให้ส่งอิงทรชิตออกไปรบอีก แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมฟัง และยังได้กล่าวตัดเชื้อโขนางมณฑาทูลทัณฑ์และอิงทรชิตโดยได้กล่าวว่านางมณฑาทูลทัณฑ์ต้องการดังนั้นเพราะมีใจริษยานางเสียดาแล้วเอาเรื่องความรักลูกมาบังหน้า ในเมื่อนางมณฑาทูลทัณฑ์ต้องการชีวิตของอิงทรชิตไว้ก็ขอให้นางมณฑาทูลทัณฑ์แต่งตั้งอิงทรชิตครองกรุงลงกาเถิด ส่วนตนจะออกไปสู้รบกับพระรามเอง นางมณฑาทูลทัณฑ์ได้ฟังดังนั้นก็เสียใจและรู้สึกจนใจเป็นยิ่งนัก คำกลอนกล่าวถึงสภาพเศร้าเสียใจของนางมณฑาทูลทัณฑ์ในตอนนี้เป็นดังนี้ว่า

เมื่อนั้น
 ฟังท้าวเธอตรัสตัดเชื้อโขนาง
 จึงว่าข้าทูลความตามตรง
 วิบากกรรมสำหรับจะม้วยมิด
 รั่ำพลางนางพ่ายชลเนตร
 ทั้งแค้นคำภัสตราโศกาลัย

นางมณฑาทูลทัณฑ์
 เป็นจนใจไม่รู้ที่จะคิด
 พระองค์กลับเห็นว่าเป็นผิด
 จะขึ้นครองชีวิตไว้ว่าไร
 คิดสังเวชลูกรักจะตัดภัย
 สะอึกสะอื้นให้ไปมา

(349)

เหตุการณ์ที่ 30 อินทรชิตอาสาออกศึกครั้งสุดท้าย

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นตอนที่ เมื่อเห็นว่านางมณโฑไม่สามารถทูลทัดทานทศกัณฐ์ได้ มีหน้าชำนานาณโฑยังถูก ทศกัณฐ์กล่าวตำหนิอย่างรุนแรง อินทรชิตก็ไม่ต้องการที่จะให้ตนเองต้องเป็นสาเหตุให้เกิดความบาดหมางระหว่างพระบิดาและพระมารดา อินทรชิตจึงได้กล่าวอาสาออกรบอีกครั้งหนึ่ง ทิ้งๆที่รู้ว่าในการออกรบครั้งนี้ตนเองจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิตอย่างแน่นอน แต่ด้วยความกตัญญู อินทรชิตก็ได้กราบทูลทศกัณฐ์ไปว่า ที่ตนหนีกลับมาครั้งนี้มิใช่เพราะขลาดกลัวเข้าศึก แต่กลับมาเพื่อขอลาทศกัณฐ์และนางมณโฑ แล้วจะขออาสาสู้รบจนตัวตาย คำกล่าวของอินทรชิตทำให้ทศกัณฐ์ดีใจเป็นยิ่งนัก ฝ่ายอินทรชิตเองเมื่อกราบทูลอาสาไปแล้วก็กลับไปยังตำหนักด้วยความเศร้าโศกอย่างที่สุด และยิ่งเมื่อเห็นหน้าชานาและโอรสทั้งสองแล้ว อินทรชิตก็ถึงกับร้องไห้หน้าตาไหลพราก คำกลอนกล่าวถึงอินทรชิตว่า

นั่งเหนือแท่นสุวรรณบรรจถรณ์	ให้รุ่มร้อนฤทัยดั่งไฟจี
เห็นลูกรักอีกเรสร่วมชีวี	ยังมีเสนาหาอาลัย
ชลนัยน์ไหลลงพรากพราก	จะออกปากพาทีมิใคร่ได้
กอดประคองสององค์โอรสไว้	สะอึกสะอื้นให้ไปมา
	(350)

เหตุการณ์ที่ 49 พระลักษมณ์ไว้ชีวิตนางสีดา

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นตอนที่ พระลักษมณ์ได้รับคำสั่งจากพระรามให้นำนางสีดาไปประหารชีวิต เนื่องจากพระรามทรงเข้าพระทัยผิดคิดว่านางสีดาทรงมีพระทัยต่อทศกัณฐ์ พระลักษมณ์เองทรงเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ใจของนางสีดาอย่างเต็มเปี่ยม แต่ก็ไม้อาจที่จะขัดคำสั่งของพระรามได้ จึงทรงพานางสีดาเข้าไปในป่า ทรงรับสั่งให้นางสีดาหนีไปเสีย แต่นางสีดาไม่ทรงยินยอม เนื่องจากทรงเกรงว่าพระลักษมณ์จะมีความผิดในฐานะที่ขัดพระรับสั่ง จึงพยายามพุดจาสนบประมาทพระลักษมณ์จนกระทั่งพระลักษมณ์หลงกลตัดสินพระทัยลงดาบประหารนางสีดา แต่ด้วยบุญญาธิการของนางสีดา ได้บันดาลให้พระขรรค์ร่วงหลุดจากพระหัตถ์ ขณะที่พระลักษมณ์เองก็ทรงเศร้าสลดและเสียใจจนสลบไป เมื่อทรงฟื้นขึ้นมาและเห็นนางสีดายังมีพระชนม์อยู่ที่ทรงดิพระทัยเป็นยิ่งนัก และทรงขอให้นางสีดาหนีไปเสีย นางสีดาก็ทรงยินยอม แต่เมื่อถึงคราวจะจากกันทั้งสองพระองค์ก็ทรงโศกเศร้า โดยเฉพาะพระลักษมณ์นั้นทรงกันแสงและเป็นห่วงนางสีดามาก คำกลอนกล่าวถึงความเศร้าโศกและความห่วงใยของพระลักษมณ์ที่มีต่อนางสีดาว่า

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์เส้าสร้อยละห้อยไห้
โศกาอาดูรทูลไป	พระจะปรารมภ์ไยถึงน้องยา
คิดพะวงสงสารแต่พระพี่	จะจรถ้องค้เดียวเปลี่ยวหนักหนา
สิงห์สัตว์เสื่อสีห์จะบีทา	ท่าทางกลางป่าก็กันดาร
จะผินพักตร์ไปพึ่งผู้ใดได้	อาศัยอยู่กินเป็นถิ่นฐาน
จะยากจนทนทุกข์ทรมาน	สงสารนฤมลเป็นพันไป
ว่าพลางทางถวายบังคมลา	ชลาณาแฉวงหลังไหล
มิใคร่จะจากมาด้วยอาลัย	จำเป็นจำใจจรจรล
	(717)

3.5 เป็นลม เป็นสาดตวิภาวะที่ร่างกายแสดงออกมาโดยการหมดสติ ไม่สามารถรับรู้ หรือแสดงปฏิกิริยาอื่นใดได้อีก “การเป็นลมเกิดจากความเหนื่อยอ่อน ความตื่นตระหนก ความ บ้าคลั่ง เป็นต้น”¹

การวิเคราะห์สาดตวิภาวะในลักษณะการเป็นลมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ 2 พบว่ามีปฏิกิริยาการเป็นลมของตัวละครปรากฏอยู่ 3 เหตุการณ์ด้วยกันดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

เหตุการณ์ 23 กุมภกรรณต่อสู้กับพระลักษมณ์

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ กุมภกรรณได้ข่มขู่ทำพิธีลับหอโมกษศักดิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำสีทันดร แต่หนุมนและองคตได้ไปทำลายพิธีโดยที่หนุมนได้แปลงกายเป็นสุนัขเฝ้าคอกน้ำมา ส่วนองคต แปลงกายเป็นกาตามมาจิกกินสุนัขเฝ้าคอกน้ำกุมภกรรณ กุมภกรรณเป็นผู้ที่มีนิสัยรักสะอาด เมื่อ เห็นภาพอันน่าสะอิดสะเอียนก็ผลุนผลันออกจากโรงพิธีไปทันที เมื่อกลับเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ก็ได้ รับคำสั่งให้ออกมาสู้รบอีกครั้ง กุมภกรรณได้แต่งทัพออกมาสู้กับพระลักษมณ์ เมื่อประจัญหน้า กันก็มีการพุดจาโต้ตอบระหว่างกุมภกรรณกับพระลักษมณ์กันเล็กน้อย แล้วจึงเริ่มการต่อสู้กัน โดย กุมภกรรณเป็นฝ่ายเปิดฉากการรบก่อน กุมภกรรณได้ต่อสู้ด้วยความเข้มแข็งและกล้าหาญ และใน ที่สุดก็ได้ใช้หอโมกษศักดิ์พุ่งเข้าปักอกพระลักษมณ์ถึงแก่สลับไป คำกลอนตอนนี้กล่าวว่

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

โมกษศักดิ์ปีกอกพระอนุชา จะดำรงกายมิใคร่ได้
 สุกรีพเข้ารับรองประคองไว้ สลบชบไปไม่สมประดี
 (237)

เหตุการณ์ที่ 41 นางมณโฑทูลขอให้ทศกัณฐ์ฆ่าตนเอง

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ นางมณโฑต้องตกเป็นชายาของหนุมาน เพราะหลงกลหนุมานที่แปลงตัวเป็นทศกัณฐ์มาบอกให้เลิกทำพิธีปฐมน้ำทิพย์ เมื่อทราบความจริงในตอนหลังว่าคนเสียรู้หนุมาน นางมณโฑก็ถึงแก่เป็นลมหมดสติไปด้วยความเสียใจและอับอาย คำกลอนตอนนี้อธิบายว่า

เมื่อนั้น นางมณโฑเทวีศรีโส
 ฟังแถลงแจ้งตระหนักประจักษ์ใจ อรทัยเพียงจะสิ้นสมประดี
 ทั้งอายทั้งกลัวด้วยช้วนัก ไม่อาจและดูพัศตร์ท้าวยักษ์
 กอดบาทภัสตราสามี โศกเฝ้านิ่งไม่ดึงกาย
 (548)

เหตุการณ์ที่ 44 ทศกัณฐ์ล้ม

เหตุการณ์ในตอนนี้ คือ เมื่อสุณฺยสินธุาติวงศ์ที่จะให้ออกมาช่วยชิงชัยกับพระรามแล้ว ทศกัณฐ์ก็จำใจต้องออกมารบด้วยตนเอง ในสภาพจิตใจที่เต็มไปด้วยความหดหู่ เนื่องจากมีคำสั่งพรหมที่บอกเหตุว่าจำเป็นต้องเป็นฝ่ายปราชัยถึงแก่ชีวิตอย่างแน่นอน ในการต่อสู้ทศกัณฐ์ก็ถูกศรวิรุณจักรวาลของพระรามปีกอกถึงแก่ชีวิต การเสียชีวิตของทศกัณฐ์ได้ก่อให้เกิดความเศร้าเสียใจแก่พิเภกและนางมณโฑพร้อมทั้งเหล่านางสนมทั้งหลายยิ่งนัก คำกลอนกล่าวบรรยายความโศกเศร้าเสียใจของบุคคลเหล่านี้ว่า

บัดนั้น พิเภกเข้าประคองแล้วร้องไห้
 เห็นพี่อาสัจญบรรลัย รูปกายกลายเป็นอสุรา
 ยิ่งระทวยระทศลดจิต ให้คิดสังเวชพระเชษฐา
 สวมสอดกอดศพชบพัศตรา โศกาสลบไปไม่สมประดี
 (631)

ส่วนคำพูดและอาการปฏิกิริยาของนางมณโฑและนางอัคคีมีว่า

โธ้ว้าพระทูลกระหม่อมแก้ว	มาตลาดแคล้วบรรลัยไปสวรรค์
ดั่งเดือนดับลับแสงสุริยัน	นับวันนับเดือนจะเลื่อนลับ
แต่ก่อนยกโยธาไปราวี	ไม่ช้านานปานนี้เสด็จกลับ
นื่องอยู่หลังตั้งใจจะคอยรับ	พระมาดับสูญสิ้นชนมา
แสนสงสารปานนี้ภูวนาถ	บรรลัยไปอนาถอนาถา
จากแสนสมบัติขัตติยา	ข้างข้างบาทบริจาไม่เห็นใจ
เสียแรงเลี้ยงเมียไว้ให้เป็นสุข	เมื่อทำวทุกข์หาได้แทนพระคุณไม่
รำพลางทางทรงโศกาลัย	สลบไปไม่เป็นสมประดี

(634)

เหตุการณ์ที่ 49 พระลักษมณ์ไว้ชีวิตนางสีดา

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พระลักษมณ์จำใจต้องนำนางสีดาเข้าไปฆ่าในป่าตามพระรับสั่งของพระราม แต่ด้วยความเป็นผู้มีคุณธรรม และเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของนางสีดา ทำให้พระลักษมณ์ไม่อาจจะฆ่านางได้ นางสีดาทรงเกรงว่าพระลักษมณ์จะได้รับโทษ จึงได้พยายามขอให้พระลักษมณ์ฆ่านางโดยการทรงแก้มือว่าหากการที่พระลักษมณ์ไม่ฆ่านางนั้น เป็นเพราะพระลักษมณ์มีใจประคิพพิทษ์ในตัวนาง ซึ่งถือว่าเป็นการทรยศต่อพระรามผู้เป็นพระเชษฐา เมื่อพระลักษมณ์ได้ทรงฟังคำกล่าวหาอันรุนแรงดังนั้นก็ทรงรู้สึกอับอายยิ่งนัก จึงได้ทรงตัดสินพระทัยลงดาบประหารนางสีดา แต่ด้วยความเสียพระทัยและทรงฝืนพระทัยอย่างที่สุด ทำให้พระขรรค์หลุดจากมือของพระลักษมณ์ในขณะที่ทรงเงื้อง่าอยู่นั่นเอง และในขณะที่เดียวกัน พระลักษมณ์ก็ถึงกับสลบไปเพราะความเสียพระทัยที่ต้องลงมือประหารนางสีดา คำกลอนตอนนี้นำกล่าวถึงพระลักษมณ์ว่า

แข็งใจหลับพระเนตรหวดลง	พระขรรค์ทรงหลุดพลัดพระหัตถ์หาย
สำคัญว่าพื้นนางวางวาย	ทอดกายเสือกชบสลบไป

(715)

สรุปได้ว่า สาตตวิภาวะที่ปรากฏในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีปรากฏอยู่ 5 ลักษณะ คือ

ประการที่หนึ่ง ภาวะตะลึงงัน เป็นภาวะที่มีสาเหตุจากความตกใจและความสิ้นหวังของตัวละคร ซึ่งมีปรากฏอยู่เพียง 2 เหตุการณ์ คือ ความตกใจของแสงอาทิตย์ ที่ไม่คาดคิดมาก่อนว่า ศัตรูจะมีความเก่งกาจถึงขนาดล่วงรู้ความลับและลอบขึ้นไปเอาอาวุธวิเศษที่ตนเองได้เก็บไว้ในที่ที่ปลอดภัยที่สุด ดังนั้น การกระทำของศัตรูจึงเป็นสิ่งที่เหนือความคาดหมายของแสงอาทิตย์จริงๆ ส่วนความสิ้นหวังจะปรากฏในเหตุการณ์ทศกัณฐ์ล้ม โดยเป็นความท้อแท้ของทศกัณฐ์ที่ตระหนักว่าตนเองกำลังเดินเข้าไปหาความตาย ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่งของมนุษย์และไม่มีใครที่ต้องการให้เวลาดังกล่าวมาถึงตน

ประการที่สอง ภาวะเหงื่อออก เป็นภาวะที่มีสาเหตุเนื่องมาจากความกลัวของตัวละคร มีปรากฏอยู่เพียงเหตุการณ์เดียว คือ เหตุการณ์ศึกมุลพลา สหัสเดชะ โดยเป็นความกลัวในอำนาจตะบะของข้าศึกซึ่งเป็นแค่ตัวละครตัวเดียว เป็นที่น่าสังเกตว่ากวีได้กำหนดให้ตัวละครทหารลิงซึ่งต่างก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์และมีความกล้าหาญในการรบเป็นอย่างมาก แต่กลับมาเกรงกลัวต่อตะบะและสง่าราศรีของแม่ทัพฝ่ายข้าศึกถึงขนาดมีภาวะเหงื่อออก ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าการที่กวีได้กำหนดสภาวะเช่นนี้ให้กับสหัสเดชะ ก็เพื่อให้เห็นถึงความมีบุญญาธิการอันยิ่งใหญ่ของพระราม เพราะยิ่งศัตรูมีความเก่งกาจมากเท่าใดก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีอันสูงส่งของพระรามมากเท่านั้น

ประการที่สาม ภาวะตัวสั่น เป็นภาวะที่ตัวละครเกิดความเกรงกลัวอย่างที่สุด มีปรากฏอยู่เพียงเหตุการณ์เดียว คือ เหตุการณ์ทศกัณฐ์ล้ม โดยเป็นความหวาดกลัวต่อความตายของทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายลγκα ภาวะตัวสั่นของทศกัณฐ์ในเหตุการณ์ดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าบุคคลจะมีชาติกำเนิดสูงส่งหรือมีอำนาจวาสนาเพียงใด แต่เมื่อได้ตระหนักว่าถึงเวลาที่ตนเองจะต้องตาย ก็ไม่มีใครสามารถหักห้ามความกลัวไปได้เลย

ประการที่สี่ ภาวะน้ำตาไหล เป็นภาวะที่เกิดจากความเศร้าเสียใจ ความสงสาร ปรากฏอยู่ในหลายเหตุการณ์ เช่น เหตุการณ์นางสีดาผูกพระศอ พิเภกสวามีภักดิ์ต่อพระราม นางณโฑ ทูลทัดทานทศกัณฐ์ อินทรชิตอาสาออกศึกครั้งสุดท้าย พระลักษมณ์ไว้ชีวิตนางสีดา โดยจะเป็นความเศร้าเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากสวามีของนางสีดา ความเศร้าเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากชายา และบุตรของพิเภก ความอาลัยรักในตัวชายาและบุตรของอินทรชิต ความเสียใจและความสงสาร

ในตัวโอรสของนางมณฑิลา ความเสียใจและสงสารในตัวนางสีดาของพระลักษมณ์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ภาชนะน้ำตาไหลในพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้ ส่วนใหญ่เกิดจากความเศร้าเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักของตนเองเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นตัวละครฝ่ายพลับพลาหรือฝ่ายลงกา ล้วนแต่มีความรักความผูกพันระหว่างพ่อ แม่ ลูกและญาติพี่น้องด้วยกันทั้งสิ้น และการพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักดังกล่าวย่อมเป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง ดังคำกล่าวที่ว่า “การพลัดพรากจากสิ่งที่รักย่อมเป็นทุกข์” นั่นเอง

ประการที่ห้า ภาวะการเป็นลม มีปรากฏอยู่ใน 4 เหตุการณ์ คือ กุมภกรรณต่อสู้กับพระลักษมณ์ นางมณฑิลาทูลขอให้ทศกัณฐ์ฆ่าตนเอง เหตุการณ์ทศกัณฐ์ล้ม และเหตุการณ์พระลักษมณ์ไว้ชีวิตนางสีดา โดยภาวะการเป็นลมจะมีสาเหตุมาจากความเจ็บปวดทางร่างกายของพระลักษมณ์ ความเสียใจที่ต้องเสียรู้ศัตรูและความสำนึกของภรรยาที่ตีของนางมณฑิลา ความตื่นตระหนกในเหตุร้ายที่เกิดแก่ผู้เป็นที่รักของพิเภกและนางมณฑิลา และความเศร้าเสียใจที่ต้องกระทำในสิ่งที่ฝืนกับความรู้สึกของพระลักษมณ์ จึงอาจกล่าวได้ว่า ภาวะการเป็นลมของตัวละครมีสาเหตุจากความเจ็บปวดและได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจของตัวละครเป็นส่วนใหญ่

บทที่ 4

การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรรส

วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จัดเป็นวรรณคดีที่มีความยาวมากที่สุดเรื่องหนึ่ง ดังนั้น วรรณคดีเรื่องนี้จึงประกอบด้วยตัวละครเป็นจำนวนมาก และเพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจึงได้จัดแบ่งพฤติกรรมของตัวละครออกเป็น 2 ฝ่ายตามลักษณะของการเป็นปฏิปักษ์ตามเหตุการณ์ในเรื่อง คือ

1. วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา
2. วีรรสของตัวละครฝ่ายลงกา

ตัวละครฝ่ายพลับพลา หมายถึงตัวละครฝ่ายพระรามซึ่งเป็นฝ่ายยกกองทัพไปตั้งพลับพลาเพื่อหวังทำศึกกับทศกัณฐ์ ณ กรุงลงกา รวมไปถึงตัวละครฝ่ายลงกาที่เข้าไปสวามิภักดิ์และได้ช่วยเหลือพระรามในการทำศึกกับทศกัณฐ์ด้วย

ตัวละครฝ่ายลงกา หมายถึงตัวละครฝ่ายทศกัณฐ์ อันประกอบด้วยบริวารผู้ใกล้ชิดทศกัณฐ์ และรวมไปถึงวงศาคณาญาติที่อยู่ในเมืองต่างๆ ห่างไกลจากกรุงลงกา แต่ได้มาช่วยเหลือทศกัณฐ์ตามคำร้องขอ

1. วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา

1.1 ธรรมวีระ หมายถึง ความมุ่งมั่น ความมานะพยายามในการกระทำการใดๆ เพื่อชำระไว้ซึ่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และพยายามกระทำหน้าที่นั้นให้สำเร็จลุล่วงไปได้ แม้ว่าจะต้องเผชิญกับอุปสรรคที่หนักหนาสาหัสเพียงใด ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายหลักของชีวิต ดังที่ กุสุมา รัชมณี¹ ได้กล่าวว่า “วีรบุรุษควรต่อสู้เพื่อชำระหน้าที่ (ธรรมวีระ) ซึ่งเป็นเป้าหมายของชีวิต”¹ แต่วีรรสด้านธรรมวีระจะปรากฏเด่นชัดเพียงใดก็จะขึ้นอยู่กับความรุนแรงของเหตุการณ์ที่ตัวละครจะต้องเผชิญ ถ้าเป็นเหตุการณ์ที่รุนแรงยากต่อการปฏิบัติ พฤติกรรมด้านธรรมวีระของ

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

ตัวละครที่ยิ่งโดดเด่น ดังที่ลลนา ศิริเจริญ กล่าวว่า “การบำเพ็ญความเพียรในทางธรรมจะต้องข่มและบังคับทั้งร่างกายและจิตใจหลายประการ”¹

จากการวิเคราะห์พบว่าตัวละครฝ่ายพลับพลาที่มีพฤติกรรมธรรมวิระโดดเด่นมีอยู่ 9 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ นางสีดา พระพรต พระสัตรุด หนุมาน พิเภก องคต และพระลบ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอพฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

1.1.1 พระราม คือ พระนารายณ์อวตาร (แบ่งภาค) ลงมาเกิดเป็นพระราชโอรสของท้าวทศรถกับนางเกาสุริยาแห่งกรุงอยุธยา เพื่อจะปราบทศกัณฐ์ พระรามมีพระอนุชาต่างพระมารดา 3 พระองค์ คือ พระลักษมณ์ พระพรต และพระสัตรุด มเหสีของพระราม คือ นางสีดา

พระรามต้องออกเดินป่าเป็นเวลา 14 ปี เพื่อให้พระบิดาได้รักษาสัตย์ที่เคยประทานพรให้แก่นางไถยเกษิผู้ที่ได้ทูลขอเมืองอยุธยาให้แก่พระพรตผู้เป็นราชโอรสของตน นางสีดาและพระลักษมณ์ได้ออกเดินป่าติดตามพระรามด้วยความจงรักภักดี ระหว่างที่อยู่ในป่า นางสีดาถูกทศกัณฐ์พญายักษ์แห่งกรุงลงกาลักพาตัวไปไว้ในสวนขวัญกรุงลงกา พระรามทรงยกกองทัพอันประกอบด้วยพลลิงเป็นส่วนใหญ่ไปตั้งประชิดกรุงลงกา ได้กระทำการต่อสู้กับทศกัณฐ์อย่างกล้าหาญ จนในที่สุดก็สามารถฆ่าทศกัณฐ์ตาย นำนางสีดากลับมายังกรุงอยุธยาและได้รับมอบราชสมบัติคืนจากพระพรตพระสัตรุด ต่อมา พระรามทรงเข้าพระทัยผิดและกล่าวหาว่านางสีดามีพระทัยผูกพันต่อทศกัณฐ์ ทรงรับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปประหารในป่าโดยไม่มีความคิด ทั้งๆ ที่นางกำลังทรงพระครรภ์ ต่อมาภายหลังพระรามทรงสำนึกในความผิดของพระองค์ ได้ทรงอ่อนข้อคืนดีกับนางสีดาแต่ไม่สำเร็จ นางสีดาได้หนีลงไปกรุงบาดาล พระรามทรงเศร้าโศกเสียพระทัยเป็นอย่างมาก แต่ในที่สุด ด้วยความช่วยเหลือของพระอิศวรก็ได้ทำให้พระรามและนางสีดากลับมาคืนดีและครองกรุงศรีอยุธยาอย่างมีความสุขอีกครั้งหนึ่ง

พระรามเป็นตัวละครที่มีลักษณะของผู้มีธรรมวิระ กล่าวคือ โดยชาติกำเนิดแล้ว พระรามคือ พระนารายณ์ผู้อวตารลงมาเกิดในโลกมนุษย์เพื่อต้องการปราบทศกัณฐ์ซึ่งชาติกำเนิดเดิมคือนนทก ยักษ์ผู้มีหน้าที่เป็นนายทวารแห่งเชิงเขาไกรลาส จึงถือว่า พระรามเป็นผู้ที่มีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตั้งแต่ยังไม่ได้ถือกำเนิดบนโลกมนุษย์เลยทีเดียว ซึ่งพระรามเองก็ได้ทรงตระหนักถึงหน้าที่ของตนเองอยู่ตลอดเวลา เมื่อพระรามเจริญวัย พระราชบิดาต้องการให้ครองราชสมบัติ พระรามก็ไม่ได้ทรงยินดีในเกียรติยศนั้น เพราะยังทรงตระหนักอยู่เสมอว่า หน้าที่ของพระองค์คือ การ

¹ลลนา ศิริเจริญ. อสังการในมหาชาติคำหลวง. 2525. หน้า 355.

ปราบชัย เมื่อนางไภยเกษิพุลขอราชสมบัติให้แก่พระพรตและขอให้ท้าวทศรถเนรเทศพระราม ออกเดินป่าเป็นเวลาสิบสี่ปี พระรามก็ทรงพอพระทัย เพราะจะได้มีโอกาสทำหน้าที่ที่ติดตัวมาแต่ กำเนิดนั่นเอง ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของพระราม ในตอนที่ถูกเนรเทศว่า “จะเห็นได้ว่า พระรามมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับพรหมลิขิตหรือหน้าที่ที่ ได้อวตารลงมา คือ พอใจที่ถูกเนรเทศ เพราะจะได้มีโอกาสทำหน้าที่ของตน ถึงกระนั้นพระราม ก็ยอมอยู่ใต้กฎของมนุษย์ที่ว่าลูกที่ดีต้องเชื่อฟังบิดามารดาโดยไม่ได้โต้แย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำ สั่งของบิดานั้น ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ลบล้างมิได้”¹

ในขณะที่เดินป่า นางสีดาผู้เป็นมเหสีถูกทศกัณฐ์พญายักษ์แห่งกรุงลงกาจับตัวไป พระราม ทรงโกรธแค้นเป็นอย่างมาก ได้ทรงรวบรวมพันธมิตรลิงได้เป็นจำนวนมาก ทรงกรีธาทัพมุ่งสู่กรุง ลงกา และคิดการทำศึกกับทศกัณฐ์ด้วยพระองค์เอง แม้ว่าพวกทหารลิงที่เก่งกล้าเหล่านั้นจะรับ อาสาออกไปทำศึกเองโดยไม่ต้องให้พระองค์ต้องลำบาก แต่พระรามก็ไม่ทรงยินยอม ด้วยทรงตั้ง พระทัยว่าจะต้องการทำหน้าที่ของพระผู้อวตารลงมาให้ดีที่สุด โดยจะต้องทำศึกด้วยพระองค์เอง เป็นการไว้ยศให้ปรากฏไปเบื้องหน้า ได้ทรงจัดทัพออกสู้รบกับทศกัณฐ์ ผลัดกันแพ้และชนะ แต่ ในที่สุดก็สามารถฆ่าทศกัณฐ์สำเร็จ

เมื่อเสร็จศึกลงกา พระรามก็ทรงพานางสีดากลับมายังกรุงศรีอยุธยา แต่ภายหลังพระราม ทรงเข้าพระทัยผิดในตัวนางสีดา รับสั่งให้นำนางไปประหารด้วยความโกรธแค้น แต่ในตอนหลัง เมื่อสำนึกได้และทราบว่านางสีดายังคงมีชีวิตอยู่ พระรามก็ทรงยินดีเป็นอย่างมาก ทรงกล้าที่จะไป งอนง้อและขอรับผิดต่อนางสีดา และถึงแม้ว่านางสีดาจะกล่าวตำหนิด้วยถ้อยคำที่รุนแรงสักเพียง ใด พระรามก็มีได้ทรงถือโทษ เพราะถือว่าเป็นความผิดของพระองค์เอง

จะเห็นได้ว่า พระรามมีพฤติกรรมที่แสดงว่าเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญในการทำหน้าที่ ทั้ง หน้าที่ของลูกที่ดีที่มีต่อบิดามารดา นายที่ดีของผู้ใต้บังคับบัญชา และสามีที่ดีของภรรยา ซึ่ง พฤติกรรมที่ได้แสดงออกมาแล้วแต่ได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของพระองค์ อย่างเด่นชัด

1.1.2 พระลักษมณ์ คือ พรชาอนันตนาคราช พาหนะที่ประทับของพระ นารายณ์ลงมาเกิดเป็นน้องของพระราม พระลักษมณ์เป็นโอรสของท้าวทศรถและนางสมุทรวเทวี มีพระอนุชาร่วมพระมารดา คือ พระสัตรุด พระลักษมณ์มีความจงรักภักดีต่อพระรามเป็นอย่างมาก เมื่อพระรามต้องออกเดินป่าเป็นเวลา 14 ปี โดยไม่มีความผิด พระลักษมณ์ได้แสดงออกถึง

¹ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ตัวละครในรามเกียรติ์. 2525.

การเป็นน้องที่ดีที่ต้องร่วมทุกข์ด้วยกันกับพระราม โดยได้ทรงออกเดินป่าพร้อมกับพระรามและนางสีดา พระลักษมณ์เป็นน้องที่เคารพรักและเชื่อฟังพระรามและนางสีดาเป็นอย่างมาก ทรงทำทุกอย่างตามคำสั่งของพระรามด้วยความยินดีแทบทุกครั้ง

แต่คราวใดที่พระลักษมณ์ทรงเห็นว่า พระรามกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง พระลักษมณ์ก็ไม่ได้ทรงคล้อยตามไปด้วย ดังเหตุการณ์ที่พระรามเข้าพระทัยผิดในตัวนางสีดา และมีรับสั่งให้พระลักษมณ์นำตัวนางสีดาไปประหาร พระลักษมณ์ผู้ทรงยึดมั่นในความถูกต้องก็กล้าที่จะขัดคำสั่งของพระราม โดยเลือกที่จะไว้ชีวิตนางสีดา แล้วตนเองขอยอมรับโทษทัณฑ์จากพระรามเสียเอง โดยทรงให้เหตุผลแก่นางสีดาว่าพระองค์ไม่สามารถที่จะประหารนางสีดาผู้ที่พระองค์เห็นว่าไม่มีความผิดอันใดได้ และขอให้นางหลบหนีไป

เมื่อนางสีดาไม่ยอมรับความหวังดีและขอให้ฆ่านางเสีย พระลักษมณ์ก็ได้ทรงยื่นกรานถึงความตั้งพระทัยและยินยอมที่จะรับโทษทัณฑ์จากพระรามทุกอย่าง คำกลอนที่กล่าวถึงความกล้าหาญของพระลักษมณ์ในตอนนี้นำ

จะทูลแถลงแจ้งความตามจะโปรด	ถึงลงโทษก็จะรับใส่เกศ
จะตายแทนนงลักษณ์ด้วยภักดี	น้องนี้ไม่เสียตายชีวา
	(713)

พฤติกรรมดังกล่าวของพระลักษมณ์ ได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นและความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของน้องที่ดี ด้วยการไม่ยอมคล้อยตามไปในทางที่ผิดของพระลักษมณ์ และจากการตัดสินใจของพระลักษมณ์ในครั้งนี้ก็ได้ทำให้นางสีดาผู้บริสุทธิ์ได้รอดชีวิต และกลับไปเป็นมเหสีของพระรามอีกครั้งหนึ่ง

1.1.3 นางสีดา คือ พระลักษมี มเหสีของพระนารายณ์ อวตารลงมาเกิดเพื่อเป็นคู่ครองของพระรามตามบัญชาของพระอิศวร นางสีดาถือกำเนิดเป็นพระธิดาของทศกัณฐ์กับนางผจนโท แต่เมื่อประสูติแล้วพิเภกก็ได้ทำนายว่า นางเป็นตัวกาลกิณีแก่พระบิดาและบ้านเมือง ทศกัณฐ์จึงสั่งให้นางใส่ผอบลอยน้ำไป พระฤาษีชนกมาพบเข้าจึงเก็บไปเลี้ยงไว้เป็นลูกโดยฝังดินฝากแม่พระธรณีไว้ เวลาผ่านไปนานถึง 16 ปี พระฤาษีชนกเกิดเบื่อหน่ายการบำเพ็ญพรตคิด

กลับไปครองกรุงมิตลาเช่นเดิม จึงลาเพศพรหมจรรย์ไปขุดนางขึ้นมาแล้วตั้งชื่อให้ว่า “สีดา” (แปลว่ารอยไถ) จากนั้นพานางเข้าเมืองมิตลา จัดพิธียกสรคู่บ้านคู่เมืองเพื่อเสียดายหาคู่ครอง

ให้นางสีดา พระรามยกศรได้จึงได้อภิเษกสมรสกับนางสีดา

เมื่อพระรามเนรเทศตนเองออกเดินป่าเป็นเวลา 14 ปี นางสีดาก็ได้ทรงแสดงออกถึงธรรมวิระในการเป็นชายาที่ดี คือ นางได้ตัดสินพระทัยออกเดินป่าพร้อมกับพระรามและพระลักษมณ์ โดยไม่ฟังคำทัดทานของผู้ใด โดยนางได้ให้เหตุผลต่อพระมารดาเลี้ยงของพระรามที่ได้ขอให้นางอยู่รอคอยพระรามที่ในกรุงอยุธยาว่า ถ้านางยังคงครองสุขอยู่ในบ้านเมือง ในขณะที่พระรามผู้เป็นพระสวามี ต้องระหกระเหินอยู่ในป่า นางก็ได้เชื่อว่าเป็นหญิงที่หาความดีไม่ได้ จึงขอออกไปร่วมทุกข์ด้วยกันกับพระราม การตัดสินพระทัยออกเดินป่าของนางสีดาในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญและความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ของชายาที่ดีของนางสีดา จึงนับว่าเป็นพฤติกรรมที่กล้าหาญและน่าชมเชยเป็นอย่างยิ่ง

ขณะเดินป่า นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ในกรุงลงกา ขณะถูกคุมขังอยู่ในกรุงลงกา นางสีดาไม่ได้สนใจใยดีในการปรนนิบัติและเอาอกเอาใจจากทศกัณฐ์เลยแม้แต่น้อย เมื่อไม่ได้รับทราบข่าวคราวของพระราม ประกอบกับรู้สึกชิงชังในตัวทศกัณฐ์ ทำให้นางสีดาตัดสินพระทัยผูกพระศอกกับต้นโศกใหญ่ในคันทน์หนึ่ง แต่เป็นกรวาชโคคดีที่หนุมานมาประสบและช่วยเหลือนางไว้ได้

การตัดสินพระทัย “ผูกพระศอก” จึงแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการรักษาเกียรติยศของตนเองและสวามี โดยไม่ยอมให้ผู้ใดมาตราหน้าว่า เป็นผู้หญิงที่นอกใจสามี นับว่าเป็นการตัดสินพระทัยที่กล้าหาญและเด็ดเดี่ยวยิ่งนัก แต่เมื่อหนุมานได้ไปถวายแหวนและแจ้งข่าวการมาถึงกรุงลงกาของพระรามให้นางทราบ พร้อมกับทูลเชิญให้นางสีดาเสด็จกลับมาหาพระราม โดยประทับมาบนฝ่ามือของตน นางสีดากลับปฏิเสธโอกาสอันดีนั้นเสีย โดยได้ทรงกล่าวแก่หนุมานว่า ตอนนางมากรุงลงกาก็มาโดยถูกยักษ์ลักพาไป และถ้าจะกลับไปโดยการช่วยเหลือของหนุมานซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สมควร เข้าทำนอง “ยักษ์ลักมาลึงพาไป” ซึ่งคงจะถูกติฉินนินทาไปทั่ว จึงขอให้หนุมานรีบกลับไปทูลพระรามให้ยกทัพมาปราบทศกัณฐ์ให้ได้แล้วนางจะได้กลับไปกับพระรามอย่างสมศักดิ์ศรี

จะเห็นว่าแม้นางสีดาจะมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะกลับมาหาพระรามมากเพียงใด แต่ก็ไม่ได้มากไปกว่าความต้องการที่จะครองตัวเป็นชายาที่ดีของพระราม โดยการที่ยอมปฏิเสธโอกาสสำคัญและเป็นโอกาสที่ตนเองรอคอยอยู่ตลอดเวลา เพียงเพื่อต้องการรักษาศักดิ์ศรีของตนเองและของพระสวามี นับว่าเป็นความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาคนหนึ่งที่ยากที่จะหาหญิงใดเสมอเหมือน

1.1.4 พระพรต พระสัตบุรุษ อนุชาของพระราม โอรสองค์ที่ 2 และ 4 ของ

ท้าวทศรถ โดยพระพรตเป็นโอรสของท้าวทศรถกับนางไภยเกษิ ส่วนพระสัตรุดเป็นโอรสองค์ที่สองของท้าวทศรถและนางสมุทรวเทวี เป็นน้องร่วมมารดากับพระลักษมณ์ พระพรตพระสัตรุดเป็นผู้ที่มีจิตใจยุติธรรมและมีความซื่อสัตย์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพระพรตนั้นได้ทรงโกรธพระมารดามากจนแทบจะฆ่าเสียเมื่อทราบว่า พระรามต้องออกเดินป่าเป็นเวลาสิบสี่ปี เพราะนางไภยเกษิพระมารดาทูลขอราชสมบัติให้แก่ตน พระพรตรีบตามไปอ่อนวอนให้พระรามเสด็จกลับแต่ไม่สำเร็จ พระพรตจึงได้ถวายสัตย์ปฏิญาณว่าหากครบสิบสี่ปี แล้วพระรามยังไม่เสด็จกลับ ทั้งสองพระองค์จะเข้ากองไฟเผาตนให้ตาย จากนั้นพระพรตก็ได้สร้างเมืองประจันตคามไว้ที่ชายแดนเมืองอโยธยาเพื่อคอยรับเสด็จพระราม

พฤติกรรมที่แสดงถึงธรรมวิระของพระพรตและพระสัตรุด คือ เมื่อครบเวลาสิบสี่ปีแล้ว แต่พระรามยังไม่เสด็จกลับมา พระพรตพระสัตรุดจึงทรงปรึกษากันและตกลงพระทัยจะชวนกันเข้ากองไฟตามที่เคยถวายสัตย์แก่พระราม คำกลอนกล่าวบรรยายคำพูดของพี่น้องสองกษัตริย์ในตอนนี่ว่า

อันองค์พระหริวงศ์ทรงเดช	ให้เราสองครองนิเวศน์ไว้ท่า
บัดนี้ถึงวันสัตยญา	ไม่เสด็จกลับมาเหมือนว่าไว้
จะนั่งอยู่ไยเล่าเจ้าพี่	เราเข้ากองอัคคีให้ม้วยไหม้
รักษาสัตย์เสียชีวันบรรลัย	คงจะได้เลื่องชื่อลือนาม
	(673)

จะเห็นว่าจุดประสงค์ในการเข้ากองไฟของสองพระองค์ ก็คือ การต้องการรักษาสัตย์ที่เคยให้ไว้กับพระเชษฐา โดยหวังว่าเมื่อตายไปแล้วจะได้มีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่ว การสูญเสียชีวิตไปเพื่อแลกกับชื่อเสียงเกียรติยศที่จะได้มาในภายหลัง จึงเป็นสิ่งที่คุ้มค่าในความคิดของพระพรตและพระสัตรุด ดังนั้น พระพรตและพระสัตรุดได้ทรงรับสั่งให้สุมนันตนาเสนาผู้ใหญ่เตรียมการก่อกองไฟขึ้นมา

ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะสละชีวิตเพื่อรักษาสัตย์ของพระพรต พระสัตรุดก็ได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อสุมนันตนาเสนาผู้ใหญ่ได้กราบทูลทักท้วงว่า พระรามคงจะยังเสด็จมาไม่ถึงกรุงอโยธยาขอให้ทรงรอฟังข่าวอยู่อีกสักสามวัน แต่พระพรตพระสัตรุดไม่ยินยอม โดยได้ทรงให้เหตุผลว่า

ซึ่งท่านทานทักขัดห้าม

ด้วยมีความสมัครรักใคร่

แต่เราได้ให้สัตย์สัญญาไว้
เหมือนรักใคร่โอบอุรุษสมบัติ
ท่านอย่าหน่วงหนักชักช้า
จะอยู่ไปไม่พ้นคนนินทา
ไม่เชื่อสัตย์ต่อองค์พระเชษฐา
จงไปหาพินทองมากองไฟ
(675)

เมื่อไม่มีผู้ใดสามารถทัดทานความตั้งใจอันเด็ดเดี่ยวได้ กองไฟก็ถูกก่อขึ้นตามพระรับสั่ง กษัตริย์ทั้งสองได้กล่าวฝากพระมารดาแก่ประชาชนที่มามุงดูอยู่ด้วยความเศร้าโศกและทรงกล่าวลาว่า

อันสองเราครองสัตย์สุจริต
ว่าพลางทางกุมพระกรกัน
จะตั้งจิตบรรลือไปสวรรคต
จรจรัดจะเข้ากองอัคคี
(676)

ภาพของพี่น้องสองกษัตริย์ที่ “กุมพระกรกัน จรจรัดจะเข้ากองอัคคี” โดยที่ไม่สามารถจะรอรพระเชษฐาแม้แต่สักวันเดียวได้อีกต่อไป จึงเป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่แน่วแน่และมุ่งมั่นที่จะแสดงความกล้าหาญในการทำหน้าที่อนุชาที่ดีให้ปรากฏอย่างแท้จริง

1.1.5 หนุมาน เป็นทหารเอกของพระราม เป็นผู้ที่มีความสามารถในด้านการรบ โดดเด่นมากที่สุดในเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานเป็นลิงเผือก มีลักษณะพิเศษ คือ มีเขี้ยวแก้วอยู่กลางเพดานปาก มีคุณทลขณเพชร สามารถแปลงฤทธิ์ให้มีถึง 4 หน้า 8 มือ และหางเป็นดาวเป็นเดือนได้ ไซตรีเพชรเป็นอาวุธ สามารถแปลงกายหายตัวได้ ทั้งยังมีความอยู่ยงคงกระพันแม้ถูกอาวุธของศัตรูจนตายแต่เมื่อลมพัดมาก็จะฟื้นขึ้นมาได้อีก

กำเนิดของหนุมาน คือ เทพอาวุธที่พระอิศวรทรงมีพระบัญชาให้พระพายนนำไปซัดเข้าปากนางสวาหะผู้เป็นมารดาซึ่งถูกสาปให้ไปยืนดินเดียวเหนียวกินลม นางสวาหะได้ตั้งครรภ์แล้วคลอดบุตรเป็นลิงหေးออกมาจากปาก ได้ชื่อว่า หนุมาน หนุมานจึงถือว่าพระพายเป็นบิดาของตน

หนุมานได้ถวายตัวเป็นทหารเอกของพระราม ได้ทำการรบอย่างกล้าหาญและเฉลียวฉลาด จนกระทั่งสงครามสิ้นสุดลงด้วยชัยชนะของฝ่ายพระราม

หนุมานเป็นตัวละครที่ได้แสดงพฤติกรรมวีรรสให้ปรากฏอยู่มากมายหลายตอน ในส่วนของธรรมวิระ หนุมานได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ของผู้ได้บังคับบัญชาที่ดีที่ต้องทำตามคำสั่งของเจ้านายหลายประการ เช่น เมื่อพระรามถูกไมยราพลักพาตัวไปไว้ที่เมืองบาดาล

หนุมานคือผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระลักษมณ์ให้ติดตามไปช่วยพระราม หนุมานรับคำสั่งทันทีโดยไม่มื่อการรีรอแต่อย่างใด ทั้งๆที่ยังไม่ทราบหนทางที่จะไป และขณะที่กำลังเดินทางไปเมืองบาดาล หนุมานได้พบกับมัจฉานุผู้เป็นบุตรชาย แม้จะมีความยินดีมากสักเพียงใด แต่หนุมานก็ไม่ยอมให้เรื่องส่วนตัวมาอยู่เหนือภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยหนุมานได้ไต่ถามถึงหนทางที่จะไปยังเมืองบาดาล เมื่อได้รับคำตอบเป็นนัยๆ จากมัจฉานุ หนุมานก็ถามมัจฉานุแล้วเดินทางต่อไปยังเมืองบาดาลทันที

ในที่สุด หนุมานก็สามารถช่วยพระรามให้รอดพ้นอันตรายจากไมยราพ ซึ่งการกระทำ ความดีความชอบของหนุมานในครั้งนี้ทำให้พระรามทรงชื่นชมยิ่งนัก ถึงกับตรัสว่าแม้เนื้อเสรีจจากสงครามเมื่อใด จะแต่งตั้งให้หนุมานครองกรุงอยุธยา

เมื่อพระลักษมณ์ถูกหอกโมกขศักดิ์ของกุมภกรรณถึงแก่สลบไป พระรามก็ได้ตรัสใช้ให้หนุมานไปเอายาสังกรณีตรีชาตามคำแนะนำของพิเภก ซึ่งหนุมานก็ทำตามรับสั่งทันที โดยได้เหาะไปยังภูเขาสรรพยา และใช้สติปัญญาและความสามารถเอายาสังกรณีตรีชาออกมาจากภูเขาจนได้ จากนั้นจึงเหาะไปยังกรุงอยุธยา ขอปัญจมหานทีจากพระพรต พระสัตรุด แล้วรีบเหาะนำของทั้งหมดมาถวายพระรามทันที พระลักษมณ์จึงได้ทรงฟื้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาในคราวหลังพระลักษมณ์ได้ถูกศรพรหมาศตร์ของอินทรชิตซึ่งแปลงกายมาเป็นพระอินทร์ถึงแก่สลบไปอีก พิเภกกราบทูลพระรามถึงวิธีการแก้พิษศรพรมาศตร์ว่า ยารักษาพิษศรนี้มีอยู่ในภูเขาอาวรุช ถ้าสามารถยกภูเขาขึ้นได้ ก็จะได้ยานี้มา แต่ทั้งนี้จะต้องแก้ไขให้พระลักษมณ์ฟื้นก่อนที่จะถึงเวลาสว่าง

ผู้ที่ต้องรับหน้าที่ไปเอายาเหล่านี้มาคือหนุมาน ซึ่งเมื่อได้รับคำสั่งหนุมานก็รับคำทันที โดยได้ไต่ถามถึงหนทางการไปเอายาแก่พิเภก เสร็จแล้วหนุมานก็ได้ “เพลงอิทธิฤทธิ์เหาะไป” ทันที

เมื่อถึงภูเขาอาวรุชซึ่งมีเทวดารักษาอยู่มากมายหลายองค์ หนุมานก็ได้เรียกเทวดาเหล่านั้นออกมาแล้วแจ้งความประสงค์ในการมาของตน เทวดาได้อนุญาตให้หนุมานนำยาออกมาได้ ซึ่งวิธีการนำยาออกมานั้น นับว่าเป็นวิธีที่ยากยิ่งนัก คือ หนุมานได้ตรงเข้าซ่อนเอาภูเขาใหญ่ขึ้นมาแบกไว้บนบ่า เหาะข้ามทะเลมาถึงสนามรบ แต่หนุมานก็ไม่สามารถเอาภูเขาใหญ่ลูกนั้นลงมาจากท้องฟ้าได้ หนุมานจึงได้เนรมิตมือของตนเองให้ใหญ่ แล้วเกาะยาลงให้ต้องเฉพาะพระลักษมณ์กับไพร่พลลิงเท่านั้น

ด้วยความมุ่งมั่นและพยายามอย่างสูงส่งของหนุมานในครั้งนี้ ก็ได้ทำให้พระลักษมณ์และไพร่พลลิงทั้งหลายได้รอดชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

คราวหนึ่ง สหัสเดชะ เศรษฐาของมุลพล้าสหายของทศกัณฐ์ได้มาช่วยหนุมานทำศึกกับ พระราม สหัสเดชะเป็นผู้ที่ได้รับพรวิเศษจากพระพรหมให้เข้าศึกเกิดความเกรงกลัวไม่กล้าที่จะทำ การสู้รบ และนอกจากนั้น สหัสเดชะยังมีอาวุธวิเศษ คือ คทาเพชร ซึ่งมีอานุภาพ “ซึ่งข้างต้นคน ตาย ซึ่งข้างปลายคนเป็น” หนุมานคือผู้ที่ถูกพระรามรับสั่งใช้ให้ไปลวงเอาคทาเพชรจากสหัสเดชะ หนุมานได้หลอกลวงสหัสเดชะโดยการแปลงกายเป็นลิงป่าตัวเล็กๆ ไปขอสวามิภักดิ์ต่อสหัสเดชะ เมื่อสหัสเดชะหลงเชื่อ และคิดว่าหนุมานรู้สึกโกรธแค้นและต้องการทำศึกกับพระรามจริงๆ แล้ว หนุมานก็ได้ทูลขอเอาอาวุธจากสหัสเดชะเพื่อเอาไว้ทำศึกกับพระราม ซึ่ง สหัสเดชะก็ได้ไว้ใจ ถึงขนาดมอบคทาเพชรอันศักดิ์สิทธิ์ให้ เมื่อได้คทาเพชรไว้ในครอบครอง ลิงป่าตัวเล็กก็คืนร่าง เป็นหนุมาน ได้หักคทาเพชรของสหัสเดชะเสีย แล้วซักตรีเพชรอาวุธคู่กายของตนออกมาต่อสู้กับ สหัสเดชะอย่างกล้าหาญและสามารถสังหารสหัสเดชะได้ในที่สุด

เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุด ที่แสดงถึงความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ของหนุมาน คือ เหตุการณ์ ที่หนุมานรับอาสาไปเฝ้าถ่วงดวงใจทศกัณฐ์จากพระฤาษีโคบุตร โดยพิเภกได้กราบทูลให้พระราม ทราบว่าพระฤาษีโคบุตรผู้เป็นพระอาจารย์ได้ทำพิธีถ่วงดวงใจของทศกัณฐ์ใส่กล่องแก้วแล้วเก็บไว้ ที่อาศรม พระรามทรงรับสั่งหาผู้อาสาไปเฝ้าถ่วงดวงใจของทศกัณฐ์ เมื่อหนุมานเห็นว่าไม่มีผู้ ใดรับอาสา จึงเสนอตัวรับหน้าที่ดังกล่าว โดยได้ขอตัวองคตไปช่วยคิดการทำงานนี้ด้วย คำกลอน ตอนนี้อีกกล่าวว่า

บัดนั้น	คำแหงหนุมานทหารใหญ่
เห็นบรรดามารทั้งนั้นไซ้	ไม่มีใครรับราชบัญชา
จึงบังคมทูลปลิ้นพันที	ข้านี้จะขออาสา
ไปเฝ้าดวงใจอสุรา	ยังพระสัทธาอาจารย์
แต่จะขอองคตผู้นองนั้น	ไปด้วยช่วยกันคิดอ่าน
คงจะได้สำเร็จเสร็จการ	กำหนดไว้โดยนานได้เจ็ดวัน

(561)

จะเห็นว่า หนุมานเองได้ก็ตระหนักดีว่าภาระครั้งนี้ยิ่งใหญ่มาก และตนเองก็ไม่แน่ใจใน ความสำเร็จ จึงได้กราบทูลขอตัวองคตไปเป็นเพื่อนด้วย ดังนั้น พฤติกรรมตอนนี้จึงแสดงออก ถึงธรรมวิระของหนุมานได้อย่างชัดเจน

ด้วยความมีสติปัญญาไหวพริบ หนุมานก็สามารถลวงเอาถ่วงดวงใจของทศกัณฐ์จาก พระฤาษีโคบุตรได้สำเร็จ โดยได้ฝากให้องคตเฝ้ารักษาไว้ ส่วนตนเองได้เข้าไปทำที่เป็นสวามิภักดิ์

ต่อทศกัณฐ์ ซึ่งทศกัณฐ์ก็หลงเชื่อได้ต้อนรับหนุมานด้วยความยินดี โดยไม่ได้เฉลียวใจแม้แต่น้อย ได้แต่งตั้งหนุมานเป็นโอรสบุญธรรม ยกปราสาท ทรัพย์สมบัติ พร้อมทั้งนางสุวรรณกันยุมาชายาของอินทรชิตให้กับหนุมาน

หนุมานอยู่ในกรุงลงกาอย่างมีความสุข ทศกัณฐ์ได้ให้ความรักและความเมตตาแก่หนุมานเป็นอย่างมาก เมื่อหนุมานทูลขอให้ทรงจัดทัพให้ตนเองเพื่อที่จะออกไปรบกับพระราม ทศกัณฐ์ก็ยินดียิ่งนัก จัดทัพให้อย่างใหญ่โตสมเกียรติ ซึ่งในการยกทัพออกมานั้น หนุมานได้แจ้งแก่ทหารยักษ์ทั้งหลายว่า ตนเองจะขออาสาทำการรบเพียงผู้เดียว ให้พวกทหารยักษ์อื่นชมให้สบายใจโดยไม่ต้องเหนื่อยกาย

ในการรบ หนุมานก็สร้างแสดงท่าทางให้เห็นว่าเต็มไปด้วยความกระหึ้นกระหือรือที่จะรบกับพระราม

การออกมาสู้รบของหนุมานในครั้งนี้ ทำให้พระลักษมณ์ซึ่งยกกองทัพออกมาต่อสู้ด้วยเข้าพระทัยผิดหนุมานเป็นอย่างมาก ถึงกับกราบทูลต่อพระราม แต่พระรามทรงเข้าพระทัยในกลศึกของหนุมานเป็นอย่างดี จึงได้ทรงไกล่เกลี่ยพร้อมกับตรัสเอาใจพระลักษมณ์ว่า ในวันรุ่งขึ้น พระองค์จะยกกองทัพออกไปดูให้เห็นจริง ถ้าหนุมานทรยศจริงตามที่พระลักษมณ์รับสั่ง ก็จะไม่ไว้ชีวิตอย่างแน่นอน

ข้างฝ่ายหนุมานอยู่ในกรุงลงกา ได้คิดการที่จะให้ศึกเสร็จสิ้นโดยเร็วเพราะเป็นห่วงว่าพระรามจะรอกอยนาน จึงขอให้ทศกัณฐ์จัดกองทัพให้ตนออกไปสู้รบกับพระราม และขอเชิญทศกัณฐ์ออกไปชมการต่อสู้ด้วย ทศกัณฐ์หลงเชื่อ รับสั่งให้จัดทัพอย่างใหญ่โต และออกมากับหนุมาน เมื่อมาถึงสนามรบ หนุมานก็ได้ส่งสัญญาณในห้องคดเือกห้องดวงใจของทศกัณฐ์มาให้ทั้งสองได้พากันไปเฝ้าพระราม ถวายกล่อดวงใจ พระรามทรงปลาบปลื้มยิ่งนัก แล้วหนุมานก็ทูลลาพระรามกลับมาหาทศกัณฐ์ แสดงท่าทางเยาะเย้ยให้รู้ว่าทศกัณฐ์หลงกลตัวเอง และถึงแม้ว่าทศกัณฐ์จะทวงบุญคุณและอ่อนวอนอย่างไร หนุมานก็ไม่ได้สนใจ มีหน้าซ้ำยังได้ถอดเครื่องทรงมงกุฎและแหวนโยนกลับไปให้ทศกัณฐ์

หนุมานได้กลับไปกราบทูลพระรามให้ทรงเตรียมรบกับทศกัณฐ์ในวันรุ่งขึ้น และในที่สุดพระรามก็สามารถฆ่าทศกัณฐ์ได้โดยการแผลงศรวิรุญจักรวาลไปปักอกทศกัณฐ์ พร้อมกับที่หนุมานขี้ก่อดวงใจ

พฤติกรรมต่างๆ ของหนุมานดังที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ทหารที่ดีของหนุมาน โดยยินดีที่จะกระทำทุกอย่างที่เป็นความประสงค์ของเจ้านาย และเมื่อรับคำสั่งปฏิบัติแล้ว ก็ได้มานะพยายามที่จะทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด

1.1.6 พิเภก คือ เทพบุตรเวสสุธามา ผู้ได้รับบัญชาจากพระอิศวรให้จุติลงมาเกิดเพื่อช่วยพระรามปราบทศกัณฐ์ พิเภก เป็นยักษ์มีกายสีเขียว ถือกำเนิดในกรุงลงกา เป็นน้องของทศกัณฐ์ มีความรู้ทางโหราศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม สามารถทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำ

พิเภกเป็นตัวละครที่ถือกำเนิดในกรุงลงกา เป็นน้องที่มีความเคารพรักในตัวทศกัณฐ์ผู้เป็นเชษฐาเป็นอย่างมาก แต่ความรักในญาติวงศ์พงสาของพิเภกก็ไม่ได้อยู่เหนือความถูกต้อง พิเภกจึงต้องถูกเนรเทศออกจากกรุงลงกา เมื่อได้ทำนายฝันให้แก่ทศกัณฐ์ไปตามความจริง และได้ขอให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระราม พิเภกได้เข้าไปสวามิภักดิ์ต่อพระราม และรับหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระราม เป็นผู้กราบทูลให้พระรามทราบถึงกลศึกของฝ่ายลงกา จนกระทั่งสามารถวางแผนทำสงครามชนะทศกัณฐ์ได้ในที่สุด

พิเภกเป็นตัวละครที่มีบทบาทโดดเด่นในด้านธรรมวิระ หรือความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่คือ หน้าที่ของน้องที่ดี และหน้าที่ของที่ปรึกษาที่ดี

หน้าที่น้องที่ดีของพิเภก ปรากฏในเหตุการณ์พิเภกทำนายฝันทศกัณฐ์ โดยพิเภกได้ทำนายฝันไปตามความจริงว่าจะเกิดภัยพิบัติแก่กรุงลงกา ถ้าหากทศกัณฐ์ไม่ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม และพิเภกยังกล้าที่จะทูลขอเรื่องและแนะนำให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม โดยได้พยายามโน้มน้าวให้ทศกัณฐ์เปลี่ยนความตั้งใจ ดังคำกลอนว่า

จึงทูลว่าข้าอยู่ในคัมภีร์	อันพระเคราะห์ครั้งนี้หนักครัน
ไม่ต้องตามตำรับโศภักย์	ด้วยเหตุใหญ่ยิ่งยวดกวาดขัน
แม่นจะให้สิ้นนงคงชีวัน	จงฟังน้องครองธรรม์ประเพณี
นางสีดาเมียเขาเอาไว้อย	จงส่งไปให้ผัวนางโถมศรี
ก็จะสิ้นสงครามความราศี	พระภูมิจะเป็นสุขทุกเวลา

(79)

จากคำกราบทูลอันเนื่องมาจากความมีคุณธรรมอันนี้เอง จึงทำให้น้องที่รักและหวังดีต่อพี่อย่างพิเภกต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง จนกระทั่งต้องไปสวามิภักดิ์ต่อพระรามในที่สุด เมื่อพิเภกสวามิภักดิ์ต่อพระราม พิเภกได้รับหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระราม และได้ทำหน้าที่อย่างยุติธรรมและตรงไปตรงมา คือ ได้ทูลแนะนำกลศึกทุกครั้งทีพระรามตรัสถาม ส่วนการถวายความเห็นในเรื่องต่างๆ พิเภกก็ได้กราบทูลอย่างตรงไปตรงมาโดยยึดความถูกต้องเป็นสำคัญ

ดังเหตุการณ์ที่พระรามตรัสถามว่าควรจะลงโทษนางเบญกายบุตรสาวของพิเภกที่ปลอมตัวเป็นนางสีดาลอยน้ำมาอย่างไร พิเภกได้กราบทูลอย่างตรงไปตรงมาว่า โทษของนางเบญกายบุตรสาวของคณนั้นถึงขั้นประหารชีวิต จึงขอให้พระรามสั่งตัดศีรษะนางเบญกายเทียบประจานเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้ใด

จะเห็นได้ว่า พิเภกได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ทั้งสองประการอย่างดีที่สุด และความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ของพิเภกได้ส่งผลให้นางเบญกายรอดชีวิต เนื่องจากพระรามทรงเห็นแก่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพิเภกนั่นเอง

1.1.7 องคต องคตเป็นลิง มีกายสีเขียว ถือกำเนิดเป็นลูกพาลีกับนางมณโฑ โดยพาลีได้แย่งนางมณโฑมาจากทศกัณฐ์ ต่อมาฤาษีองค์ตพระอาจารย์ของพาลีได้ขอร้องให้พาลีคืนนางมณโฑให้แก่ทศกัณฐ์ โดยฤาษีองค์ตได้แหวกท้องนางมณโฑ เอาทารกที่ยังไม่ถึงกำหนดคลอดไปไว้ในท้องแพะ เมื่อถึงกำหนดพระฤาษีองค์ตก็ทำพิธีให้ออกจากท้องแพะ และให้ชื่อว่าองคต ต่อมาเมื่อสุกรีพขอให้พระรามมาช่วยปราบพาลี ก่อนที่จะสิ้นใจตาย พาลีได้สำนึกผิดและทูลฝากฝังสุกรีพและองคตไว้กับพระราม องคตจึงได้สวามิภักดิ์ต่อพระรามและช่วยพระรามทำศึกกับทศกัณฐ์อย่างเต็มความสามารถ

องคตเป็นทหารเอกที่ได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่หลายตอนด้วยกัน เช่น ตอนองคตสื่อสาร กล่าวคือ เมื่อ พระรามได้ตรัสใช้ให้องคตถือพระราชสารไปไปยังกรุงลงกา องคตก็รับคำสั่งแล้วก็ถือพระราชสารเหาะไปยังกรุงลงกาทันที เมื่อถึงกรุงลงกา องคตได้รับการต้อนรับอย่างดีจากนางมณโฑผู้เป็นมารดา แต่องคตก็ไม่ได้ปลอบปลื้ม ไปด้วยการต้อนรับอันแสนจะอบอุ่นนั้นแม้แต่น้อย แม้กระทั่งข้าวปลาอาหารที่มารดาตรัสสั่งให้นางสนมยกมาต้อนรับ องคตก็ไม่สนใจ มีหน้าซำยังกล่าวตรอนอีกว่า

เอ็งกลับไปทูลชนนี	ว่าของนี้ให้มาเหมือนยาพิษ
กูเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท	นารายณ์ราชหริรัศมีจักรกฤษณ์
จะอาสาว่าจะสิ้นชีวิต	มารดาอย่าคิดเป็นห่วงใย

(155)

คำพูดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าองคตได้กล่าวตรอนความเอื้ออาทรของมารดาอย่างไม่สนใจใยดี มีหน้าซำยังประกาศออกมาอย่างเปิดเผยอีกว่า ตัวเองเป็นข้าของพระรามและจะยอมถวายชีวิตรับใช้พระราม มารดาไม่ต้องเป็นห่วง และเมื่อเห็นว่าทศกัณฐ์ออกมาต้อนรับตนเองซ้ำ

เกินไป องค์กรก็ได้กระทำในสิ่งที่ไม่มีการคาดคิด คือ การเดินเข้าไปหาทศกัณฐ์ถึงแท่นที่ประทับ แล้วเอาหางขดม้วนให้สูงเสมอกับทศกัณฐ์ บังคับทศกัณฐ์ให้น้อมเศียรรับฟังสารของพระราม คำกลอนตอนนี้กล่าวว่

ว่าพลางทางแผลงลำแดงเดช สะเทือนทั่วนครเสราฐฐาน
กระที่บเท้าแผ่นดิน โผน โจนทะยาน ถีบปรากรด้วยกำลังวังชา
(156)

กำแพงพังทั้งประตูแตกหัก เห็นพวกยักษ์ย่อท้อไม่รอหน้า
จึงเข้าไปในพระโรงรงนา เห็นอำมาตย์มาคยาอยู่พร้อมเพรียง
แกล้งเดินข้ามข้าเฝ้าเหล่ากุมภินท์ มาตรงแท่นทศกัณฐ์ไม่หลีกเลียง
เอาหางขดเข้ามั่งนั่งต่างเคียง ให้สูงเพียงอาสน์องค์เจ้าลงกา
(156-157)

การกระทำขององค์กรสร้างความโกรธแค้นแก่ทศกัณฐ์ยิ่งนัก รับสั่งให้ทหารสี่ตนรุมจับตัว องค์กร แต่องค์กรก็สามารถฆ่าทหารยักษ์ทั้งสี่ตนตายลงได้ภายในเวลารวดเร็ว

เมื่อแสงอาทิตย์เจ้าเมืองโรมกัลบุรียกทัพมารบกับพระรามตามคำขอร้องของทศกัณฐ์ องค์กรก็เป็นผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระรามให้ขึ้นไปลงเอาแว่นทิพย์ที่แสงอาทิตย์ฝากไว้กับท้าวมหาพรหม องค์กรได้เนรมิตตัวเองเป็นยักษ์พิจิตรไพร่ที่เลี้ยงของแสงอาทิตย์ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องขึ้นไปเอาแว่นวิเศษทุกครั้งที่แสงอาทิตย์ต้องการจะใช้ เมื่อองค์กรเนรมิตตัวเองให้กลายเป็นยักษ์พิจิตรไพร่แล้วก็รีบเหาะขึ้นไปเฝ้าท้าวมหาพรหมทันที ทำมรยากราบทูลขอแว่นวิเศษจากท้าวมหาพรหม โดยกราบทูลว่าต้องการเอาไปปราบมนุษย์สองนายที่ยกทัพมาระรานกรุงลงกา

การแสดงละครตบตาท้าวมหาพรหมขององค์กรในครั้งนี้ก็ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง เมื่อท้าวมหาพรหมได้มอบแว่นทิพย์ให้โดยไม่ได้เฉลียวพระทัยเลยแม้แต่น้อย เมื่อได้แว่นทิพย์แล้ว องค์กรก็นำมาถวายพระราม ซึ่งพระรามก็ได้ทรงชื่นชมความกล้าหาญในการทำหน้าที่ขององค์กร ในครั้งนี้เป็นอย่างมาก

พฤติกรรมดังกล่าวขององค์กร แสดงให้เห็นว่าองค์กรเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นและรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างสูง โดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถทำลายความมุ่งมั่นและความตั้งใจในการทำหน้าที่ได้เลย แม้แต่นางมณโฑมารดาผู้ให้กำเนิด

1.1.8 พระลบ พระโอรสของนางสีดาซึ่งวัชรมฤคฤาษีได้เสกขึ้นมาให้เป็นพระโอรสอีกองค์ของนางสีดา พระลบเป็นน้องที่มีความรักในตัวพระมงกุฎผู้เป็นเชษฐาเป็นอย่างมาก พฤติกรรมที่แสดงออกถึงธรรมวิระของพระลบ คือ เมื่อพระมงกุฎถูกพวกของพระรามจับตัวไป พระลบตระหนกตกใจและเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก และเมื่อกลับไปแจ้งข่าวแก่พระมารดาและเจ้าตาที่อาศรม ได้เห็นกิริยาท่าทางเศร้าโศกของพระมารดา พระลบซึ่งมีพระชนม์มายุเพียง 8 พระชันษา ก็ได้แสดงออกถึงความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของน้องที่ดีของพระมงกุฎ นั่นคือ การรับอาสาเข้าไปในเมืองอโยธยาเพื่อติดตามและเอาตัวพระมงกุฎออกมา

เมื่อได้รับอนุญาตจากพระมารดา พระลบก็ออกเดินทางติดตามพระมงกุฎเข้าไปในเมืองอโยธยาทันที เมื่อถึงเมือง พระลบก็ได้พยายามถามข่าวพระเชษฐาจากชาวเมือง ครั้นทรงทราบว่าพระมงกุฎจะถูกประหารในวันรุ่งขึ้น พระลบก็ตกใจและเสียใจเป็นอย่างมาก ถึงกับ “ร้องไห้ก่อก่อกโสกา” และแล้วด้วยความพยายามของพระลบและโดยการช่วยเหลือของนางฟ้ารำภา พระลบก็สามารถช่วยพระมงกุฎผู้เป็นพระเชษฐาออกมาได้ในที่สุด

1.2 ธรรมวิระ หมายถึง ความมุ่งมั่น ความมานะพยายามในการต่อสู้ กุสุมา รักษมณี ให้คำจำกัดความของคำว่า ธรรมวิระ ว่า “ธรรมวิระ หมายถึง ความมุ่งมั่นในการสู้รบ”¹ การสู้รบอาจจะมีความมุ่งหมายที่แตกต่างกันออกไป เช่น อาจจะต่อสู้เพื่อป้องกันตัว ต่อสู้เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของตนเองและวงศ์ตระกูล หรืออาจจะต่อสู้เพื่อแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์ เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้เพื่อจุดประสงค์ใด วีรสด้านธรรมวิระจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้แสดงการต่อสู้ได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการสู้รบอย่างเต็มที่เท่านั้น ในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการสู้รบอันก่อให้เกิดธรรมวิระหลายเหตุการณ์ดังพฤติกรรมของตัวละครต่อไปนี้

1.2.1 พระราม เป็นตัวละครเอก เป็นแม่ทัพฝ่ายพลับพลา ถึงแม้ว่าพระรามจะเป็นผู้นำที่พร้อมไปด้วยเหล่าทหารที่เต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ และพร้อมที่จะทำศึกแทนโดยที่พระองค์ไม่จำเป็นต้องลำบากพระวรกาย แต่พระรามก็ไม่ได้เป็นเพียงผู้บัญชาการรบอยู่เบื้องหลังเท่านั้น เพราะพระองค์ได้ทรงออกทำศึกกับศัตรูด้วยพระองค์เองหลายครั้ง และคู่ต่อสู้ของพระรามในแต่ละครั้งมักจะเป็นแม่ทัพที่มีความสำคัญและมีความเชี่ยวชาญในการรบเป็น

¹กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

อย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการรบกับมังกรักษ์ บุตรพระยาขรซึ่งเห็นเป็นโอกาสที่จะแก้แค้นแทนบิดา จึงได้อาสาช่วยทศกัณฐ์รบอย่างสุดฝีมือ หรือแสงอาทิตย์ผู้เป็นอนุชาของมังกรักษ์ผู้เต็มไปด้วยความโกรธแค้นและต้องการแก้แค้นแทนพ่อและพี่ชาย โดยในการทำสงครามทั้งสองครั้งนี้ ข้าศึกเป็นฝ่ายเปิดฉากการรบก่อน แต่พระรามก็ไม่ได้ทรงเกรงกลัว ได้ทรงทำการต่อสู้อย่างกล้าหาญ และเต็มไปด้วยความสง่างาม

เมื่อมังกรักษ์แผลงศรใส่จนทำให้เสียเกราะขาด พระรามก็ทรงแผลงศรยิงไปทำให้ลูกศรของพระองค์กระทบกับลูกศรของมังกรักษ์ป็นเป็นจุด แล้วพระรามก็สามารถพิชิตมังกรักษ์ได้ โดยการเสียดสรพหมาสตร์แล้วแผลงไปต้องมังกรักษ์เสียชีวิต

ส่วนการรบกับแสงอาทิตย์ก็มีลักษณะเดียวกัน เพราะแสงอาทิตย์ได้ตรงเข้าเปิดฉากการต่อสู้ก่อน แต่พระรามก็ไม่ได้ทรงหวั่นเกรง ทรงก้าวลงจากรถทรงอย่างองอาจและต่อสู้กับแสงอาทิตย์อย่างกล้าหาญ

ในที่สุด พระรามก็สามารถฆ่าแสงอาทิตย์ได้ โดยแผลงศรไปโต้กับลูกศรของแสงอาทิตย์ แล้วผ่านไปปักหน้าอกแสงอาทิตย์เสียชีวิต

การรบครั้งที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่สุดของพระราม ก็คือ การรบกับทศกัณฐ์ เพราะถึงแม้ว่าทศกัณฐ์จะตระหนักดีว่าเป็นวาระสุดท้ายแห่งชีวิต และมีความรู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงในการทำศึกกับพระรามในครั้งนี้เป็นอย่างมาก แต่ทศกัณฐ์ก็สามารถเก็บความรู้สึกหวาดกลัวดังกล่าวไว้อย่างมิดชิด และได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการรบอย่างกล้าหาญ และเปิดฉากการรบด้วยการตรงเข้าต่อสู้ด้วยพระรามอย่างกล้าหาญ โดยการกระโดดขึ้นมานรถทรงอย่างองอาจ ซึ่งพระรามเองก็ทรงตั้งรับและต่อสู้อย่างไม่เกรงกลัวเช่นเดียวกัน

เมื่อทศกัณฐ์จวนเจียนจะเสียชีวิตและได้แจ้งใจแผลงศรใส่พระราม พระรามก็ทรงแผลงศรวิรุณจักรวาลได้ไปปักอกทศกัณฐ์เสียชีวิตทันที

การต่อสู้กับข้าศึกของพระรามในตอนต่างๆ นี้ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการรบของพระรามได้เป็นอย่างดี โดยพระรามได้ทรงออกรบด้วยพระองค์เองหลายครั้ง ทั้งๆที่ทรงมีบริวารที่เก่งกล้าและพร้อมที่จะออกรบแทนพระองค์มากมาย

1.2.2 พระลักษมณ์ ถึงแม้พระลักษมณ์จะเป็นตัวละครรองและมีความโดดเด่นน้อยกว่าพระราม แต่บทบาทที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการรบของพระลักษมณ์ก็มีปรากฏอยู่ในหลายเหตุการณ์ เช่น เหตุการณ์พระลักษมณ์ต่อสู้กับกุมภกรรณ ซึ่งกุมภกรรณเองได้ออกมารบด้วยความจำใจและละอายในในสิ่งที่ต้องเข้าข้างคนผิด พระลักษมณ์นั้นถึงแม้ว่าจะต้องออกไปรบเพราะคำสั่งของพระราม แต่พระลักษมณ์ก็ยินดีและเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นในการต่อสู้เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อกองทัพประจัญหน้ากัน กุมภกรรณได้กระโดดทะยานลงจากรถใช้หอกคู่กายหวดซ้ายป่ายขวา มาจนกระทั่งถึงหน้ารถทรงของพระลักษมณ์ พระลักษมณ์ซึ่งประทับอยู่บนรถทรงเห็นดังนั้นแทนที่รู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงหรือแสดงความหวาดหวั่นออกมา กลับก้าวลงจากรถทรงตรงเข้าต่อสู้กับ กุมภกรรณอย่างกล้าหาญ

ด้วยการต่อสู้อย่างเข้มแข็งของพระลักษมณ์นี้เอง จึงทำให้กุมภกรรณต้องใช้อุบายแก้ง หอกหลอกล่อ ทำให้พระลักษมณ์เปลืองแรงแล้วถูกหอกโมกษศักดิ์ของกุมภกรรณจนสลบไป ต่อมา พระลักษมณ์ได้ทำศึกกับอินทรชิตโอรสของทศกัณฐ์ การรบเป็นไปในลักษณะเดียวกับศึกกุมภกรรณ คือ เมื่อกองทัพประจัญหน้ากัน อินทรชิตได้กระโจนลงมาจากรถทรงและไล่ตีเหล่าวานรจนเสียดกระบวนแล้วถอยร่นมาจนถึงหน้ารถ ข้างฝ่ายพระลักษมณ์เมื่อเห็นอินทรชิตจู่โจมเข้ามาเช่นนั้นก็ไม่ได้รู้สึกหวาดหวั่นแต่อย่างใด ทรงกระโดดลงมาจากรถทรงตรงเข้าต่อสู้กับอินทรชิตอย่างกล้าหาญ และได้ทรงตีอินทรชิตจนสลบไป

1.2.3 หนุมาน หนุมานจัดว่าเป็นตัวละครประกอบที่สำคัญที่สุดของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ เป็นผู้ที่มิมีบทบาทในการรบโดดเด่น อาจกล่าวได้ว่า หนุมานคือผู้ที่มีส่วนสำคัญที่สุดที่ได้ช่วยให้พระรามสามารถทำศึกชนะทศกัณฐ์ พฤติกรรมด้านธรรมาภิบาลของหนุมานมีปรากฏอยู่แทบทั้งเรื่อง แต่ผู้วิจัยจะนำเสนอตัวอย่างเป็นบางเหตุการณ์ ดังนี้

เมื่อหนุมานได้รับคำสั่งจากพระรามให้เดินทางไปสืบข่าวคราวนางสีดาในกรุงลงกา และดูภูมิประเทศเพื่อเตรียมการตั้งพลับพลา หนุมานได้ออกเดินทางพร้อมองคต ชมพูพาน แต่เนื่องจากกรุงลงกาเป็นเกาะตั้งอยู่กลางทะเล การเดินทางไปจึงค่อนข้างลำบาก และที่สำคัญคือ ถ้าไปกันหลายคนก็เกรงว่าพวกยักษ์จะรู้ทัน หนุมานจึงให้องคตและชมพูพานรออยู่ที่เขาเหม็ดริ้น โดยให้เหตุผลว่าถ้าไปกันมาก จะทำให้พวกยักษ์รู้ตัวเสียก่อน

หนุมานได้ลอบเดินทางไปยังกรุงลงกาแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งระหว่างทางหนุมานต้องต่อสู้กับศัตรูหลายคราวด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่ การต่อสู้กับนางผีเสื้อสมุทร และนางปีศาจอังกาสดไลมาร ซึ่งหนุมานได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็งไม่มีความเกรงกลัวนางยักษ์ทั้งสองแต่อย่างใด โดยเฉพาะการต่อสู้กับนางผีเสื้อสมุทรผู้มีร่างกายใหญ่โตและอ้าปากกว้างหวังจะเคี้ยวหนุมานเป็นอาหารนั้น หนุมานได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญและหิ้มเกรี้ยวเป็นอย่างมาก นั่นคือ เข้าไปในปากนางผีเสื้อสมุทร ออกทางหูเบื้องขวา กลับเข้าไปอีกทางหูซ้าย ทะลุออกกระบอกตา แล้วไต่ลงไปตามลำไส้อย่างว่องไว ใช้ตรีเพชรอาวุธคู่กายแหวกท้องนางผีเสื้อสมุทรลากลำไส้ออกมาจากท้อง กวีบรรยายพฤติกรรมอันกล้าหาญของหนุมานในครั้งนี้ว่า

เมื่อนั้น	คำแหงหนุมานชาตสมร
รรับจับประจัญพันพอน	หมายสังหารราญรอนอสุรา
แล้วเข้าไปในปากกุมภกันท์	ออกทางข้างกรรมเบื้องขวา
กลับเข้ากรรมช้ายด้วยศกคา	ทะลุออกกระบอกตาอสุรี
แล้วลงตามลำไส้ด้วยไวย่อง	เอาตรีแตรระแหะท้องของยักษ์
ลากไส้ออกมาจากนาถิ	อสุรีล้มคิ้นสิ้นชีวา

(20)

การต่อสู้กับนางอังกาสตโสมารปีศาจเสือเมืองแห่งกรุงลงกาที่ได้เหาะขึ้นขวางหน้าหนุมาน ก็ดูเดือดไม่แพ้กัน แต่ในที่สุด หนุมานก็สามารถฆ่าปีศาจเสือเมืองได้สำเร็จ

เมื่อสามารถเข้าไปในกรุงลงกาและได้ถวายแหวนแก่นางสีดาแล้ว หนุมานก็ได้ทำการกิน รับสั่งด้วยความหวังดี คือ ได้ทำลายต้นไม้ในสวนขวัญกรุงลงกาเสียหายยับเยิน โดยที่พวกทหาร ยักษ์ไม่สามารถหยุดยั้งได้ สหัสกุมารโอรสพันองค์ของทศกัณฐ์ทราบความวุ่นวาย จึงได้เกณฑ์ ทหารยักษ์พร้อมอาวุธครบครันออกมาต่อสู้กับหนุมาน หนุมานก็ได้ฆ่าทหารยักษ์เหล่านั้นตายจนหมดสิ้น

เมื่อสหัสกุมาร โอรสจำนวนพันองค์เห็นพลยักษ์ล้มตายลงหมดสิ้นดังนั้น จึงได้กรูกันเข้า ล้อมและรุมทำร้ายหนุมาน แต่หนุมานก็ได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญ และสามารถฆ่าโอรสทั้งพันองค์ได้ในที่สุด

ในคราวที่พระรามถูกไมยราพลักพาตัวไปไว้ที่เมืองบาดาล พระลักษมณ์ได้ทรงมีรับสั่งให้ หนุมานเป็นผู้ติดตามไปช่วยพระรามที่เมืองบาดาลตามคำแนะนำของพิเภก หนุมานต้องเดินทางฝ่า ด่านอันตรายต่างๆหลายด่าน และเมื่อเข้าเมืองบาดาลได้ หนุมานก็ได้นำพระรามออกจากเมือง และนำไปฝากเทวดาให้ช่วยดูแลรักษาที่ภูเขาคีรีวัน แล้วหนุมานก็ได้เหาะกลับมายังกรุงบาดาลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อต้องการแก้แค้นไมยราพ เมื่อถึงปราสาทของไมยราพ หนุมานก็แผลงอิทธิฤทธิ์โดยการกระโดดถีบหน้าต่างตำหนักของไมยราพ เมื่อไมยราพตื่นขึ้นมา ก็ได้ต่อสู้กับหนุมานอย่างกล้าหาญ ไม่มีฝ่ายใดเพลี่ยงพล้ำ ไมยราพได้ออกอุบายฆ่าหนุมานโดยการผลัดกันตีด้วยกระบอง ตาลคนละสามที โดยไมยราพเป็นผู้ขอตีก่อน แม้จะรู้ดีว่าเป็นการเอาเปรียบแต่หนุมานก็ไม่หวั่นเกรง ได้เสกฝุ่นผงทาตัวแล้วนอนลงให้ไมยราพตี

เมื่อถูกตีครบสามที หนุมานก็สะดุ้งลุกขึ้นได้ แล้วได้อากระบองตาลตีไมยราพสามทีตามที่ ได้ตกลงกันไว้ ทำให้ไมยราพต้องถึงแก่ความตายในที่สุด

หลังจากทศกัณฐ์พ่ายแพ้พระรามถึงแก่ชีวิต บรรลัยกัลป์โอรสที่เกิดแต่นางอัคคีทราบข่าว จึงยกทัพตามมาแก้แค้น พระรามมีรับสั่งให้หนุมานออกมาต่อสู้กับบรรลัยกัลป์ หนุมานใช้อุบาย ตัดกำลังบรรลัยกัลป์ แล้วทำเป็นหวังดีห้ามไม่ให้บรรลัยกัลป์ไปรบกับพระราม เพราะจะเป็นการ เอาชีวิตไปทิ้งเสียเปล่าๆ บรรลัยกัลป์โกรธมาก ได้ตรงเข้าต่อสู้กับหนุมานในร่างของควายแปลง ทันที โดยหนุมานเองก็ได้ต่อสู้อย่างไม่เกรงกลัว ในตอนหลังหนุมานได้คืนร่างเป็นลิง แล้วต่อสู้ กับบรรลัยกัลป์อย่างไม่เข้มแข็ง เมื่อไม่สามารถจับตัวบรรลัยกัลป์ได้เพราะตัวลื่น หนุมานก็คิด อุบายออกด้วยปัญญา ใช้มือกวาดฝุ่นทรายซัดไปยังตัวบรรลัยกัลป์ สามารถจับตัวบรรลัยกัลป์และ ใช้ตรีเพชรแทงจนตายในที่สุด

พฤติกรรมต่างๆของหนุมานดังที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการต่อสู้ศัตรู ของหนุมาน ที่ได้แสดงอาการเข้มแข็งไม่เกรงกลัว แม้ว่าฝ่ายตรงกันข้ามจะมีความเก่งกล้าหรือมี กำลังมากกว่าตนเพียงใด

1.2.4 พระลบ พระมงกุฎ พระลบและพระมงกุฎ โอรสของนางสีดาเป็น ตัวละครเด็กที่ได้แสดงพฤติกรรมอันแสดงออกถึงความกล้าหาญในการรบ โดยได้ปรากฏอยู่ใน เหตุการณ์ตอนพระลบพระมงกุฎจับม้าอุปการ ซึ่งพระรามมีรับสั่งให้ปล่อยมาตามคำแนะนำของ โหรหลวงเพื่อต้องการนำตัวผู้กระด้างกระเดื่องมาลงโทษ ม้าอุปการได้ตรงไปยังป่ากาลาวาดซึ่ง พระลบและพระมงกุฎกำลังเล่นกันอยู่ เมื่อม้าอุปการไปถึง สองพระกุมารก็รู้สึกชื่นชอบในรูปร่าง อันสง่างามและท่าทางเชื่องของม้าเป็นอันมาก จึงได้ใช้เถาวัลย์จึงพานสกัดจับม้าไว้ได้ เมื่อเห็น ราชสารทั้งสองก็แก้ออกมาอ่าน จึงทราบว่ามีนั่น คือ ม้าอุปการ ถ้าผู้ใดมีความจงรักภักดีต่อ พระรามก็จะต้องแต่งเครื่องบูชา แต่ถ้าไม่กระทำก็จะต้องถูกลงโทษฐานกบฏ เมื่อพระลบและพระ มงกุฎอ่านราชสารแล้วก็ไม่ได้มีความเกรงกลัวแต่อย่างใด ได้ช่วยกันจับม้าอุปการแล้วขึ้นไปขี่เล่น อย่างสบายใจ

หนุมานซึ่งสะกดรอยตามม้าอุปการมาเห็นดังนั้นก็คิดจะจับพระกุมารทั้งสองไปถวายแก่ พระราม จึงได้กระโจนเข้าจับตัว แต่พระลบพระมงกุฎก็ได้ต่อสู้ จนหนุมานเพลียงพล้ำถูกตีเป็น หลายครั้ง ในที่สุดพระกุมารทั้งสองก็ได้ใช้เชือกมัดหนุมานและจารึกสารไว้ที่หน้าผาก มีใจความ ว่า ผู้ที่จะแก้มัดเชือกได้ ต้องเป็นเจ้านายของหนุมานเท่านั้น เมื่อจารึกเสร็จแล้วก็ปล่อยหนุมาน กลับไปหาพระราม

เมื่อหนุมานกลับไปเฝ้าพระราม พระรามได้มีพระรับสั่งให้พระพรตพระสัตรุดไปจับตัว พระลบพระมงกุฎ ทั้งสองพระองค์ได้จัดกองทัพเดินทางไปยังป่ากาลาวาดโดยมีหนุมานเป็นผู้นำ

ทาง ซึ่งในขณะนั้น พระกุมารทั้งสองยังคงสนุกสนานกับการขี้มั่วอยู่ เมื่อกองทัพมาถึง พระลบ พระมงกุฎก็ไม่ได้มีความเกรงกลัว เตรียมรับมือกับศัตรูอย่างเต็มที่

เมื่อได้พุดจาโต้ตอบกัน และพระพรตพระสัตรรุคได้บอกให้สองพระกุมารยอมอ่อนน้อม ต่อพระรามโดยดี เพราะทั้งสองพระองค์ไม่อยากจะรบราฆ่าฟันกับเด็ก พระลบพระมงกุฎจึงกล่าววาทจา ลบหลู่ไปถึงพระราม พระพรตพระสัตรรุคจึงเข้ามาหมายจะจับตัวไปถวายพระราม พระลบพระ มงกุฎก็ทรงต่อสู้อย่างกล้าหาญ

เมื่อพระพรตแผลงศรเป็นดาบพุ่งเข้าแทงขึ้นที่อกของพระกุมารไว้ พระมงกุฎก็ทรงแผลงศร ไปทำลายดาบพุ่งนั้นเสีย

การกระทำของพระกุมารทั้งสอง ทำให้พระพรตและพระสัตรรุคทรงโกรธแค้นมาก ทรง ลงจากรถทรงตรงเข้าต่อสู้ด้วยพระกุมารทั้งสองทันที โดยพระพรตโจนเข้าจับตัวพระมงกุฎ ส่วน พระสัตรรุคตรงเข้าจับตัวพระลบ ซึ่งพระกุมารทั้งสองก็ได้ต่อสู้ตอบโต้อย่างเข้มแข็งเช่นเดียวกัน แล้วพระมงกุฎก็ทรงแผลงศรไปถูกพระพรตพระสัตรรุคจนสลบไป

เมื่อเห็นพระพรตพระสัตรรุคสลบไป หนุมานก็ตรงเข้าต่อสู้ทันที แต่ในที่สุดก็ถูกพระ กุมารทั้งสองตีจนสลบไป

พฤติกรรมการต่อสู้ของพระลบพระมงกุฎ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่น มานะพยายามใน การต่อสู้ของทั้งสองพระองค์ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการต่อสู้กับหนุมานทหารเอกของพระราม ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ไม่เคยประสบความพ่ายแพ้แก่ศัตรูมาก่อนเลยแม้แต่ครั้งเดียว ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า พระลบ พระมงกุฎ ซึ่งเป็นตัวละครเด็กนี้ มีความกล้าหาญและฝีมือในการรบยิ่งกว่าหนุมานเสียอีก

1.3 ทานวีระ คือ “ความกล้าหาญในการทำทาน”¹ ในที่นี้หมายถึงการให้ และการเสีย สละทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้ที่จะแสดงพฤติกรรมทานวีระจะต้องเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นในการให้ ไม่หวั่น ไหว ไม่ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และประการสำคัญ คือ จะต้องเป็นผู้ที่มีพลังใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว เพราะพฤติกรรมด้านการให้ทานหรือการเสียสละนี้ไม่ต้องอาศัยกำลังกายเหมือนการแสดงธรรมวีระ ลัลลนา ศิริเจริญ กล่าวถึงพฤติกรรมด้านทานวีระว่า “...การบำเพ็ญความเพียรในการให้ทานนั้น จะต้องตัดกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเปรียบเสมือนไฟสามดวงออกไปจากจิตใจให้ได้ เมื่อตัดออกไปได้แล้ว ก็จะทำเพ็ญทานได้โดยสะดวก...ความเพียรเหล่านี้ต้องอาศัยพลังจิตเป็น อย่างมากจึงจะทำเพ็ญได้สำเร็จ ต้องทำด้วยความแก้แค้นล้างแค้นใจมเอาชนะข้าศึกคือกิเลสให้ได้”²

¹กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

หน้า 215.

²ลัลลนา ศิริเจริญ. อสังการในมหาชาติคำหลวง. 2525. หน้า 356.

การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครฝ่ายพลับพลาในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่า ไม่ปรากฏพฤติกรรมของตัวละครฝ่ายพลับพลาที่แสดงถึงวีรสด้านทานวีระ

การวิเคราะห์วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่า ตัวละครที่มีพฤติกรรมอันแสดงถึงวีรสด์ที่โดดเด่นมี 10 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด นางสีดา หนุมาน พิเภก องคต และพระลบพระมงกุฎ โดยแยกเป็นวีรรสแต่ละประเภทดังนี้

ธรรมวีระ พฤติกรรมที่แสดงถึงธรรมวีระ หรือความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของตัวละครฝ่ายพลับพลา สรุปได้ดังนี้

พระราม เป็นผู้มีธรรมวีระโดยชาติกำเนิด หน้าที่ของพระรามจึงเป็นหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุด นั่นคือ หน้าที่ในการปราบอธรรมเพื่อรักษาโลกมนุษย์ให้สงบสุข ซึ่งพระรามก็ได้แสดงความกล้าหาญในการทำหน้าที่ดังกล่าวอย่างเต็มที่

พระลักษมณ์ มีบทบาทธรรมวีระโดดเด่นในฐานะพระอนุชาที่ดีของพระรามและนางสีดา

นางสีดา มีบทบาทธรรมวีระโดดเด่นในฐานะชายาของพระรามและในฐานะพระเมสสิอันเป็นที่รักและเคารพของชาวอโยธยา

หนุมาน มีบทบาทธรรมวีระโดดเด่นในฐานะทหารเอกผู้ยินดีกระทำการทุกอย่างเพื่อให้เจ้านายของตนได้รับชัยชนะ

พิเภก มีบทบาทธรรมวีระโดดเด่นในฐานะที่ปรึกษาของพระรามที่จะต้องให้คำแนะนำในทุกเรื่องที่ได้ตรัสถาม แม้ว่าคำแนะนำนั้นจะทำให้ญาติพี่น้องของตนเองประสบกับความหายนะก็ตาม

องคต มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะทหารผู้มีความจงรักภักดีต่อพระราม เช่นเดียวกับหนุมาน

พระลบ มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะน้องที่ได้พยายามช่วยเหลือพี่ชายอย่างเต็มความสามารถ

ธณวีระ พฤติกรรมที่แสดงถึงธณวีระหรือความกล้าหาญในการรบที่โดดเด่นของตัวละครฝ่ายพลับพลา สรุปได้ดังนี้

พระราม มีบทบาทธณวีระในด้านการต่อสู้อย่างโดดเด่นหลายครั้ง คู่ต่อสู้ของพระรามจะเป็นตัวละครที่สำคัญและเต็มไปด้วยอหิทธิฤทธิ์ พระรามจะต่อสู้อย่างกล้าหาญโดยไม่เคยประสพกับความพ่ายแพ้ในการทำศึกแม้แต่ครั้งเดียว

พระลักษมณ์ มีบทบาทธณวีระในฐานะนักรบที่มีพฤติกรรมการรบที่โดดเด่นหลายครั้ง ถึงแม้ว่าจะประสพความพ่ายแพ้แก่ศัตรูบ้าง แต่ทุกครั้งก็ได้แสดงออกถึงความกล้าหาญในการรบอย่างเต็มที่

หนุมาน เป็นผู้มีบทบาทธณวีระโดดเด่น มีสติปัญญาไหวพริบ และมีฝีมือในการสู้รบที่โดดเด่นอย่างยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน ในการทำศึกกับฝ่ายลงกาหนุมานจะเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะทุกครั้ง

พระลบ พระมงกุฎ เป็นตัวละครเด็กที่มีบทบาทธณวีระโดดเด่น โดยสามารถทำศึกชนะหนุมาน

2. วิรธของตัวละครฝ่ายลงกา

2.1 ธรรมวิระ จากการวิเคราะห์พฤติกรรมและบทบาทของตัวละครฝ่ายลงกา ผู้วิจัยพบว่า ตัวละครที่มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงวิรธด้านธรรมวิระ หรือความกล้าหาญในการทำหน้าที่

ที่โคตเด่น มีอยู่ 6 ตัวด้วยกัน คือ นางมณโฑ ท้าวมาลีวราช กุมภกรรณ อินทรชิต นางเบญจกาย และนางพิรากวน ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าวดังต่อไปนี้

2.1.1 นางมณโฑ มเหสีเอกของทศกัณฐ์ มีกำเนิดเดิมเป็นนางกบ แต่ด้วยความกตัญญูต่อพระฤาษี 4 คนที่เมตตาแบ่งน้ำนมให้กินทุกเช้า นางจึงได้ยอมสละชีวิตตอบแทนบุญคุณฤาษีทั้ง 4 คนเมตตาจึงได้ชุบชีวิตนางกบขึ้นมาเป็นมนุษย์รูปร่างงามและได้นำขึ้นไปถวายพระนางอุมมาชายาพระอิสวร ต่อมาพระอิสวรได้ประทานนางมณโฑให้เป็นรางวัลความดีความชอบแก่ทศกัณฐ์ที่สามารถยกเขาไกรลาสให้ตั้งตรงเหมือนเดิมได้ ทศกัณฐ์ได้อุ้มพานางเหาะเพื่อจะไปยังกรุงลงกา แต่ระหว่างทางที่ผ่านเมืองขีดจัน นางมณโฑถูกพาลีเหาะขึ้นมาแย่งตัวพาไปได้ นางจึงต้องตกเป็นชายาของพาลี และมีลูกกับพาลีชื่อองคต เมื่อพาลีส่งนางคืนกลับไปให้ทศกัณฐ์ตามคำขอของฤาษีอังกต นางมณโฑก็ลืมพาลีเสียสนิทและได้ทำหน้าที่เป็นชายาที่ดีของทศกัณฐ์ตลอดมา

ถึงแม้ทศกัณฐ์จะรักและหลงใหลในตัวนางสีดาเป็นอย่างมาก แต่ทศกัณฐ์ก็ยังรักและเกรงใจนางมณโฑเป็นอย่างมากเหมือนเดิม ดังเกิดได้จากการที่ทศกัณฐ์ไม่ยอมพานางสีดาเข้าไปในพระตำหนัก แต่กลับให้พำนักอยู่ที่สวนขวัญ

ในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไม่ปรากฏว่านางมณโฑได้มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความหึงหวงนางสีดาเลยแม้แต่น้อย ซึ่งทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะทศกัณฐ์ยังคงให้ความสำคัญแก่นางมณโฑอยู่มากดังที่กล่าวมาแล้ว

คราใดที่ความลุ่มหลงในตัวนางสีดาของทศกัณฐ์ได้ส่งผลกระทบต่อบ้านเมืองและบุคคลอันเป็นที่รัก นางมณโฑก็กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นหรือขอร้องในสิ่งที่ตนเห็นว่าเป็นหนทางที่ถูกต้อง แม้ว่าหนทางหรือการกระทำนั้นจะขัดต่อความต้องการของทศกัณฐ์ผู้เป็นสามีที่นางรักและเทิดทูนมากสักเพียงใด ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวปรากฏให้เห็นในตอนที่นางมณโฑกราบทูลขอร้องทศกัณฐ์ไม่ให้ส่งอินทรชิตออกทำศึกกับพระรามเป็นครั้งที่ 4 เนื่องจากอินทรชิตถูกพระลักษมณ์ทำลายพิธีกุมภนิยาและเพลงสรเข้าใส่จนเต็มร่างกาย ได้รับความเจ็บปวดทรมานแสนสาหัส และอินทรชิตก็ได้หลบหนีเข้าไปในกรุงลงกา เพื่อต้องการไปกราบลาทศกัณฐ์แลนางมณโฑ

ดังนั้น สภาพของอินทรชิตที่นางมณโฑได้ประสบจึงได้ทำให้นางตระหนกตกใจและเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก

ด้วยความรักลูกและตระหนักในหน้าที่ของความเป็นแม่ที่จะต้องเป็นที่พึ่งพาของลูกในยามเดือดร้อน แม้จะรู้ว่าการกระทำของนางจะทำให้ทศกัณฐ์ขัดเคืองมากสักเพียงใด นางมณโฑก็กล้า

ที่จะกระทำ ดังนั้นนางจึงได้กล่าวแก่โอรสด้วยถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงการพยายามทำหน้าที่ของแม่ ดังคำกลอนว่า

แล้วกลืนกลืนชลาว่าลูกรัก อย่าเพอค่วนหวนหักคักขัย
แม่จะพาขึ้นเฝ้าท้าวไท ทูลให้ผ่อนผันด้วยปัญญา
(346)

เมื่อพาอินทรชิตขึ้นไปเฝ้าทศกัณฐ์แล้ว นอกจากนางมณฑโจะทูลขอร้องไม่ให้ทศกัณฐ์ส่งอินทรชิตออกมารบอีก นางยังกล้าที่จะทูลแนะนำให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระรามไป ด้วยเหตุผลว่า

แม่นส่งนางคืนไปให้พระราม จะสุดสิ้นเลี่ยนหนามในกรุงศรี
ทั้งลูกรักจักได้รอดชีวี รongธูลีบทมาลัยพระผ่านฟ้า
(348)

เหตุผลที่นางมณฑโจะมากล่าวอ้าง นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความรักลูกแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นมเหสีผู้ยิ่งใหญ่และมีคุณธรรมที่ไม่ต้องการให้เกิดความเดือดร้อนแก่พสกนิกรและบ้านเมือง แต่เป็นที่น่าเสียดายที่คำกล่าวอันแสดงถึงความถูกต้องและความมีเหตุผลของนางมณฑโจะกลับไม่ประสบผลสำเร็จเลย เพราะแม้ทศกัณฐ์จะรักใคร่และให้เกียรตินางมณฑโจะมากสักเพียงใด แต่ถ้าเป็นเรื่องการยุติศึกกับพระรามและส่งนางสีดาคืนแล้ว ถือว่าเป็นสิ่งที่ทศกัณฐ์ไม่สามารถปฏิบัติตามได้เลย และในที่สุด อินทรชิตก็ต้องจบชีวิตด้วยศรของพระรามนั่นเอง

เมื่อต้องสูญเสียโอรสอันเป็นที่รักไป แม้นางมณฑโจะเศร้าโศกเสียใจสักเพียงใด นางก็ยังคงได้ทำหน้าที่มเหสีที่ดีของทศกัณฐ์ เมื่อเห็นว่าไม่สามารถจะห้ามปรามทศกัณฐ์ในเรื่องนางสีดาได้ นางมณฑโจะก็ได้พยายามช่วยเหลือทศกัณฐ์เท่าที่นางสามารถจะทำได้ เช่น ช่วยปรุงน้ำทิพย์ให้ทศกัณฐ์ใช้ประพรมทหารยักษ์ให้ฟื้นขึ้นมา

นางมณฑโจะ เป็นมเหสีที่มีความรักและซื่อสัตย์ต่อทศกัณฐ์ผู้เป็นสามีเป็นอย่างมาก ในคราวหนึ่ง นางหลงกลต้องตกเป็นเมียของหนุมาน เมื่อทราบความจริงในตอนหลังนางมณฑโจะก็ตกใจถึงแก่สลบไป เมื่อทศกัณฐ์แก้ไขจนฟื้นขึ้นมา นางมณฑโจะก็คร่ำครวญด้วยความเสียใจใน

การกระทำของตนเองมาก และเพื่อเป็นการรักษาศักดิ์ศรีของทศกัณฐ์ผู้เป็นสามี นางมณโฑก็กล่าวที่จะยอมสละชีวิตตนเอง โดยนางได้ทูลขอร้องทศกัณฐ์ว่า

ขอพระองค์จงเอาพระขรรค์ชัย	สังหารให้มอดม้วยมรณา
จะได้สิ้นความอายขายบาท	พระพงศ์พรหมธราชนาถา

(549)

ถึงแม้ทศกัณฐ์จะลุ่มหลงนางสีดามากเพียงใด แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ได้คลายความรักที่มีต่อนางมณโฑหลงไปเลย นางมณโฑเองก็ประจักษ์ในความจริงข้อนี้ และนางก็ทราบดีว่า ถ้าเพียงแต่นางเอ่ยปากทูลขอโทษในความผิดซึ่งได้กระทำไปอย่างไม่เจตนาของนาง ทศกัณฐ์ก็ยินดีจะยกโทษให้นางอย่างแน่นอน ดังนั้นการที่นางมณโฑกล่าวทูลขอให้ทศกัณฐ์สังหารตนเองในครั้งนี้ จึงเป็นการแสดงความกล้าหาญในอันที่จะเสียสละชีวิตเพื่อแลกกับศักดิ์ศรีของตนเองและของสามีของนางมณโฑอย่างแท้จริง

เมื่อทศกัณฐ์ต้องออกรบเองเพราะสิ้นวงศาคณาญาติไปในการทำสงครามแล้ว นางมณโฑก็หวาดวิตกและเอาใจช่วยทศกัณฐ์ทุกครั้งที้ออกทำสงคราม โดยเฉพาะในครั้งที่ทราบดีว่าทศกัณฐ์จะต้องพ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิตอย่างแน่นอน เนื่องจากกล่อกดวงใจได้ตกไปอยู่ในเงื้อมมือของฝ่ายตรงกันข้ามแล้ว นางมณโฑก็ได้ตัดสินใจทูลทัดทานทศกัณฐ์อีกครั้งหนึ่ง แม้จะรู้ว่าโอกาสที่ทศกัณฐ์จะเชื่อฟังและยอมทำตามนั้นแทบจะไม่มีเลย คำกล่าวของนางมณโฑในตอนนี้มีว่า

ซึ่งพระรามเคืองแค้นแสนสาหัส	อันจะชิงสมบัตินั้นหาไม่
เพราะสีดามาอยู่กรุงไกร	เขาจึงได้ตามมาราวี
แม้พระองค์ส่งนางไปให้เขา	พาราเราก็จะสุขเกษมศรี
อสุรศักดิ์ยกษาทั้งธานี	จะได้ฟังภูมิสืบไป

(621)

ทั้งนี้ เป็นที่น่าเสียดายที่ทศกัณฐ์ได้เมินเฉยต่อคำแนะนำที่เต็มไปด้วยความหวังดีนี้ จึงเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์ต้องประสบความหายนะในที่สุด

2.1.2 ท้าวมาลีวราช เป็นพรหมผู้ใหญ่ มี 4 พักตร์ 8 กร มีศักดิ์เป็นปู่ของทศกัณฐ์ เป็นผู้ที่มีความยุติธรรมเป็นอย่างมากจึงได้รับพรจากพระอิศวรให้เป็นผู้มีวาจาสิทธิ์ ถ้ากล่าวคำสาปแช่งผู้ใดก็จะเป็นไปตามนั้น

เมื่อทศกัณฐ์ทำสงครามกับพระรามอย่างยืดเยื้อแล้วต้องสูญเสียญาติวงศ์ไปเป็นจำนวนมาก จึงได้ทูลเชิญท้าวมาลิวิราชให้มาช่วยตัดสินคดีความระหว่างตนเองกับพระราม ด้วยทรงคิดว่าท้าวมาลิวิราชคงจะเห็นแก่ความเป็นญาติมิตรและตัดสินให้พระรามเป็นฝ่ายผิด แต่เหตุการณ์ไม่ได้เป็นไปตามที่ทศกัณฐ์คาดการณ์ไว้ เพราะท้าวมาลิวิราชได้แสดงออกถึงความกล้าหาญในการทำหน้าที่การเป็นตุลาการของตน เริ่มด้วยการไม่ยอมเข้าไปในกรุงลงกาตามคำทูลเชิญของทศกัณฐ์ แต่กลับตรงไปสนามรบเลยทีเดียว ด้วยเหตุผลว่า ไม่อยากให้คู่กรณีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดน้อยใจ

ท้าวมาลิวิราชมีรับสั่งให้เทวดองค์หนึ่งไปปวาร้องเหล่าเทวดาทิ้งหลายให้มาชุมนุมกันเพื่อเป็นสักขีพยานในการตัดสินความของพระองค์ แล้วท้าวมาลิวิราชก็ทรงเริ่มสอบสวนคดีความโดยเริ่มจากการสอบถามทศกัณฐ์ซึ่งได้รับมาเฝ้าก่อน ทศกัณฐ์ได้ให้การเท็จ โดยการใส่ร้ายพระรามและเอาความดีใส่ตน ซึ่งท้าวมาลิวิราชก็ได้ทรงรับฟัง แต่ยังไม่ทรงเชื่อ

ท้าวมาลิวิราชจึงมีรับสั่งให้ไปทูลเชิญพระรามมา เมื่อมาถึงพระรามก็ได้กราบทูลเรื่องราวซึ่งตรงกันข้ามกับคำให้การของทศกัณฐ์

เมื่อท้าวมาลิวิราชเห็นว่าทศกัณฐ์และพระรามให้การไม่ตรงกัน ก็ทรงทราบว่ามีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องให้การเท็จ จึงมีรับสั่งให้ไปทูลเชิญคนกลางคือนางสีดามา โดยให้ทศกัณฐ์และพระรามแต่งทหารกำกับไปด้วยเพื่อความเป็นธรรม เมื่อนางสีดามาเฝ้า ท้าวมาลิวิราชจึงได้ตรัสถามว่านางเป็นลูกเต้าเหล่าใครและมาอยู่ที่สวนขวัญด้วยสาเหตุใด ซึ่งนางสีดาก็ได้ให้การไปตามความจริงและตรงกับคำให้การของพระราม ท้าวมาลิวิราชจึงทรงเชื่อว่าทศกัณฐ์เป็นฝ่ายผิดและให้การเท็จ แต่เพื่อความแน่นอน พระองค์จึงได้ตรัสถามเทวดาที่มาชุมนุมกันในที่นั้น เทวดาทุกองค์ต่างตอบว่า ถ้อยคำของนางสีดาตรงกับถ้อยคำของพระราม ท้าวมาลิวิราชได้ตรัสถามทศกัณฐ์อีกครั้งหนึ่งว่า ทศกัณฐ์ได้นางมาจากที่ใด ทศกัณฐ์ก็ยังยืนยันกรานตอบว่า พบนางสีดาอยู่กลางป่าคนเดียว แต่ตอนนี้นางสีดาได้มากลับคำว่าเป็นชายาของพระรามก็เพราะเห็นว่าพระรามมีรูปร่างงดงาม แล้วทศกัณฐ์ก็ใช้วิสัยพาลกล่าวหาว่าท้าวมาลิวิราชลำเอียงเข้าข้างศัตรูของตน ทำให้ท้าวมาลิวิราชกริ้วโกรธเป็นอย่างมาก ทรงกล่าวติเตียนทศกัณฐ์อย่างตรงไปตรงมาว่า

เมื่อสืบสวนสมอ้างทุกอย่างไป	ยังแก้ไขคดีวิวกี่ยวพัน
เป็นข่าวของเล่าเถิดว่าตกหล่น	นี่เก็บคนได้คู่ก็ขันขัน
เอ็งพูดไม่มีจริงทุกสิ่งอัน	แมนมันมีงักเมียบพระราม
จงควรคิดถอยหลังฟังกว่า	อย่าฉันทาทำบาปหยาบหยาม
เร่งคืนส่งองค์สีดาพะงาม	ให้พระรามหัวเข่าอย่างเอาไว้

เมื่อทศกัณฐ์ไม่ยอมเชื่อ มิหนำซ้ำยังกล่าวสบประมาทท้าวมะลิราชว่าไม่มีความ
ยุติธรรม ท้าวมะลิราชจึงได้กล่าวถ้อยคำสาปแช่งทศกัณฐ์อย่างรุนแรงว่า

ขอให้ย่อยยับอัปรีช	อย่ามีสิ่งซึ่งสถาวร
ให้ถอยถดยศถาบรรดาเดช	เสื่อมพระเวทวิทยากว่าแต่ก่อน
ถ้าแผ่นดินออกประจัญบานราญรอน	ให้มอดม้วยด้วยศรพระราม

(494)

พฤติกรรมดังกล่าวของท้าวมะลิราชแสดงให้เห็นว่า พระองค์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความ
ยุติธรรม และยึดมั่นในความถูกต้องโดยไม่ยอมให้สิ่งใดมาใช้อำนาจเหนือกว่า แม้แต่ความเป็น
วงศาคณาญาติ

2.1.3 กุมภกรรณ เป็นยักษ์มีกายสีเขียว เกิดเป็นน้องร่วมมารดาของทศกัณฐ์
โดยเป็นพี่ของพิเภก มีหอกโมกขศักดิ์เป็นอาวุธคู่กาย กุมภกรรณเป็นยักษ์ที่มีคุณธรรม รักและ
นับถือในตัวทศกัณฐ์เป็นอย่างมาก เมื่อเห็นทศกัณฐ์กระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง คือ ลักนางสีดาชยา
พระรามมาไว้ในกรุงลงกา จนทำให้บ้านเมืองวุ่นวายเพราะต้องทำศึกกับพระราม เมื่อทศกัณฐ์ได้มี
รับสั่งให้กุมภกรรณขึ้นเฝ้าและให้จัดทัพออกไปต่อสู้กับพระราม โดยอ้างว่าขณะนี้พระรามได้ฆ่า
ไมยราพผู้เป็นหลานของกุมภกรรณเสียชีวิตไปแล้ว แทนที่กุมภกรรณจะแสดงอาการโกรธเกรี้ยว
และรับอาสาจะยกทัพไปต่อสู้กับพระรามด้วยอาการกระตือรือร้นเช่นเดียวกับญาติวงศ์ชาวลงกาคน
อื่นๆ กุมภกรรณกลับกราบทูลต่อทศกัณฐ์อย่างตรงไปตรงมาว่า สาเหตุที่พระรามยกทัพมานั้นก็
เพราะนางสีดาที่ทศกัณฐ์ไปลักพามาได้ ถ้าทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม สงครามก็จะยุติ ถ้า
กลอนบรรยายความกล้าหาญในการชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้แก่เชษฐาของกุมภกรรณในครั้งนี้ว่า

อันลัทธมณัรรมข้ามสมุทรมารบพุ่ง	ไซ้จะคิดหมายมุ่งเอากรุงศรี
เป็นเหตุด้วยสีดานารี	ที่กูมิไปพาเอามาไว้
แผ่นดินนางคืนไปให้มนุษย์	เห็นสิ้นสุดศึกเหนือเสื่อได้
ทั้งสองข้างต่างบำรุงกรุงไกร	ก็จะได้อยู่เย็นเป็นไมตรี

(209)

เมื่อทศกัณฐ์ไม่ยอมรับฟัง โดยอ้างว่าฝ่ายพระรามได้ทำร้ายนางสัมมนักขาแล้วยังได้ฆ่าทูต
 ขร ตรีเศียรสิ้นชีวิตก่อน ตนเองจึงได้ไปปลักนางสีดามา แล้วตอนหลังพระรามยังส่งหนุมานมาฆ่า
 สหัสกุมาร เฝ้ากรุงลงกา แล้วยังส่งองคตถือสารมาฆ่าพวกยักษ์ ส่งสุกรีพมาหักฉัตร แล้วจะให้
 ตนคืนนางสีดากระไรได้

กุมภกรรณได้แก้ข้อกล่าวหาต่างๆ เหล่านั้นตามความเป็นจริงตรงไปตรงมาว่าญาติมิตร
 เหล่านั้นได้กระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง จึงต้องล้มตายไปเพราะการกระทำของพวกเขาเอง

คำพูดและการกระทำของกุมภกรรณดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีเหตุผลและรู้ผิด
 ชอบชั่วดีของกุมภกรรณ แต่ความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ที่ถือว่าดีที่ช่วยแนะนำหนทางที่ถูกต้องของ
 กุมภกรรณกลับไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อทศกัณฐ์โกรธเคืองและกล่าวถ้อยคำตำหนิกุมภกรรณ
 อย่างรุนแรงพร้อมทั้งไล่อุมภกรรณให้ไปสวามิภักดิ์ต่อพระรามตามพิเภก

น่าเสียดายที่แม้ว่ากุมภกรรณจะมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใด แต่เมื่อถูกตำหนิด้วยถ้อยคำที่
 รุนแรงเช่นนั้น กุมภกรรณได้ตัดสินใจเลือกความเป็นญาติมิตร และได้ออกทำศึกกับพระรามด้วย
 ความจำใจและละอายในการที่ต้องเข้าข้างฝ่ายผิด และในที่สุด กุมภกรรณก็ต้องจบชีวิตลงด้วยศร
 ของพระราม โดยที่ความมีคุณธรรมประจำตัวของกุมภกรรณไม่สามารถช่วยให้กุมภกรรณเอาตัว
 รอดจากการทำสงครามได้เลย

2.1.4 อินทรชิต อินทรชิตเป็นโอรสของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ มีชื่อเดิมว่า
 “รณพักตร์” เคยทำศึกชนะพระอินทร์ ทศกัณฐ์โปรดปรานมากจึงเปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า “อินทรชิต”
 อินทรชิตมีชายาชื่อ สุวรรณกัญญา มีศรนาคบาศ ศรพรหมมาศร์ และศรวิษณุปานัมเป็นอาวุธ
 สามารถแปลงกายเป็นพระอินทร์ได้ อินทรชิตเป็นโอรสที่มีความกตัญญูต่อพระบิดามารดาเป็น
 อย่างมาก ได้ช่วยเหลือทศกัณฐ์โดยการทำศึกสงครามกับพระรามหลายครั้ง และในที่สุดก็ได้ยอม
 สละชีพด้วยการรบกับพระรามเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อทศกัณฐ์ผู้เป็นพระบิดาเป็น
 ครั้งสุดท้าย

การที่อินทรชิตเป็นโอรสที่มีความกตัญญูต่อพระบิดามารดาเป็นอย่างมากนี้เอง อินทรชิต
 จึงได้แสดงบทบาทผู้ที่มีวีรรสด้านธรรมวิระ โดดเด่นเป็นอย่างมาก ในเหตุการณ์อินทรชิตอาสาออก
 ศึกครั้งสุดท้าย โดยเป็นธรรมวิระหรือความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ของลูกที่ดีที่จะต้องกตัญญูต่อ
 บิดามารดา อินทรชิตก็ยินดีและเต็มใจที่จะช่วยทศกัณฐ์ทำศึกกับพระรามทุกครั้ง ไม่ว่าจะเข้าศึกจะ
 เก่งกาจและตนเองจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบสักเพียงใด อินทรชิตไม่เคยย่อท้อ ได้ออกทำศึกกับฝ่าย

พระรามถึง 4 ครั้ง โดยครั้งแรกทศกัณฐ์รับสั่งให้ออกไปรบแก้แค้นแทนกุมภกรณผู้เป็นอาที่ถูกศรพระลักษมณ์ถึงแก่ความตาย อินทรชิตได้รับคำที่จะออกรบทันที

ศึกครั้งนี้ยุติลงด้วยความพ่ายแพ้ของกองทัพพระราม โดยอินทรชิตได้แผลงศรนาศบาตต้องพระลักษมณ์จนสลบไป

เมื่อพิเภกกราบทูลวิธีแก้พิษศรนาศบาตให้พระรามได้แก้ให้พระลักษมณ์ฟื้นขึ้นมาได้ อินทรชิตก็ได้ทูลลาทศกัณฐ์ไปทำพิธีชุบศร เมื่อทำพิธีเสร็จก็ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์ ยกทัพลอยฟ้ามายังหน้าพลับพลา ทำให้พระลักษมณ์ทรงเข้าพระทัยผิด คิดว่าเป็นกองทัพของพระอินทร์จริง จึงมัวตะลึงมองเหล่านางฟ้าปลอมที่กำลังร้ายรำกันอยู่ อินทรชิตจึงแผลงศรไปถูกพระลักษมณ์สลบไป และได้ใช้คันศรตีหนุมานสลบไปด้วย

ในครั้งที่สาม อินทรชิตได้ต่อสู้กับพระลักษมณ์ หลังจากทำพิธีกุมภนิยาถูกพระลักษมณ์ทำลายเสีย ในครั้งนี้ อินทรชิตบอบช้ำจากการทำสงครามมาก เนื่องจากร่างกายเต็มไปด้วยศรพิษจากการแผลงศรพลาญวาทของพระลักษมณ์ ส่วนทหารฝ่ายยักษ์ก็ล้มตายลงจนหมดสิ้น อินทรชิตจึงได้พยายามพารา่างกายอันบอบช้ำอย่างรุนแรงกลับเข้ากรุงลงกา เพื่อหวังไปกราบเท้าลาทศกัณฐ์และนางมณโฑ เมื่อนางมณโฑเห็นสภาพบอบช้ำของอินทรชิตก็รู้สึกสงสาร โอรสเป็นอย่างมาก นางจึงได้ตัดสินใจนำอินทรชิตขึ้นเฝ้าทศกัณฐ์ ทูลขอไม่ให้ส่งอินทรชิตออกไปรบอีก และขอให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระรามเสีย

ทศกัณฐ์โกรธแค้นนางมณโฑยิ่งนัก ได้กล่าวหานางมณโฑว่าหึงหวงนางสีดาแล้วแสวงหาเรื่องความรักลูกมาอ้าง

นางมณโฑได้ฟังคำกล่าวของทศกัณฐ์ก็เสียใจเป็นอย่างมากที่ทศกัณฐ์กล่าวหานางรุนแรงเช่นนั้น จึงได้ตัดพ้อต่อว่าและรำไให้ด้วยความแค้นใจ

เมื่ออินทรชิตถูกผู้เปี่ยมด้วยความกตัญญูเห็นพระบิดามารดาบาดหมางกันเพราะตนเองเป็นสาเหตุเช่นนั้น อินทรชิตก็ได้แสดงถึงความกล้าหาญในการที่จะตอบแทนพระคุณพระบิดาโดยการออกรบอีกเป็นครั้งสุดท้าย โดยได้กล่าวแก่พระบิดามารดาว่า

ลูกเสียทัพกลับมาเหล่านี้

พระบิดาจงโปรดเกสี

ใจจะหนีณรงค์สงคราม

คงจะขออาสาฝ่าพระบาท

จนชีวาตม์วายวางกลางสนาม

ถึงบรรลัยไว้ชื่อให้ลือนาม

ไม่ครั้นคร้ามฤทธิ์ไกรไพรี

(349)

ความตั้งใจอันแน่วแน่ในอันที่จะตอบแทนบุญคุณพระบิดามารดาของอินทรชิตได้ปรากฏ ออกมาอย่างชัดเจนอีกครั้ง เมื่ออินทรชิตยกกองทัพออกจากกำแพงเมืองมาแล้วประสบกับนางร้าย ต่างๆ ที่เป็นสัญญาณว่าอินทรชิตจะต้องเอาชีวิตไปทิ้งในสนามรบอย่างแน่นอน แต่แม้จะประสบ นางร้ายและสิ้นกำลังใจสักเพียงใด อินทรชิตก็ไม่หวนกลับเข้ากรุงลงกา ใดๆที่สามารถจะกระทำ ได้ โดยได้พยายามข่มใจและใช้ความมานะพยายามทำจิตใจให้เข้มแข็ง มุ่งหน้าไปสู่สนามรบ ได้ ต่อสู้กับพระลักษมณ์อย่างองอาจเข้มแข็ง และถูกพระลักษมณ์สังหารเสียชีวิตในที่สุด

พฤติกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าแม้อินทรชิตจะเป็นผู้ที่มีนิสัยที่น่าตำหนิอยู่หลาย ประการ แต่ในด้านหน้าที่ของความเป็นลูกแล้ว ถือได้ว่าอินทรชิตเป็นลูกที่ได้ทำหน้าที่ตอบแทน พระคุณของพระบิดามารดาอย่างดีที่สุดและกล้าหาญที่สุด

2.1.5 นางเบญจกาย นางยักษ์มีกายสีเขียว เป็นบุตรของพิเภกและนางตรีชฎา นางเบญจกายเป็นผู้มีความกตัญญูต่อบุพการีเป็นอย่างสูง เมื่อทศกัณฐ์ได้รับสั่งให้นางแปลงกาย เป็นนางสีดาทำเป็นตายลอยน้ำไปยังหน้าพลของพระราม เพื่อต้องการลวงให้พระรามเข้า พระทัยผิดว่านางสีดาเสียชีวิตแล้วและจะได้เลิกทัพกลับไป ในครั้งแรกนางเบญจกายปฏิเสธ โดย กล่าวอ้างว่าตนคงจะทำการไม่สำเร็จ เพราะเป็นผู้หญิงและไม่มีฤทธิ์เดชอำนาจอะไร เพราะแม้แต่ สุขาจารย์นายทหารที่ทศกัณฐ์ส่งไปสืบความลับยังถูก โขยน้ำบรื้อยที่ก่อนที่จะถูกส่งตัวกลับมา แต่คำ กล่าวอ้างของนางเบญจกายไม่สามารถทำให้ทศกัณฐ์เลิกล้มความตั้งใจได้ ในที่สุด นางก็จำต้องรับคำ เมื่อทศกัณฐ์ยื่นคำขาดบังคับให้นางต้องกระทำเพื่อเห็นแก่บ้านเมือง

ถึงแม้ว่านางเบญจกายจะปฏิเสธที่จะทำการในตอนแรก แต่เมื่อจำเป็นและได้รับคำไปแล้ว นางเบญจกายก็ได้ตั้งใจทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด

ก่อนที่จะเข้าไปในสวนขวัญ เพื่อจดจำรูปร่างลักษณะของนางสีดา นางเบญจกายก็ได้ไป หานางตรีชฎาผู้เป็นพระมารดา กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ โดยได้กล่าวกับนางตรีชฎาด้วย ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีความกตัญญูว่า

จะบิดพลิ้วหลบลิ้มไป

ถึงลูกจะบรรลัษย์ก็ไม่ว่า

เกรงจะให้ลงอาญาฆ่าฟัน

กลัวจะพามารดาอาศัย

(100)

คำพูดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบุพการีอย่างสูงส่งของนางเบญจกาย ผู้ยอมที่จะสละชีวิต และทำทุกสิ่งทุกอย่างได้เพียงขอให้มารดาได้อยู่รอดปลอดภัย

นางเบญจกายได้เข้าไปในสวนขวัญ จดจำลักษณะท่าทางของนางสีดาไว้อย่างแม่นยำ แล้วกลับออกมาจากสวนขวัญ เหาะไปยังเขาเหมตริ้น แปลงกายเป็นนางสีดาทำเป็นตายลอยทวนน้ำมาจนถึงที่ทรงน้ำของพระราม เมื่อถึงยามสาม พระราม พระลักษมณ์พร้อมด้วยข้าราชการบริพารก็เสด็จมายังที่ทรงน้ำ เมื่อมาถึงก็ได้ทอดพระเนตรเห็นนางสีดาปลอมตายลอยอยู่ในน้ำ ก็ทรงตกพระทัยและเสร์วโสกลเสียดพระทัยเป็นยิ่งนัก ทรงครวญคร่ำรำพันด้วยความรักความเสียดายในตัวนางสีดา และพาลโกรธไปถึงหนุมาน โดยทรงหาว่าเป็นต้นเหตุให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดา แต่หนุมานได้ใช้สติปัญญาและไหวพริบพิสูจน์ว่าไม่ใช่นางสีดาตัวจริง โดยได้ยกนางสีดาปลอมขึ้นวางบนกองฟืนและจุดไฟล้อมขึ้นทันที

นางเบญจกายถูกความร้อนจากเปลวไฟได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส จนกระทั่งไม่สามารถทนสงบนิ่งอยู่ได้ ต้องเหาะหนีขึ้นจากกองไฟ

ต่อมานางเบญจกายก็ถูกหนุมานจับตัวมาถวายพระราม นางเบญจกายถูกจับผูกกับหลักเฉียง แล้วถูกสุคริพซักถามคุกคามถึงชื่อเสียงเรียงนามและสาเหตุที่ได้ปลอมตัวมา

เมื่อเหตุการณ์มาถึงขั้นนี้ นางเบญจกายน่าจะสารภาพความจริงออกมาทั้งหมด เพราะถึงอย่างไร นางก็ได้ทำตามรับสั่งของทศกัณฐ์ทุกประการแล้ว แต่นางเบญจกายไม่ได้กระทำ นางได้พยายามปกป้องทศกัณฐ์ไว้โดยบอกว่า นางชื่อเบญจกาย บุตรีพิเภกและนางตรีชฎา และสาเหตุที่ปลอมตัวมาก็เพราะต้องการทราบข่าวบิดา และไม่ยอมให้ใครรู้ว่านางเป็นยักษ์

คำตอบของนางเบญจกายได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นพยายามที่จะทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วงไปได้ แต่คำกล่าวของนางเบญจกายกลับทำให้นางถูกลงโทษโดยการโบยอย่างหนัก เนื่องจากสุคริพไม่เชื่อถือน จึงสั่งให้ตำรวจหว่ายลงหว่ายห้าที แล้วถามความจริงใหม่นางเบญจกายซึ่งได้รับความ “เจ็บปวดยวดยิ่ง” จึงไม่อาจที่จะปกปิดความจริงไว้ได้อีกต่อไป

พฤติกรรมที่กล่าวมาของนางเบญจกายแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการพยายามทำหน้าที่ของนางเบญจกายได้เป็นอย่างดี แม้ว่าในตอนแรกนางจะปฏิเสธที่จะทำหน้าที่นั้น แต่เมื่อจำเป็นต้องรับปากแล้ว นางก็ได้พยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด

2.1.6 นางพิราภวน นางยักษ์ผู้เป็นพี่สาวของไมยราพเจ้าเมืองบาดาล มีโอรส

ชื่อไววิก เมื่อไมยราพฝันร้ายและโหรหลวงได้ทำนายว่าไมยราพจะต้องเสียชีวิต และไววิกผู้เป็นหลานชายจะได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน ไววิกจึงต้องถูกคุมขังโดยไม่มีความคิดและนางพิรากวนผู้เป็นมารดาที่ไม่สามารถที่จะช่วยโอรสให้พ้นโทษได้เลย เมื่อไมยราพได้ไปลักพาตัวพระรามมากักขังไว้ที่กรุงบาดาลโดยตั้งใจจะดัมพระรามพร้อมกับไววิกในตอนเช้าตรู่วันรุ่งขึ้น นางพิรากวนเป็นผู้ที่จะต้องออกไปตักน้ำมาเตรียมต้มไววิกโอรสของนางเอง

ไม่มีอะไรจะเจ็บปวดและโศกเศร้าเท่ากับความรู้สึกของผู้เป็นมารดาที่รู้ว่าความตายกำลังจะมาถึงบุตรของตน ดังนั้น เมื่อหนุมานได้ปรากฏกายขึ้นและบอกนางว่าจะช่วยให้ไววิกพ้นจากความตาย นางพิรากวนจึงยินดีเป็นอย่างยิ่ง และพร้อมที่จะทำตามที่หนุมานแนะนำทุกอย่าง ซึ่งหนุมานก็ได้แนะนำในการที่จะให้นางพิรากวนนำตนเองผ่านประตูเมืองเข้าไปโดยไม่ให้ยักษ์นายประตูสงสัย เมื่อเป็นที่เข้าใจกันแล้ว หนุมานก็แปลงกายเป็นไยบัวติดสไปนางพิรากวนเข้าไป ดังนั้นเมื่อนางพิรากวนก้าวขึ้นเหยียบบนคันชั่งที่มีไว้สำหรับชั่งผู้ที่จะผ่านเข้าออกประตูเมือง คันชั่งก็หักและตกลงทันที ยักษ์นายประตูก็ตกใจแล้วกรูกันเข้าจับตัวนางพิรากวน ดึงหาวออกมาจะทำโทษพร้อมกับขู่คุกคามนางพิรากวนอย่างรุนแรง

นางพิรากวนผู้มีความเศร้าสร้อยและเจ็บเนื้อเจ็บตัวเนื่องจากการหมดสิ้นอำนาจวาสนา และตระหนักดีว่าตนเองอาจจะถูกไมยราพผู้เป็นอนุชาสั่งลงโทษโดยไม่มีความคิดเช่นเดียวกับไววิกผู้เป็นโอรสได้ทุกขณะ ได้ฟังยักษ์นายทวารข่มขู่คุกคามถ้ามดังนั้น ด้วยความมุ่งมั่นและมานะพยายามที่จะช่วยเหลือไววิกผู้เป็นโอรส ก็กล้าที่จะขึ้นเสียงเถียงยักษ์นายประตูตามเหตุผลที่หนุมานได้แนะนำไว้ ด้วยกิริยาอาการที่นางไม่เคยกระทำมาก่อนเลย ดังคำกลอนที่ได้กล่าวถึงถ้อยคำที่แสดงถึงความกล้าหาญของนางพิรากวนในตอนนี้อย่างนี้ว่า

มารุมงูขู่เล่นเห็นตกยาก
มันจะฆ่าฟันกันฉันใด

เหมือนหนึ่งน้ำท่วมปากไม่เถียงได้
กูก็ไม่ขอตัวกลัวตาย

(199)

ด้วยการ “กล้าเถียง” ประกอบคำ “มารยาหญิง” ของนางพิรากวน ทำให้เหล่ายักษ์นายทวารทั้งหลายจนด้วยเหตุผลที่จะกล่าวหานาง จึงจำเป็นต้องปล่อยให้นางพิรากวนผ่านเข้าไป ซึ่งหมายถึงนางสามารถนำหนุมานเข้ายังเมืองบาดาลได้สำเร็จ และด้วยความกล้าหาญอันเนื่องมาจากความต้องการทำหน้าที่ช่วยเหลือโอรสของนางในครั้งนี้ ก็ได้ทำให้ไววิกผู้เป็นโอรสของนางรอดพ้นจากความตายได้โดยการช่วยเหลือของหนุมานนั่นเอง

2.2 รณวีระ สงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์เป็นสงครามที่ยืดเยื้อมานานปี ต้อง

สูญเสียชีวิตของไพร่พลเป็นจำนวนมาก ทศกัณฐ์ผู้เป็นจอมทัพแห่งกรุงลงกา นั้น ถือว่าเป็นผู้ที่มีความบกพร่องในภาวะแห่งการเป็นผู้นำ คือ “ชอบใช้ผู้อื่นทำศึกให้ตนมากกว่าออกรบเอง”¹ ดังนั้นตัวละครฝ่ายลงกาที่ได้แสดงพฤติกรรมอันแสดงถึงความมุ่งมั่นในการรบ (รณวีรยะ) จึงมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะตัวละครผู้ที่มีพฤติกรรมโดดเด่น ซึ่งมีอยู่ 13 ตัวด้วยกัน คือ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ มัจฉานุ สหัสเดชะ มูลพลัม มังกรกัณฐ์ สัทธาสุรย์ วิรุณจำบัง บรรลัยกัลป์ ทศคีรีวัน ทศคีรีธร โดยผู้วิจัยจะนำเสนอพฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้ตามลำดับดังต่อไปนี้

2.2.1 ทศกัณฐ์ คือ ยักษ์นนทกที่กลับชาติมาเกิดเพื่อทำศึกกับพระนารายณ์ซึ่งอวตารลงมาเกิดเป็นพระราม ทศกัณฐ์เป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา มีร่างกายเป็นยักษ์มี 10 หน้า 20 มือ มีกายสีเขียว ได้ถอดหัวใจฝากไว้กับพระฤาษีโคบุตรผู้เป็นพระอาจารย์ ทศกัณฐ์เป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน มีนิสัยเจ้าชู้มากในกาม มีมเหสีเอกคือนางมณโฑ มเหสีรองคือนางกาลอัคคี และยังมีเหล่านางสนมอีกจำนวนมาก เมื่อทราบข่าวความงามของนางสีดา ทศกัณฐ์ก็ทรงหลงใหลเป็นอย่างมาก ได้ทำอุบายจนสามารถลักพาตัวนางสีดามาไว้ยังกรุงลงกาเป็นผลสำเร็จ เมื่อพระรามยกกองทัพติดตามนางสีดามายังกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็ได้ให้เหล่าญาติมิตรออกมาทำศึกแทนตนเอง จนกระทั่งญาติมิตรเหล่านั้นล้มตายไปจนหมดสิ้น และในที่สุดทศกัณฐ์จำต้องออกรบเองและถูกพระรามฆ่าตายในที่สุด

แม้ว่าทศกัณฐ์เป็นผู้นำที่ชอบใช้ผู้อื่นทำศึกให้ตนมากกว่าการออกรบเองดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องออกรบ ทศกัณฐ์ก็ได้แสดงออกถึงการเป็นผู้มีความกล้าหาญในการรบทุกครั้ง เช่น ในการทำศึกกับฝ่ายพระรามเป็นครั้งแรก หลังจากที่ทศกัณฐ์ได้ทราบข่าวการเสียชีวิตของอินทรชิต ทศกัณฐ์ก็เฝ้ารอเวลาที่ตนจะได้ออกทำศึกแก้แค้นให้แก่อินทรชิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทศกัณฐ์มีความรักใคร่และเสียสละอินทรชิตเป็นอย่างมาก จึงได้คิดการที่จะออกทำศึกเอง เพราะที่ผ่านมาทศกัณฐ์เป็นเพียงผู้ออกคำสั่งให้ผู้อื่นออกรบแทนตนทั้งนั้น และเมื่อประจัญหน้ากับพระลักษมณ์พระราม ทศกัณฐ์ก็ไม่ได้มีความเกรงกลัวต่อสองกษัตริย์แม้แต่น้อย โดยได้กล่าวถ้อยคำแสดงความอหังการและข่มขู่ให้พระรามพระลักษมณ์เลิกทัพกลับไป

เมื่อพระรามได้ตอบไปว่าตนเองยกทัพมาเพื่อต้องการนำตัวนางสีดากลับคืน ทศกัณฐ์ก็โกรธแค้นและเถียงกลับอย่างขำๆ ระบุว่า ตนเองไปพบนางสีดากลางป่า และนางสีดาได้อ้อนวอนขอให้ตนพามาด้วย แล้วทศกัณฐ์ก็สั่งให้ทหารเปิดฉากการรบกับฝ่ายพระรามทันที โดยที่ทศกัณฐ์

¹ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ตัวละครในรามเกียรติ์. 2525. หน้า 68.

เองไม่ได้ลงมือรบเองแต่อย่างใด แต่เมื่อเห็นแม่ทัพและโอรสตีบองค์ถึงแก่ความตาย ทศกัณฐ์ก็ได้ตรงเข้าสู่ทันที ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรสูงส่ง
เสียดิบขุนตีบรถหกดจตุรงค์	จึงโจนจากรถทรงเข้ายังยุท
แกว่งศรหาวดซ้ายป่ายขวา	จนถึงหน้ารถที่นั่งไม่ยั้งหยุด
ทะยานขึ้นรถรับจับมนุษย์	ต้องกันศรทรุดชวานไป
	(769)

ในการรบครั้งนี้ ทศกัณฐ์ต้องต่อสู้กับพระรามและพระลักษมณ์ นับว่าเป็นการรบที่หนักเกินกว่าที่ทศกัณฐ์จะเอาชนะได้ จึงได้ขอหย่าทัพโดยกล่าวว่าวันรุ่งขึ้นจะออกมารบกันอีก แต่การรบในวันต่อมา ทศกัณฐ์กลับไม่ได้ออกมารบเอง แต่ได้ส่งมุลพลัมและสหัสเดชะออกมารบแทน โดยทศกัณฐ์ได้ออกทำศึกอีกครั้งเพราะความโกรธแค้นที่นางมณโฑหลงกลตกเป็นเมียของหนุมาน แม้ทศกัณฐ์จะยกโทษให้นางมณโฑเพราะความรักและเข้าใจในความบริสุทธิ์ใจของนาง แต่ในเรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นลูกผู้ชายแล้ว เป็นสิ่งที่ทศกัณฐ์ไม่อาจยอมให้ผู้อื่นมาลบหลู่ได้

ในวันรุ่งขึ้น ทศกัณฐ์ก็รับสั่งให้เตรียมทัพแล้วยกออกไป เมื่อถึงสนามรบทศกัณฐ์ก็ได้สั่งให้กองทัพของตนเข้าจู่โจมทันที และในการรบครั้งนี้ทศกัณฐ์ก็ได้ต่อสู้กับพระรามอย่างห้าวหาญ ดังนี้

พระยามารกริ้วโกรธโกรธา	
ยี่สิบหัตถ์กวัดแกว่งพระแสงทรง	โจนลงจากราชรถา
ไล่พิฆาตวานรสะท้อนมา	จนถึงหน้ารถพระรามไม่ขามฤทธิ์
	(557)

ในการรบครั้งที่สาม ซึ่งถือว่าเป็นครั้งสุดท้ายและเป็นการรบครั้งสำคัญที่สุดของทศกัณฐ์ก็คือ การรบกับพระรามทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นวาระสุดท้ายแห่งชีวิต เนื่องจากในขณะนั้นดวงใจได้ตกไปอยู่ในเงื้อมมือของฝ่ายพระรามแล้ว ทศกัณฐ์เสียใจมากเมื่อรู้ว่าตนเองหลงกลศัตรูโดยการชุบเลี้ยงหนุมาน แล้วต้องสูญเสียดวงใจให้แก่ฝ่ายศัตรู แต่ด้วยขัตติยะมานะ ทศกัณฐ์ก็ได้ออกรบโดยไม่ฟังคำทัดทานของนางมณโฑและนางกาลอัจคาที่เฝ้าเพียรขอให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระราม โดยทศกัณฐ์ได้อ้างแก่นางมณโฑว่า

ครั้นจะส่งนางไปให้ไพร่	จะเป็นที่อภัยสลดอาຍ
แต่เราประจัญธรณรงค์	จนสิ้นศุภญาติววงศ์ทั้งหลาย
ครั้นภัยมาถึงตัวกลัวตาย	จะมีแต่ความกระหายนิทา
สุดที่พี่จะของอ้อมมนุษย์	แม่นม้วยมุขชีวีเสียดีกว่า

(620)

เมื่อถึงคราวที่จะต้องออกรบจริงๆ ทศกัณฐ์ถึงกับร้องไห้ขณะที่กล่าวลานางมณโฑ จึงเห็นว่าทศกัณฐ์เองก็ตระหนกอยู่ตลอดเวลาว่าตนเองจะต้องเสียชีวิตจากการทำศึกในครั้งที่จะถึงอย่างแน่นอน ยิ่งเมื่อเดินทัพออกมาแล้วประสบกับกลางแห่งความพ่ายแพ้ต่างๆ ไม่ว่าจะป็นกิริยาหงอยเหงาของเหล่าทหาร ชงฉัตรต่างๆ ที่ดูกระด้างไม่มีการปลิวไหวเลยแม้แต่น้อย หรือแม้แต่ตัวทศกัณฐ์เองที่มีอาการอิดโรยและโหยหิว ทุกสิ่งทุกอย่างดูเป็นกลางแห่งความพ่ายแพ้ทั้งสิ้น แต่ทั้งหมดนี้ก็ไม่ได้ทำให้ทศกัณฐ์เลิกล้มความตั้งใจที่จะไปทำศึกกับพระราม

เมื่อกองทัพประจัญหน้ากัน ทศกัณฐ์ก็เกิดความหวาดกลัวถึงขีดสุดถึงกับมีอาการ “องค์สั้น” แต่ทศกัณฐ์ก็ได้พยายามหักห้ามความกลัวแล้วแสดงท่าทางองอาจให้ปรากฏออกมา คือ

มานะนึกอาຍใจแก่ไพร่	ทำทีเป็นอีกอักษักดา
จับพระแสงแกว่งกวัดตรีศัลย	หวยนายทัพทั้งซ้ายขวา
เร่งขับพลพลโยธา	เข้าไล่เช่นฆ่าไพร่

(628)

ทหารทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันอย่างดุเดือด แต่ในที่สุดทหารฝ่ายยักษ์ซึ่งไม่มีกำลังใจในการสู้รบก็พ่ายแพ้ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก ที่เหลือก็หนีเข้าป่าไป เมื่อเห็นดังนั้นทศกัณฐ์ก็ฮึกเหิมใจยิ่งนัก และได้แสดงความกล้าหาญในการสู้รบออกมา โดยการกระโดดขึ้นบนรถทรงของพระราม ในขณะที่พระรามกำลังอยู่ในอาการตะลึงหลงในความงามของทศกัณฐ์ที่แปลงร่างเป็นพระอินทร์

ทศกัณฐ์ได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็งและเด็ดเดี่ยว แม้ว่าจะได้รับความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสก็ยังไม่ยอมที่จะแพ้ลงไปพิฆาตศัตรู แต่ก็ถูกพระรามแสดงศรัทธาวิรุญจักรวาลแย้งมาทันที และลูกศรก็ตรงเข้าปักอกทศกัณฐ์ล้มลง พร้อมกับที่หนุมานได้ขยี้ก่ล่องดวงใจ

พฤติกรรมการตัดสินใจเดินเข้าไปหาความตายทั้งๆที่รู้ของทศกัณฐ์ แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญในการต่อสู้ของทศกัณฐ์ได้เป็นอย่างดี แม้ว่าตลอดชีวิตที่ผ่านมาทศกัณฐ์ได้ประพฤติดนให้เห็นว่าเป็นเจ้านายที่บกร่องและมีชื่อน่าคำหอน้อยอยู่เป็นอย่างมาก แต่เมื่อถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ทศกัณฐ์ก็ได้ตัดสินใจเผชิญกับความตายอย่างองอาจเข้มแข็ง สมกับเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่และเป็นแบบฉบับของนักรบที่ดี

2.2.2 กุมภกรรณ กุมภกรรณเป็นยักษ์ที่มีคุณธรรม ได้ทูลทัดทานทศกัณฐ์ให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระรามเพื่อยุติสงคราม แต่เมื่อทศกัณฐ์ไม่เชื่อฟังและยังกล่าวหาว่ากุมภกรรณไม่รักญาติพี่น้อง กุมภกรรณก็เสียใจและอาสาออกรบกับฝ่ายพระราม เมื่อกองทัพยกไปถึงสนามรบ พิเภกได้ออกมาห้ามปรามด้วยความรักและหวังดี แต่กุมภกรรณไม่เชื่อ กล่าวหาว่าพิเภกไม่รักญาติพี่น้อง ไปเข้ากับฝ่ายศัตรู และตรงเข้าจะทำร้ายพิเภก พิเภกจึงได้หนีกลับมาเฝ้าพระราม พระรามมีรับสั่งให้สุครีพออกไปรบกับกุมภกรรณ กุมภกรรณได้ใช้อุบายตัดกำลังสุครีพ โดยการทำให้อาสน์ตั้งใหญ่ ซึ่งสุครีพก็หลงเชื่อและทำตาม และด้วยความอ่อนกำลังลงของสุครีพ กุมภกรรณจึงเป็นต่อในการสู้รบครั้งนี้ โดยได้ใช้กระบองตีสุครีพหลายที แล้วจับตัวสุครีพหนีบรักเร็ว ตั้งใจจะพาเหาะไปกรุงลงกา

เมื่อพระรามทราบข่าวว่าสุครีพถูกกุมภกรรณหนีบรักเร็วพาเหาะจะไปกรุงลงกาแล้ว จึงมีรับสั่งให้องคตและหนุมานรีบตามไปช่วยเหลือ เมื่อตามไปทัน การต่อสู้ตะลุมบอนสามต่อหนึ่ง จึงเกิดขึ้น และในที่สุดกุมภกรรณก็เป็นฝ่ายต้องหลบหนีเข้ากรุงลงกา

แม้จะประสบความสำเร็จ แต่กุมภกรรณก็ยังไม่ย่อท้อ ได้ทูลลาทศกัณฐ์ขึ้นไปขอหอกโมกขศักดิ์ที่ฝากไว้กับพระพรหม โดยแจ้งความประสงค์ให้พระพรหมทราบว่า ต้องการนำหอกโมกขศักดิ์ไปต่อสู้กับพระรามตามความประสงค์ของทศกัณฐ์ เมื่อได้หอกมาแล้ว กุมภกรรณก็ได้ทำพิธีลับหอกที่ภูเขาจักรวาล โดยมีกำหนดทำพิธีถึงเจ็ดวัน แต่พิธีลับหอกของกุมภกรรณก็ได้ถูกทำลายลงโดยองคตและหนุมานซึ่งแปลงกายเป็นสุนัขตายเฝ้าเหม็นลอยน้ำและกาตามจิกกินไปยังหน้าพิธี กุมภกรรณยักษ์ผู้รักความสะอาดรู้สึกขยะแขยงกับภาพที่เห็นจึงอาเจียนออกมาอย่างหนัก พิธีกรรมจึงต้องล้มเลิก กุมภกรรณได้กลับไปทูลความล้มเหลวในการทำพิธีแก่ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงรับสั่งให้กุมภกรรณเตรียมทำศึกกับพระรามในวันรุ่งขึ้น

พระรามมีรับสั่งให้พระลักษมณ์ออกมาต่อสู้กับกุมภกรรณ เมื่อกองทัพประจัญหน้ากัน กุมภกรรณได้พูดข่มขู่พระลักษมณ์ว่าให้ไปตามพระรามมาสู้รบกับตน เมื่อพระลักษมณ์ตรัสตอบว่า กุมภกรรณทำไม่ถูกต้องและตนเองจะขอต่อสู้กับกุมภกรรณเอง โดยไม่จำเป็นต้องให้เดือคร้อนถึงพระราม กุมภกรรณโกรธแค้นและสั่งให้ทหารเข้าตะลุมบอนจับพระลักษมณ์ทันที

ทหารทั้งสองฝ่ายต่อสู้กัน ปรากฏว่าทหารยักษ์ของกุมภกรรณเสียชีวิตลงเป็นอันมาก กุมภกรรณเห็นดังนั้น ก็กระโจนตรงเข้ารบด้วยกองทัพของพระลักษมณ์อย่างดุเดือด ดังนี้

เมื่อนั้น	กุมภกรรณฤทธิไกรใจหาญ
เห็นเสนินายไพร่บรรลัยลาญ	ยิ่งกริ้วโกรธโศดทะยานลงจากรถ
แกว่งหอกหวดประหารราญรอน	วานรใหญ่หนี้อยลยไปหมด
พระขามารดาเลือดไม่เงือดงด	รุกเข้ามาหน้ารถพระอนุชา

(236)

พระลักษมณ์ได้ต่อสู้กับกุมภกรรณอย่างเข้มแข็ง เมื่อกุมภกรรณเห็นว่าคงจะเอาชนะพระลักษมณ์ด้วยการใช้เรี่ยวแรงเข้าต่อสู้ไม่ได้ จึงได้พุ่งหอกโมกษศักดิ์ไปปักอกพระลักษมณ์สลบไป แม้กุมภกรรณจะชนะศึกครั้งนี้ แต่ฝ่ายลงมาก็มีความยินดีได้ไม่นาน เมื่อพระรามมีรับสั่งให้ให้หนุมานไปเอาสังกรณีตรีชวากับปัญจมหานทีมาแก้พิษหอกโมกษศักดิ์ได้ตามคำแนะนำของพิเภก กุมภกรรณจึงขออาสาไปทค่น้ำวางไม่ให้ น้ำไหลไปทางปลับปลาของพระราม โดยคาดการณ์ว่า ถ้าทหารถึงต้องอดน้ำสักสามวัน ก็จะต้องพากันตายทั้งกองทัพ

เมื่อพระรามเห็นด้วย กุมภกรรณก็เหาะมายังทะเลมขมนา เนมิตร่างกายให้ใหญ่โตแล้ว นอนลงร้ายพระเวทให้ท่อน้ำแห้งขอด

เมื่อไพร่พลถึงเกิดความเดือดร้อนเนื่องจากขาดน้ำใช้ พระรามจึงได้มีรับสั่งให้หนุมานไปทำลายพิธีทค่น้ำ เมื่อหนุมานไปถึงทะเลมขมนา ก็เนรมิตร่างกายให้โตใหญ่มีแปดมือสี่หน้า กระโดดโถมเข้าตีกุมภกรรณที่กำลังนอนอยู่ทันที เมื่อถูกทำลายทค่น้ำนั้น กุมภกรรณก็โกรธแค้นเป็นอย่างมาก ลุกขึ้นใช้ศทาทคู่กายต่อสู้กับหนุมานทันที คำกลอนตอนนี้มีว่า

กวัดแกว่งคทาธาโลม	อสุราโกรธถึงยิ่งกว่าไฟ
หวดซ่ายปายขวาว่องไว	รุกโรมตีรันกระชั้นไล่
	ชิงชัยกระชิตติดพัน

(246)

ในการต่อสู้ครั้งนี้ กุมภกรรณก็ต้องหนีกลับเข้ากรุงลงกาเพราะรู้สึกอ่อนแรง เมื่อกลับเข้ากรุงลงกาและแจ้งข่าวศึกแก่ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ก็สั่งให้เตรียมทัพใหญ่สำหรับให้กุมภกรรณยกออกไปแก้แค้น ซึ่งกุมภกรรณก็ได้ยกทัพออกไปต่อสู้อีกทันทีโดยไม่ได้หยุดพักเลยแม้แต่น้อย ในการ

ยกทัพออกไปครั้งนี้กุมภกรณรู้สึกท้อใจเป็นอย่างมาก เนื่องจากได้ปรากฏลางร้ายต่าง ๆ นานาแก่ กุมภกรณ

ลางร้ายต่างๆ ที่ปรากฏแก่สายตานี้ ทำให้กุมภกรณตระหนักดีว่าตนเองจะต้องเป็นฝ่าย ปราศัยในการรบ แต่แทนที่จะเลิกสับสนความตั้งใจ กุมภกรณกลับเกิดความมานะ แล้วพยายามหัก ห้ามใจไม่ให้หวาดกลัวพร้อมกับเดินทัพต่อไป

พระรามได้ออกมาต่อสู้กับกุมภกรณ กุมภกรณซึ่งเพิ่งเคยเห็นพระรามเป็นครั้งแรกก็ไม่รู้ จัก เมื่อสาริทธิพลให้ทราบว่าเป็นพระราม แทนที่กุมภกรณจะเกิดความเกรงกลัว กลับเป็นฝ่าย ฉกการรบก่อน

พลทหารทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันอย่างดุเดือด ในที่สุดทหารของกุมภกรณก็เป็นฝ่ายพ่าย แพ้ กุมภกรณเห็นดังนั้นก็โกรธยิ่งนัก กระโจนลงจากรถทรงตรงเข้าต่อสู้ด้วยทหารลิงทันที ดัง คำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระยาคุมภกรณเป็นใหญ่
เห็นโยธินินตายกระจายไป	ยิ่งพิโรธโกรธใจดังไฟฟ้า
โจนจากรถทรงองอาจ	เข้าตีลึงกลิ้งกลาดกลางป่า
ไล่รุกบุกบันกระชั้นมา	จนถึงหน้ารถทรงองค์พระราม
	(253)

พระรามได้เสด็จลงมาจากรถทรงพร้อมกับพระลักษมณ์ ได้ตรงเข้าต่อสู้กับกุมภกรณ ทำ ให้กุมภกรณต้องทำศึกหนัก คือ ต่อสู้กับคู่ต่อสู้ถึงสองคน แต่กุมภกรณก็ต่อสู้อย่างไม่ย่อท้อ

ในที่สุดกุมภกรณก็อ่อนแรง และได้พยายามแผลงศรอีกครั้งหนึ่ง แต่พระรามก็ได้ทรง แผลงศรวิรุณจักรวาลแย้งกลับไป โดยลูกศรของพระรามได้พุ่งไปปักอกกุมภกรณเสียชีวิตทันที

จะเห็นว่า แม้กุมภกรณจะเป็นยักษ์ที่มีคุณธรรม และไม่ประสงค์ที่จะให้มีการทำสงคราม ถึงขนาดที่กล้าเอ่ยปากขอร้องให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระราม แต่เมื่อความหวังดีนั้นไม่ได้รับการตอบสนองจากทศกัณฐ์ กุมภกรณก็พร้อมที่จะยืนอยู่ข้างทศกัณฐ์ โดยได้ออกทำการรบทุก ครั้งที่ทศกัณฐ์มีรับสั่ง แม้ว่าในบางครั้งกุมภกรณจะอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมที่จะออกรบ แต่ก็ยัง ได้พยายามและมุ่งมั่นที่จะแสดงความกล้าหาญตามแบบฉบับของนักรบที่ดี

2.2.3 อินทรชิต เมื่อกุมภกรรณพ่ายแพ้พระรามถึงแก่ชีวิต ทศกัณฐ์ก็รับสั่งให้ อินทรชิตเป็นผู้ออกรบกับพระราม โดยอ้างว่าเป็นการแก้แค้นแทนกุมภกรรณผู้เป็นอา อินทรชิต โอรสผู้มีความกตัญญูได้อออกรบทุกครั้งที่ทศกัณฐ์มีรับสั่ง และได้แสดงความมุ่งมั่นและกล้าหาญในการต่อสู้ทุกครั้ง เช่น ในการออกทำศึกกับพระลักษมณ์ครั้งแรก หลังจากพุดจาได้ต่อกันแล้ว อินทรชิตก็เป็นฝ่ายเปิดฉากการรบก่อนทันที แต่เมื่อฝ่ายยักษ์มีทีท่าจะพ่ายแพ้ คือ นายทหารสำคัญต้องล้มตายไปหลายคน อินทรชิตก็โกรธแค้นยิ่งนัก ได้กระโจนลงจากรถทรงไล่ตีเหล่าทหารลิงมาจนถึงหน้ารถพระราม เมื่อประจัญหน้ากัน อินทรชิตก็ได้ต่อสู้กับพระลักษมณ์อย่างกล้าหาญ แคล้วคล่องว่องไว ดังนี้

ไม่ขยับย่อต่อต่อตี	ถ้อยทีหนีไล่กันไปมา
หลบหลีกแคล้วคล่องทำนองยุทธ	กลอกกลับสัประยุทธ์ย้ายท่า
ตีกระทบรับศาสตรา	อสุราหักโหมโรมราญ

(265)

ในการต่อสู้กับพระลักษมณ์ อินทรชิตเกือบจะพ่ายแพ้ เพราะมีอาการ “หันเหเซทรุดชวนไป” แต่อินทรชิตก็พยายามทรงกายแล้วแผลงศรนาศบาศใส่พระลักษมณ์สลบไป

เมื่อการรบกับพระรามในครั้งแรกประสบชัยชนะ ทศกัณฐ์ก็ดีใจเป็นยิ่งนัก แต่เมื่อได้ทราบข่าวพระรามได้แก้ไขจนพระลักษมณ์ฟื้นขึ้นมาได้ ก็ตรัสสั่งให้อินทรชิตออกมาต่อสู้อีกทันที ซึ่งครั้งนี้ อินทรชิตขอหลบไปทำพิธีชุบศรสามวันแล้วจะกลับมารบ ซึ่งทศกัณฐ์ก็ได้อนุญาต และในระหว่างที่อินทรชิตไปทำพิธีชุบศรอยู่นั้น ทศกัณฐ์ก็ได้ขอให้มังกรกัณฐ์และแสงอาทิตย์ ซึ่งเป็นญาติออกรบกับพระรามเป็นการขัดตาทัพ แต่พระยายักษ์ทั้งสองก็พ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิต ทศกัณฐ์จึงให้ทหารไปเร่งอินทรชิตให้รีบทำพิธีชุบศรให้แล้วเสร็จ เพราะกำลังฝ่ายศัตรูเข้มแข็งยิ่งนัก ขณะนั้น อินทรชิตกำลังนั่งสำรวมบริกรรมคาถา เมื่อทหารเข้าไปทูลตามรับสั่ง อินทรชิตก็โกรธมากเพราะถือว่าเป็นการทำลายพิธี แต่แล้วก็พยายามตั้งใจภาวนาบำเพ็ญพิธีกรรมจนเสร็จพิธี

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีชุบศรแล้ว อินทรชิตก็ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์ ยักษ์การุณราชแปลงเป็นช้างเอราวัณ เหล่าพลยักษ์แปลงเป็นนักสิทธิ์ คนธรรพ์และวิยาธกรกันอย่างพร้อมเพรียงพากันเหาะไปยังสนามรบ เมื่อไปถึงเห็นพระลักษมณ์ประทับยืนอยู่บนรถทรง แวดล้อมไปด้วยเหล่าทหารลิง เหล่าเทวดาปลอมทั้งหลายก็พากันจับระบำรำฟ้อนอย่างสวยงาม ทำให้พระลักษมณ์และเหล่าทหารถึงกับยืนตะลึง อินทรชิตจึงได้แผลงศรไปถูกพระลักษมณ์ถึงกับสลบและได้ตีหนุมานจนสลบไปด้วย แต่ภายหลังทั้งหมดก็ฟื้นขึ้นมาได้ด้วยการช่วยเหลือของพระอินทร์

พระลักษมณ์ได้ยกทัพออกมาแก้แค้นอินทรี ซึ่งอินทรีก็ได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็งและกล้าหาญ

อินทรีก็ได้แผลงศรใส่พลทหารล้มตายลงเป็นจำนวนมาก พระลักษมณ์จึงได้แผลงศรพลายวาตใส่อินทรี ซึ่งทำให้ อินทรีได้รับความเจ็บปวดเป็นอย่างมาก เนื่องจาก “ศรปักษีติดเต็มทั้งกายา” แต่อินทรีก็ “อุตสาห์ดำรงกายร้ายเวทย์มนต์” จนกระทั่งลูกศรหลุดออกจากร่างแล้วอินทรีก็ได้หลบออกจากกรุงลงกา เพื่อต้องการไปกราบเท้าลาทศกัณฐ์และนางมณโฑ

หลังจากได้เฝ้าทศกัณฐ์และนางมณโฑแล้ว อินทรีก็ได้อาสาออกรบอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถือเป็นการออกรบครั้งสุดท้ายของอินทรี เป็นการรบที่อินทรีได้แสดงถึงความกล้าหาญในการรบมากที่สุด คือ อินทรีได้ออกรบโดยตระหนักดีว่าเป็นวาระสุดท้ายแห่งชีวิต เนื่องจากได้สูญเสียอาวุธคู่กายไปหมดสิ้นแล้วในการรบครั้งที่ผ่านมา และขณะที่กำลังออกเดินทัพ ก็ได้ประสบปางร้ายต่างๆ นานา แต่อินทรีก็พยายามข่มความหวาดหวั่น เฝินูหน้ากับพระลักษมณ์อย่างกล้าหาญและสั่งให้กองทัพฝ่ายตนเองเปิดฉากการรบก่อนทันที

ในที่สุด อินทรีก็ต้องเสียชีวิตลงด้วยศรของพระลักษมณ์ จึงเห็นได้ว่า นอกจากอินทรีจะเป็นลูกที่เปี่ยมด้วยความกตัญญูแล้ว อินทรียังเป็นนักรบที่กล้าหาญทำศึกด้วยความเข้มแข็งและดุเดือดทุกครั้งี่ออกรบ แม้ว่าในบางครั้งอินทรีจะรู้สึกท้อแท้และหมดกำลังใจที่จะออกมาต่อสู้ แต่เมื่อได้ยกทัพออกมาและประจัญหน้ากับข้าศึกแล้ว อินทรีก็ไม่เคยแสดงความหวาดหวั่นให้ปรากฏออกมาแม้แต่น้อย แต่กลับแสดงท่าทางที่องอาจกล้าหาญและมุ่งมั่นที่จะเอาชนะศัตรูให้ได้ตามแบบฉบับของนักรบที่ดี

2.2.4 ไมยราพ พญายักษ์ครองกรุงบาดาล มีศักดิ์เป็นญาติของทศกัณฐ์ ผู้มีกล้องยาวพิเศษเป็นอาวุธ ไม่มีใครสามารถฆ่าได้ เนื่องจากได้ถอดหัวใจใส่ไว้ในตัวแมลงภู่ม้วนไว้ที่ยอดเขาศรีภูก ไมยราพได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ให้มาช่วยทำศึกกับพระราม ไมยราพได้ใช้กล้องเป่ายาวพิเศษสะกดกองทัพของพระราม และลักพาตัวพระรามไปไว้ยังกรุงบาดาล หนุมานได้ติดตามไปนำตัวพระรามกลับและฆ่าไมยราพตาย

พฤติกรรมที่แสดงถึงความกล้าหาญในการสู้รบของไมยราพปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ตอนหนุมานติดตามไปช่วยพระรามที่เมืองบาดาล เมื่อพาพระรามออกจากเมืองบาดาลได้แล้วก็นำไปประทับที่เขาสิริวัน โดยได้ฝากเทวดาให้ช่วยพิทักษ์คุ้มครองแล้ว หนุมานก็ได้กลับมายังกรุงบาดาลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อต้องการแก้แค้นไมยราพ เมื่อมาถึงหนุมานก็ได้กระโจนเข้าถึหน้าต่างตำหนักที่ไมยราพบรรทมอยู่ เมื่อไมยราพตื่นขึ้นมาก็จับพระแสงตรงเข้าต่อสู้ด้วยหนุมานทันที

ไมยราพได้ต่อสู้กับหนุมานจนกระทั่งอ่อนแรง และแม้จะเห็นว่าหนุมานต้องมีความอยู่ยงคงกระพันต่อศาสตราอาวุธของตน ไมยราพก็ยังไมยอมละความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะหนุมานให้ได้ จึงคิดอุบายที่จะฆ่าหนุมานโดยการผลัดกันตีด้วยกระบองตาล เพราะคิดว่าตนเองจะต้องเป็นฝ่ายชนะอย่างแน่นอน แต่ทั้งนี้ ไมยราพก็ได้ขอตีก่อน เพราะมั่นใจว่าหนุมานคงจะตายด้วยกระบองตาลเสียโดยไม่มีโอกาสลุกขึ้นมาตีตนได้อย่างแน่นอน แต่เหตุการณ์ไม่ได้เป็นไปตามที่ไมยราพคาดการณ์ไว้ เพราะหลังจากถูกตีครบสามที หนุมานก็สามารถลุกขึ้นมาขอกระบองตาลกลับไปเป็นฝ่ายตีบ้าง ตอนนี้ไมยราพเกิดความหวาดหวั่นขึ้นมา แต่แล้วก็พยายามหักใจขมความกลัวเพื่อรักษาศักดิ์ศรีของความเป็นลูกผู้ชาย จึงได้ให้หนุมานตีตนเองด้วยกระบองตาล

ในที่สุด ไมยราพก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกหนุมานตีด้วยกระบองจนตาย แล้วตัดศีรษะไปถวายพระราม

จะเห็นได้ว่า แม้บทบาทในการสู้รบของไมยราพจะไม่โดดเด่นเท่าตัวละครสำคัญอื่น แต่การที่ไมยราพได้ใช้อุบายฆ่าหนุมานจนกระทั่งตัวเองต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้นั้น ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ไมยราพได้ใช้ความมุ่งมั่นและความมานะพยายามในการสู้รบกับข้าศึกอย่างเอาชีวิตของตนเองเป็นเดิมพันเลยทีเดียว

2.2.5 มัจฉานุ เป็นบุตรของหนุมานกับนางสุพรรณมัจฉา ผู้มีรูปร่างส่วนบนเป็นลิง ส่วนล่างเป็นปลา นางสุพรรณมัจฉาได้สำรอกไว้ที่ริมฝั่งน้ำ ไมยราพเจ้าเมืองบาดาลได้นำมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม โดยให้มีหน้าที่เฝ้าด่านชั้นในเมืองบาดาล เมื่อหนุมานเดินทางติดตามพระรามมายังเมืองบาดาล ได้พบกับมัจฉานุและต่อสู้กันในตอนแรก แต่เมื่อทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน มัจฉานุจึงจำเป็นต้องบอกทางให้หนุมานไปเมืองบาดาล แต่ด้วยความกตัญญูต่อไมยราพ มัจฉานุจึงได้บอกแต่เพียงเป็นนัยเท่านั้น ซึ่งหนุมานก็ได้ใช้สติปัญญาหาทางลงไปเมืองบาดาลได้ในที่สุด

พฤติกรรมที่แสดงถึงความมุ่งมั่นและความกล้าหาญในการรบของมัจฉานุได้ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์มัจฉานุต่อสู้กับหนุมานที่ได้ติดตามพระรามไปยังเมืองบาดาล และได้ต่อสู้กันโดยที่ไม่ทราบว่าเป็นพ่อเป็นลูกกัน เริ่มเหตุการณ์ตั้งแต่ หนุมานผ่านด่านต่างๆ ลงมาจนกระทั่งถึงสระน้ำอันเป็นด่านสุดท้ายและมีมัจฉานุเป็นผู้รักษาอยู่ เมื่อมัจฉานุมองเห็นหนุมานซึ่งเป็นลิงที่มีร่างกายใหญ่โตกว่าตน ก็เข้าใจว่าเป็นศัตรู จึงว่ายน้ำเข้ามาแล้วพุดจ่าข่มขู่หนุมานทันที

อันที่จริง มัจฉานุเป็นเพียงลิงถึงปลาตัวเล็กๆ ตัวหนึ่งที่ไมยราพได้เก็บมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ใช้ชีวิตอยู่แต่ในสระน้ำที่ตนเฝ้ารักษาอยู่ โดยที่ไม่เคยมีโอกาสดูสู้รบกับศัตรูที่มีความเก่งกล้ามาก่อนเลย ดังนั้น การที่มัจฉานุพุดจ่าข่มขู่หนุมานว่า “ไม่รู้ว่าจะวันจะบรลัษ” โดยที่

มัจฉานูเองก็ยังไม่ได้ทดลองความสามารถของหนุมานก่อนนั้น ก็แสดงให้เห็นว่ามัจฉานูเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญไม่เกรงกลัวใครทั้งสิ้น

เมื่อหนุมานพุดจาตอบได้ไปในทำนองว่า มัจฉานูไม่เจียมตัวว่าเป็นเด็ก ขอให้ถอยไปดีกว่า อย่ามาขัดขวางการเดินทางของหนุมาน มัจฉานูก็โกรธยิ่งนัก และได้พุดจาตอบได้ไปว่าถึงแม้ตนจะเป็นเด็กก็เปรียบเสมือนเหล็กเพชรที่ไม่เคยเกรงกลัวศัตรูที่ตัวโตกว่าเลย คำกลอนตอนนี้กล่าวว่

เมื่อนั้น	มัจฉานูโกรธใจดั่งไฟผลาญ
จึงว่าเหวยลิงใหญ่ใจพาล	ไม่รู้จักพระกาลทำหาญอีก
ถึงตัวเราเป็นเด็กดั่งเหล็กเพชร	ไม่ขามเข็ดศักดาข้าศึก
จะชิงชัยให้รู้จักสำนึก	พลางสะอึกเข้าประหารราญรอน
	(192)

เมื่อเริ่มต่อสู้กัน หนุมานก็รู้ทันทีว่า แท้จริงแล้วมัจฉานูไม่ได้มีความกล้าแกร่งในการต่อสู้กับตนมากนัก และเห็นว่าจะสามารถเอาชนะได้โดยไม่ยาก หนุมานจึงได้ต่อสู้กับมัจฉานูอย่างไม่เปลืองแรง แต่ฝ่ายมัจฉานูเองก็ได้ทำการต่อสู้กับหนุมานอย่างไม่คิดชีวิตและไม่เกรงศักดิ์ศรีของลิงใหญ่เลยแม้แต่น้อย

แม้มัจฉานูจะมีชื่อเสียงเปรียบในการต่อสู้ คือ มีร่างกายที่เล็กกว่า แต่มัจฉานูก็ไม่ได้มีความเกรงกลัวข้าศึกเลยแม้แต่น้อย ได้อาศัยความมีร่างกายเล็กหลบหลีกคู่ต่อสู้อย่างชำนาญ และตอบโต้ศัตรูทันทีที่มีโอกาส จนแม้กระทั่งหนุมานเองยังรู้สึกประหลาดใจในความกล้าหาญในการสู้รบของมัจฉานู จึงได้ไต่ถามถึงเรื่องราวและประวัติของมัจฉานู จนกระทั่งทราบว่าเป็นพ่อลูกกันในที่สุด

2.2.6 สหัสเดชะ พระยายักษ์ผู้เป็นเจ้าของกรุงปางตาล เป็นพระเชษฐาของมุลพลัม มีกทาเพชรเป็นอาวุธวิเศษ ซึ่งอาวุธวิเศษดังกล่าวนี้ สหัสเดชะได้ฝากไว้กับพระพรหมบนสวรรค์ โดยจะให้ยักษ์พิจิตรไพรผู้เป็นพี่เลี้ยงขึ้นไปทูลขอมาใช้เมื่อถึงคราวจำเป็นเท่านั้น เมื่อมุลพลัมได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ให้ไปช่วยทำศึกกับพระราม สหัสเดชะได้แสดงความมีน้ำใจต่อสหยาของพระอนุชาโดยการยกทัพออกไปช่วยรบด้วย สหัสเดชะเป็นผู้ที่มีตบะแก่กล้าเป็นที่เกรงขามแก่ข้าศึก เนื่องจากเป็นยักษ์ที่มีถึงพันหน้าและสองพันมือ เมื่อประจัญหน้ากันในการทำสงคราม ทหารฝ่ายพลับพลาต่างแตกหนีอย่างไม่เป็นกระบวน แต่ในที่สุดเมื่อพิเภกได้กราบทูล

เรื่องคทาเพชรให้พระรามทรงทราบ พระรามก็ได้มีรับสั่งให้หนุมานไปเอาคทาเพชรมาให้ได้ ซึ่งหนุมานก็ได้ใช้กลอุบายล่อวงพระพรหมจนกระทั่งสามารถลวงเอาคทาเพชรมาได้ ทำให้สหัสเดชะต้องประสบความพ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิตในที่สุด

พฤติกรรมอันแสดงถึงความพยายามและความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของสหัสเดชะเริ่มปรากฏตั้งแต่เหตุการณ์ที่าวมุลพลัมตคปากรับคำเปาวนาสุรว่าจะไปช่วยทศกัณฐ์รบกับพระราม สหัสเดชะซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วยก็ได้คิดว่าพระรามคงจะมีศักดานุภาพมาก เพราะแม้แต่ทศกัณฐ์ก็ยังสู้ไม่ได้ ดังนั้น ตนเองควรจะไปช่วยมุลพลัม จึงได้กล่าวอาสาขอไปช่วยรบด้วย

เมื่อสหัสเดชะและมุลพลัมยกทัพไปถึงกรุงลงกา ทศกัณฐ์ได้เล่าเรื่องการสงครามให้ฟัง โดยกล่าวว่าสาเหตุที่ลงกาประสบความพ่ายแพ้ในการทำศึกแทบทุกครั้ง เป็นเพราะพิเภกไปเข้าและช่วยเหลือศัตรู สหัสเดชะได้ฟังก็มีความโกรธแค้นพิเภก พระรามและพวกพ้องยิ่งนัก ถึงกับจะยกทัพไปเช่นฆ่าในบัดนั้นเลยทีเดียว

ทศกัณฐ์เห็นว่าสหัสเดชะเพิ่งเดินทางมาถึง จึงได้เชิญให้พักผ่อนก่อน พร้อมทั้งจัดงานเลี้ยงต้อนรับอย่างใหญ่โต แต่พออ้อมหน้าสำราญแล้ว สหัสเดชะก็เร่งเร้าที่จะทำการออกรบทันที โดยกล่าวแก่ทศกัณฐ์ว่า

จะนั่งอยู่อย่างนี้ก็มีได้
 พี่กับอนุชาก็จะไป
 ลุยไล่สังหารผลาญไพร
 (382)

เมื่อสหัสเดชะและมุลพลัมยกทัพไปถึงสนามรบก็ตั้งทัพรออยู่ พอพระรามพระลักษมณ์ยกทัพออกไปประจัญหน้า ก็ปรากฏว่าเหล่าทหารลิงพากันแตกหนีกระจายด้วยความหวาดกลัว สหัสเดชะผู้มีถึงพันเศียรและสองพันกร สหัสเดชะเมื่อเห็นเหล่าทหารลิงพากันแตกตื่นวิ่งหนีตนก็ยิ่งทะนงใจนัก ถึงแก่กล่าววาจาดูหมิ่นทศกัณฐ์ว่าเกรงกลัวข้าศึกที่ไม่มีฝีมือ สหัสเดชะแค้นเคืองถึงขนาดจะยกทัพกลับ แต่เมื่อมุลพลัมชี้แจงว่ากองทัพของพระรามเป็นกองทัพที่กล้าแกร่งมาก แต่ที่แตกกระจายหนีกันไปนี่เพราะความเกรงกลัวดชะของสหัสเดชะนั่นเอง สหัสเดชะจึงสั่งให้มุลพลัมไปด้อนเหล่าพลลิงมาให้ทหารยักษ์จับให้หมด มุลพลัมก็รีบพาทหารไปด้อนทหารลิงในป่า ประจัญหน้ากับพระลักษมณ์ ได้ต่อสู้กันและถูกศรของพระลักษมณ์ตาย

สหัสเดชะทราบข่าวว่ามุลพลัมผู้เป็นพระอนุชาถึงแก่ความตายด้วยศรของพระลักษมณ์ ก็โกรธแค้นเป็นอย่างมาก ถึงกับลั่นวาจาว่าจะต้องแก้แค้นให้ได้

สหัสเดชะรีบเดินทัพไปรบกับพระรามพระลักษมณ์ทันที แต่ในระหว่างทางก็ได้พบกับ หนุมานซึ่งพระรามมีรับสั่งให้มาทำอุบายลวงเอาคทาเพชร ซึ่งมีอานุภาพวิเศษ “ซึ่งข้างต้นคนตาย ซึ่งข้างปลายคนเป็น” สหัสเดชะหลงกลหนุมานได้มอบคทาวิเศษให้ เมื่อได้คทามาแล้วหนุมานก็ได้ แสดงตนว่าเป็นหนุมานทหารเอกของพระราม ได้กล่าววาจาเยาะเย้ยสหัสเดชะต่างๆ นานา แล้วถีบ สหัสเดชะตกรถไป

สหัสเดชะแค้นใจและเสียใจเป็นอย่างมากที่หลงกลศัตรูถึงกับมอบอาวุธวิเศษให้ แต่แล้วก็ กลับมีทิฐิมานะ คำว่าหนุมานอย่างหยาบคาย หนุมานโกรธจึงหักคทาเพชรเสีย สหัสเดชะโกรธ มากจึงโจนเข้าสู่รบอย่างแข็งขันทันที ดังนี้

เห็นพวกพลไพร่ตายวายชีวิ	อสุรีแข็งข้อเข้าต่อยุทธ
กุมพระแสงสองพันพันพอน	วานรอรับสัประยุทธ์
เกล้าคล่องป้อมปัดอาวุธ	อุตลุดหนีไล่กันไปมา
	(401)

ในที่สุด สหัสเดชะก็ถูกหนุมานจับตัวมาถวายพระราม ซึ่งแม้จะอยู่ภาวะอับจนเช่นนั้น สหัสเดชะก็ไม่มีท่าทางที่แสดงถึงความหวาดกลัวเลยแม้แต่น้อย ดังคำกลอนที่กล่าวได้บรรยาย ลักษณะท่าทางของสหัสเดชะที่พระรามทอดพระเนตรเห็นว่า

ตรัสพลางทางดูอสุรี	เห็นท่วงทีถือตัวหากกลัวไม่
	(402)

เมื่อพระรามเห็นสหัสเดชะไม่มีท่าทางเกรงกลัวพระองค์อย่างนั้น จึงตรัสสั่งให้เหล่าทหาร ลิงพากันโห่เยาะเย้ยสหัสเดชะ ซึ่งสหัสเดชะเองก็มีความโกรธแค้นยิ่งนัก ได้พยายามต่อสู้อย่างสุด ชีวิตต่างๆ ที่ถูกมัดอยู่

แม้ว่าสหัสเดชะจะถูกประหารในที่สุด แต่พฤติกรรมต่างๆ ของสหัสเดชะที่ได้แสดงออก มา ไม่ว่าจะเป็นการอาสาเข้าช่วยรบโดยไม่ได้รับการขอร้อง การต่อสู้กับหนุมานต่างๆ ที่ได้สูญเสีย อาวุธคู่กาย หรือการที่ยังแสดงท่าทางเย่อหยิ่งจองหองต่างๆ ที่เสียทีแก่ศัตรู ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึง ความมุ่งมั่นและพยายามในการรบของสหัสเดชะทั้งสิ้น

2.2.7 มุลพลัม พญายักษ์ผู้เป็นอุปราชครองกรุงปางตาล เป็นสหายรักของ ทศกัณฐ์ได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ให้มาช่วยทำศึกกับพระราม มุลพลัมยกทัพมาช่วยทศกัณฐ์ พร้อมกับสหัสเดชะผู้เป็นพระเชษฐาซึ่งได้แสดงความมีน้ำใจโดยการมาช่วยรบอีกแรงหนึ่ง ในการทำศึก มุลพลัมได้ต่อสู้กับพระลักษมณ์และถูกศรของพระลักษมณ์ถึงแก่ความตาย

พฤติกรรมของมุลพลัมที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นและมานะพยายามในการต่อสู้ คือ เมื่อมุลพลัมได้พาทหารของตนเข้าไปดื้อนเหล่าทหารลิงให้ออกมาจากป่า ตามคำสั่งของสหัสเดชะผู้เป็นพระเชษฐา มุลพลัมได้พบกับกองทัพของพระลักษมณ์ เมื่อประจัญหน้ากัน มุลพลัมได้กล่าววาจาเยาะเย้ยพระลักษมณ์ เมื่อพระลักษมณ์กล่าวโต้ตอบพร้อมทั้งจะฆ่า มุลพลัมก็โกรธแค้นแล้วกล่าวว่าตนเป็นสหายของทศกัณฐ์ ที่ยกทัพมาก็เพราะต้องการจับหัวหน้าลิงที่เที่ยวปล้นบ้านเมืองของผู้อื่น แล้วก็ตรงเข้าสู่รบทันทีโดยที่มุลพลัมเองได้ไล่ตีทหารลิงจนแตกกระจายไป แล้วกระโดดลงจากรถทรงโลดีและแทงเหล่าทหารลิงล้มตายลงเป็นอันมาก

ในการต่อสู้กับพระลักษมณ์ มุลพลัมได้ต่อสู้อย่างไม่ย่อท้อและได้พุ่งหอกเข้าไปสู่อพระลักษมณ์อย่างแม่นยำ ดังนี้

เมื่อนั้น	พระยามุลพลัมแข็งขัน
ไม่ย่อท้อต่อแย้งแทงฟัน	เข้าประจัญโจมจับกับพระลักษมณ์
ครั้นเห็นว่าไพร่มีกำลัง	ทำถอยหลังล่อลวงหน่วงหนัก
กลับกลอกหอกแก้วของขุนยักษ์	หมายมุ่งพุ่งพระลักษมณ์ปักอุรา
	(391)

หนุมานได้เข้าช่วยดึงหอกออกจากอกพระลักษมณ์ และเมื่อบริกรรมอาคมให้แผลหายแล้วพระลักษมณ์ก็ได้แผลงศรถูกมุลพลัมถึงแก่ความตาย

แม้ว่ามุลพลัมจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในการรบ แต่พฤติกรรมต่างๆ ที่มุลพลัมได้แสดงออกมาล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการสู้รบและทำลายล้างศัตรูได้ชัดเจนเช่นเดียวกับสหัสเดชะผู้เป็นเชษฐาเหมือนกัน

2.2.8 มังกรกัณฐ์ พญายักษ์เจ้าเมืองโรมคัลบุรี ผู้มีศักดิ์เป็นหลานของทศกัณฐ์ได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ให้ยกทัพไปทำศึกกับพระรามเป็นการขัดตาทัพในช่วงที่อินทรชิตหลบไปทำพิธีชุบศร มังกรกัณฐ์เห็นเป็นโอกาสจะแก้แค้นให้แก่พระยาขรผู้เป็นบิดาจึงได้ยกทัพ

ช่วยรบกับพระราม เมื่อประจัญหน้ากับกองทัพของพระราม มังกรกัณฐ์ได้เข้าต่อสู้อย่างกล้าหาญ ได้ใช้ศรยิงพระรามจนเลือดเกาะของพระรามขาด แต่ในที่สุด มังกรกัณฐ์ก็ถูกศรของพระราม เสียชีวิต

แม้ว่ามังกรกัณฐ์จะออกมาทำสงครามกับพระรามเพราะได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ แต่ มังกรกัณฐ์ก็มีความแค้นในตัวพระรามอยู่ก่อนและเห็นเป็นโอกาสที่จะแก้แค้นแทนพระยาขร ผู้เป็น พระบิดา ดังนั้น พฤติกรรมของมังกรกัณฐ์ที่แสดงออกมาจึงเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้และ เอาชนะศัตรูให้ได้ เช่นในการทำสงครามกับพระลักษมณ์ มังกรกัณฐ์ได้สั่งให้ทหารฝ่ายตนบุกจู่โจมทำสงครามก่อน แต่เมื่อฝ่ายทหารสามารถตีเหล่าทหารยักษ์แตกตายกระจายไป มังกรกัณฐ์ เห็นทหารยักษ์ของตนล้มตายลงเช่นนั้น ก็กระโจนลงจากรถทรง เข้ารุกไล่ตีเหล่าทหารลงมาจนถึง หน้ารถพระราม กวีบรรยายพฤติกรรมของมังกรกัณฐ์ตอนนี้ว่า

เมื่อนั้น	มังกรกัณฐ์เห็นยักษ์ตักขัย
จึงจับศรสิทธิ์ฤทธิไกร	โจนไปจากรถด้วยฤทธา
เข้ารุกไล่เหล่ากระบี่ตีตาย	ขุนมารหวดซ่ายปายขวา
วานรแตกพ่ายกระจายมา	จนถึงหน้ารถพระรามไม่ขามฤทธิ

(286)

การศึกษาในครั้งนี้ มังกรกัณฐ์ต้องต่อสู้กับพระรามและพระลักษมณ์ เข้าลักษณะสองต่อ หนึ่ง แต่มังกรกัณฐ์ก็ไม่ย่อท้อ แม้จะตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบเป็นอันมาก ได้แผลงศรเข้าใส่ พระรามจนกระทั่งเลือดเกาะขาด แต่เมื่อพระรามแผลงศรได้มากกระทบลูกศรของตนแตกเป็นจุน แล้วยังไล่สังหารทหารยักษ์ล้มตายลงต่อหน้า มังกรกัณฐ์ก็เกิดอาการพรั่นพรึง ได้เหาะหนีขึ้นไป ซ่อนตัวในกลีบเมฆ แล้วเนรมิตตัวเองให้มีหลายร่างลอยเกลื่อนกลาดเต็มท้องฟ้า แต่พระรามก็ได้ เลี้ยงศรพรหมมาสดร์ แล้วแผลงไปฆ่ามังกรกัณฐ์ได้ในที่สุด

จะเห็นว่า การที่มังกรกัณฐ์มีความแค้นพระรามอยู่ก่อนและต้องการที่จะแก้แค้นอยู่ตลอดเวลา นั้น ได้ทำให้มังกรกัณฐ์แสดงพฤติกรรมการสู้รบที่เต็มไปด้วยความกล้าหาญ เข้มแข็งและ คุ่เดือดโดยไม่ได้คำนึงว่าตนเองอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบเพียงใด จึงทำให้ต้องจบชีวิตลงในที่สุด

2.2.9 ลัทธาสูร เป็นยักษ์ผู้ครองกรุงหัยภูง มีความสามารถ คือ สามารถเรียก ให้เทวดาทิ้งอาวุธลงมาให้ได้ และสามารถล่องหนหายตัวได้ เมื่อได้รับการขอร้องจากทศกัณฐ์ ให้ไปช่วยทำสงครามกับพระราม ลัทธาสูรได้ยกกองทัพไปรวมกับทัพของวิรุญจำบังผู้เป็นหลาน

ซึ่งได้รับการขอร้องและได้เดินทางมาช่วยทำศึกกับพระรามเช่นเดียวกัน เมื่อเข้าไปยังกรุงลงกา สัทธาสูรได้ยกกองทัพออกไปทำศึกก่อน ในการทำศึก พิเภกได้กราบทูลให้พระรามทราบถึงความสามารถของสัทธาสูร พระรามจึงมีรับสั่งให้หนุมานไปจัดการฆ่าสัทธาสูร หนุมานได้ใช้ความเฉลียวฉลาดลงเวทคาให้ทั้งอาวุธลงมาจนหมดสิ้นและสามารถฆ่าสัทธาสูรได้ในที่สุด

พฤติกรรมที่แสดงถึงความมุ่งมั่นและกล้าหาญในการทำสงครามของสัทธาสูร คือ แม้จะรู้ว่าตนเองหลงกลหนุมานและไม่สามารถที่จะเรียกให้เหล่าเทวดาทั้งอาวุธลงมาให้ได้แล้ว สัทธาสูรก็ไม่ได้เสียกำลังใจแต่อย่างใด ในการต่อสู้กับหนุมาน เมื่อเห็นพวกยักษ์มีทีท่าจะพ่ายแพ้ สัทธาสูรก็กระโดดลงจากรถทรงเข้าไล่ตีเหล่าวานร ดังนี้

เมื่อนั้น
กริ้วโกรธโศดจากรรมณี
สัทธาสูรสิทธิศักดิ์ยกยี่
เข้าไล่ตีวานรสะท้อนมา
(449)

สัทธาสูรได้ต่อสู้กับหนุมานอย่างแข็งขัน โดยกระโดดขึ้นเหยียบฆ่าหนุมานแล้วตีด้วยคันศร และแม้ว่าในที่สุด สัทธาสูรจะถูกหนุมานใช้ตรีเพชรแทงจนถึงแก่ความตาย แต่พฤติกรรมการสู้รบอย่างไม่หวาดหวั่นต่อความตายต่างๆ ที่รู้ว่าตนเองหลงกลข้าศึกของสัทธาสูรก็ได้ก่อให้เกิดความชื่นชมในความกล้าหาญของตัวละครตัวนี้ได้เป็นอย่างดี

2.2.10 วิรุณจำบัง เป็นบุตรของพญาทูตณ์แห่งกรุงจารึก มีศักดิ์เป็นหลานของทศกัณฐ์ วิรุณจำบัง ยกทัพไปช่วยทศกัณฐ์ทำศึกกับพระราม โดยได้ขีมีมานิลพาหุหยาตัวเข้าไปในกองทัพของพระราม ลอบฆ่าไพร่พลล้มตายลงเป็นจำนวนมาก พิเภกถวายคำแนะนำให้พระรามแสดงศรไปฆ่ามีมานิลพาหุเสียบ วิรุณจำบังหนีไปซ่อนตัวในพองน้ำ แต่ก็ถูกหนุมานตามไปฆ่าตายในที่สุด

พฤติกรรมของวิรุณจำบังที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการรบ คือ เมื่อทราบว่าสัทธาสูรสิ้นชีวิต วิรุณจำบังก็โกรธและตั้งใจจะไปแก้แค้นทันที ดังคำกลอนว่า

แจ้งว่าสัทธาสูรสิ้นชีวา
อสุราโกรธกริ้ววก็ยวฟัน
เหม่เหม่มนุชย์กับลิงไพร
จะไปเช่นฆ่าให้อาสูร
แล้วแผ่นขึ้นอาชาชาญกรรจ์
จับพลพลขันธรับมา
(452)

อันที่จริง วิรุณจำบังมีศักดิ์เป็นหลานของสัทธาสูรและคงจะตระหนักในความเก่งกาจของ สัทธาสูร โดยเฉพาะการเรียกให้เทวดาทิ้งอาวุธลงมาให้เป็นอย่างดี เมื่อสัทธาสูรพ่ายแพ้ วิรุณจำบัง ก็พอจะคาดคะเนกำลังของศัตรูได้ว่าย่อมเหนือกว่าฝ่ายลงกายอย่างแน่นอน ดังนั้น การที่วิรุณจำบัง เอ่ยปากว่าจะไปล้างแค้นแทนสัทธาสูร โดยไม่มีอาการลังเลเลยแม้แต่น้อย ก็ย่อมแสดงว่าวิรุณจำบัง เป็นผู้ที่มีความกล้าหาญและเชื่อมั่นในตนเองเป็นอย่างมาก

เมื่อกองทัพของวิรุณจำบังมาประจัญหน้ากับกองทัพของพระราม วิรุณจำบังก็ได้สั่งให้ทัพ หน้าเข้าโจมตีทันที

แม้ทหารฝ่ายวิรุณจำบังเป็นฝ่ายเปิดฉากการรบก่อน แต่ในที่สุดก็มีทีท่าจะประสบความ พ่ายแพ้ เมื่อทหารฝั่งพระรามได้ฆ่าทหารยักษ์ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก วิรุณจำบังเห็นดังนั้น จึงคิดว่าถ้าจะเอาชนะกันซึ่งหน้าคงจะเป็นไปได้ยาก จึงได้ร่ายพระเวทย์หายตัวแล้วจับม้านิลพาหุ ไล่ตีทหารฝั่งแตกหนีกันอย่างวุ่นวาย แล้วลอบควมม้าเข้าไปในกองทัพพระราม

พิเภกกราบทูลพระรามถึงอุบายการศึกษาของวิรุณจำบัง พระรามจึงแผลงศรไปสังหารม้านิล พาหุเสียชีวิต เมื่อสูญเสียม้าคู่ชีพ วิรุณจำบังก็รู้สึกเสียดายกำลังใจขึ้นมาทันที จึงหนีไปซ่อนตัวได้ ฟองน้ำในมหาสมุทร แต่ก็ถูกหนุมานตามไปฆ่าตายในที่สุด

แม้ว่าวิรุณจำบังจะแสดงพฤติกรรมที่แสดงถึงความเกรงกลัวข้าศึกออกมาในช่วงหลัง แต่ พฤติกรรมก่อนนี้ ก็ได้แสดงให้เห็นว่าวิรุณจำบังเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นในการเอาชนะศัตรูมากผู้หนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจไปแก้แค้นแทนสัทธาสูรทันทีที่ทราบเรื่อง หรือการบริกรรมเวทย์มนต์ หายตัวเข้าไปในกองทัพของพระรามจนกระทั่งถูกฆ่าตายในที่สุด

2.2.11 ทศคีรีวัน ทศคีรีธร ยักษ์สองพี่น้อง เป็นโอรสของทศกัณฐ์เกิดแต่นาง ช้างในป่า ทศคีรีวัน ทศคีรีธร มีรูปร่างเป็นยักษ์ หน้าเป็นช้าง ท้าวอัศรรณแห่งเมืองบาดาลได้ นำไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ต่อมาทั้งสองได้ทูลลาท้าวอัศรรณไปเยี่ยมพระบิดาที่กรุงลงกา เมื่อไปถึงกรุงลงกาได้รับทราบความเดือดร้อนของทศกัณฐ์ก็อาสาออกต่อสู้กับพระราม ในการทำ สงคราม ทศคีรีวัน ทศคีรีธรได้ทำการรบอย่างเข้มแข็งและกล้าหาญ แต่ก็ถูกองคตและหนุมานฆ่า ตายในที่สุด

พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการสู้รบของทศคีรีวัน ทศคีรีธร เริ่มตั้งแต่เมื่อ ทราบความเดือดร้อนของทศกัณฐ์ สองพี่น้องก็รับอาสาออกทำศึกกับพระรามทันที ดังความว่า

ข้าพพี่น้องจะขอออกต่อสู้
สาอะไรกับสงครามรามลักขมณ

แก้ผู้ลงกาอาณาจักร
จะหาญหักให้เป็นภัสร์มฤลีลาญ
(531)

เมื่อยกกองทัพออกไป ทศศิริวัน ทศศิริธร ก็ได้เป็นฝ่ายต้อนรับทหารเข้าโจมตีข้าศึกก่อน ทหารทั้งสองฝ่ายต่อสู้กัน ฝ่ายยักษ์มีท่าทีจะพ่ายแพ้ ทศศิริวัน ทศศิริธร จึงได้ขับม้าตรงเข้าต่อสู้ อย่างเข้มแข็ง

ในที่สุด ทศศิริวัน และทศศิริธรก็ประสบความพ่ายแพ้ถึงแก่ความตายด้วยพระขรรค์ของ องคตและหนุมาน พฤติกรรมต่างๆของทศศิริวัน ทศศิริธร สองพี่น้องผู้เป็นโอรสของทศกัณฐ์แม่ จะเป็นเพียงบทบาทสั้นๆ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญ ความมุ่งมั่นในการที่จะสู้รบของ ตัวละครทั้งสองได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนแรกที่ทั้งสองกล่าววาสาพระบิดาขอออ กรบแก้แค้นแทนวงศาอาณาจักรที่ล้มตายไป ทั้งๆ ที่ทั้งสองน่าจะคาดการณ์ได้ว่าการทำศึกกับฝ่าย พระรามคงจะเป็นศึกที่หนักหนาสาหัสมากทีเดียว

2.2.12 บรรลัยกัลป์ โอรสของทศกัณฐ์เกิดแต่นางกาลอัคคี พญานาคเจ้าเมืองบาดาลผู้เป็นพระอัยกาได้นำไปเลี้ยงไว้ที่กรุงบาดาล เป็นผู้ที่มั่งกายล้น ไม่มีใครสามารถจับตัวได้ เนื่องจากได้ทำพิธีแช่ตัวในน้ำว่านวิเศษนานถึงเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน บรรลัยกัลป์ได้ขึ้นไปยังกรุงลงกาหวังจะเยี่ยมทศกัณฐ์และนางกาลอัคคี ครั้นทราบข่าวทศกัณฐ์ถึงแก่ความตายเพราะทำศึกกับพระราม บรรลัยกัลป์ก็โกรธแค้นเป็นยิ่งนัก และได้คิดการแก้แค้นแทนพระบิดา โดยได้รับติดตามกองทัพพระรามที่เพิ่งจะเดินทางออกจากกรุงลงกาได้ 3 วันทันที เมื่อตามมาทัน พระรามทรงมีพระรับสั่งให้หนุมานจัดการฆ่าบรรลัยกัลป์ หนุมานได้ใช้สติปัญญาทำอุบายล่อลวงและสามารถฆ่าบรรลัยกัลป์ได้สำเร็จ

พฤติกรรมที่แสดงถึงความกล้าหาญและความมุ่งมั่นในการสู้รบของบรรลัยกัลป์เริ่มตั้งแต่เมื่อบรรลัยกัลป์ขึ้นมายังกรุงลงกา โดยตั้งใจจะมาเฝ้าทศกัณฐ์ แต่เมื่อทราบว่าทศกัณฐ์เสียชีวิตแล้ว บรรลัยกัลป์ก็ตระหนกตกใจและเศร้าโศกเป็นอย่างมาก ได้พร่ำรำพันด้วยความเสียใจต่างนานา เมื่อคลายจากความโศกเศร้าก็บังเกิดความโกรธแค้นผู้ที่ฆ่าทศกัณฐ์ผู้เป็นพระบิดา จึงได้กราบทูลลานางกาลอัคคีขอตามไปแก้แค้นให้แก่ทศกัณฐ์ทันที

แม้ว่านางกาลอัคคีได้ทัดทานโดยอ้างเหตุผลว่า เหล่าญาติวงศ์พงสาได้เอาชีวิตมาทิ้งในการทำสงครามกับพระรามมาแล้วเป็นจำนวนมาก แม้แต่กุ่มภรรยา หรืออินทรชิตผู้ที่มีความเก่งกาจขนาดเคยรบชนะพระอินทร์ ก็ยังต้องมาพ่ายแพ้แก่พระรามถึงแก่สิ้นชีวิต แต่แทนที่บรรลัยกัลป์

จะรู้สึกหวาดกลัวและเลิกล้มความตั้งใจที่จะไปแก้แค้น กลับมีความรู้สึกโกรธแค้นมากยิ่งขึ้น เมื่อคิดว่าพระรามไม่ได้เพียงแค่สังหารพระบิดาเท่านั้น แต่ยังได้สังหารยักษ์เสียทั้งโคตรทีเดียว เพราะฉะนั้นตนเองจะต้องออกไปต่อสู้เพื่อกู้ชื่อเสียงเกียรติยศกลับคืนมาให้ได้ ค่ำกลอนกล่าวถึงถ้อยคำอันแสดงถึงความกล้าหาญของบรรลัยกัลป์ในตอนนีว่

มนุษย์มาฆ่ายักษ์เสียสิ้นโคตร	จะห้ามมิให้โกรธกระไรได้
สุดแต่เวรกรรมที่ทำไว้	จะตามไปแก้แค้นแทนทด
ถึงมาตรแม้บรรลัยก็ไม่คิด	จะสู้เสียชีวิตปลิดปลอด
ลูกจะขอชิงชัยไว้ยศ	ให้ปรากฏเกียรติไว้ในชาติ

(649)

เมื่อนางกาลอัคคีไม่สามารถทัตทานโอรสได้ ก็ได้มอบพระแสงของทศกัณฐ์ให้แก่บรรลัยกัลป์ แล้วอวยพรให้บรรลัยกัลป์ได้รับชัยชนะในการทำสงคราม เมื่อได้รับพระขรรค์พร้อมกับคำอวยพรจากพระมารดาแล้ว บรรลัยกัลป์ก็ไม่รอช้า ได้ทูลลานางกาลอัคคีแล้วรีบตามกองทัพของพระรามซึ่งกำลังเดินทางกลับจากกรุงลงกาทันที

เมื่อพระรามได้ยินเสียงสะเทือนเลื่อนลั่น ก็ได้ตรัสถามพิเภก พิเภกได้กราบทูลว่า ผู้ที่กำลังเดินทางติดตามมา คือ บรรลัยกัลป์ โอรสทศกัณฐ์เจ้ากรุงลงกา ผู้มีลำตัวลื่นเหมือนชโลมไว้ด้วยน้ำมัน ไม่มีใครสามารถจับตัวได้ พระรามจึงมีรับสั่งให้หนุมานไปฆ่าบรรลัยกัลป์เสียให้ได้

หนุมานได้แปลงกายเป็นควายติดปลัก เพื่อต้องการให้บรรลัยกัลป์มาช่วยยก จะได้เป็นการตัดกำลัง ซึ่งเหตุการณ์ก็เป็นไปตามแผนการของหนุมาน คือ บรรลัยกัลป์ได้เข้ามาช่วยยกหนุมานออกมาจากปลักคม แต่ไม่สามารถยกขึ้นได้ หนุมานจึงได้ใช้วาจาเยาะเย้ยว่ามีกำลังน้อยเพียงแค่นี้ที่ไหนจะสามารถเอาชนะพระรามได้ บรรลัยกัลป์ได้ฟังก็โกรธเป็นกำลัง ตรงเข้ามายกควายแปลงขึ้นจากหล่มได้ทันที เมื่อขึ้นมาจากหล่มได้แล้ว หนุมานก็ทำเป็นหวังดีห้ามบรรลัยกัลป์ว่าไม่ควรไปรบกับพระรามเลย บรรลัยกัลป์ไม่เชื่อฟัง หนุมานจึงบอกว่าถ้าเช่นนั้นให้มาลองรบกับตนเองก่อน ถ้าสามารถเอาชนะได้จึงค่อยไปรบกับพระราม บรรลัยกัลป์โกรธมาก ตรงเข้าต่อสู้กับหนุมานทันที หนุมานแก้งทำเป็นพ่ายแพ้วิ่งหนีเข้าป่าไป แล้วกลับไปแปลงกายเป็นลิงเล็ก กลับออกมาทัตทานบรรลัยกัลป์ไม่ให้ไปสู้รบกับพระรามอีกครั้งหนึ่ง เมื่อบรรลัยกัลป์ไม่ยอม ลิงเล็กก็ทำสู้กับบรรลัยกัลป์ บรรลัยกัลป์รับคำท้าแล้วเป็นฝ่ายตรงเข้าต่อสู้ก่อน หนุมานในร่างของลิงเล็กก็ได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็ง เมื่อการรบดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง ลิงเล็กก็คืนร่างเป็นหนุมานเข้าต่อสู้กับ

บรรลัษณ์กัลป์ บรรลัษณ์กัลป์จึงได้ทราบความจริงว่าถูกหนุมานหลอกมาตั้งแต่นั้น จึงด่าว่าหนุมานอย่างรุนแรงและตรงเข้าต่อสู้อย่างดุเดือด

ในที่สุด หนุมานก็ได้ใช้ทราชศัศไปยังบรรลัษณ์กัลป์ สามารถจับตัวไว้ได้แล้วใช้ตรีเพชรแทงจนบรรลัษณ์กัลป์เสียชีวิตในที่สุด

พฤติกรรมต่างๆ ของบรรลัษณ์กัลป์ดังที่กล่าวมาแล้ว ได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการรบของของบรรลัษณ์กัลป์ได้เป็นอย่างดี เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้บรรลัษณ์กัลป์จะประสบความพ่ายแพ้ถึงแก่ชีวิตในที่สุด แต่พฤติกรรมการรบของบรรลัษณ์กัลป์จะมีความแตกต่างจากพฤติกรรมของตัวละครประกอบฝ่ายลงกาตัวอื่นๆ คือ บรรลัษณ์กัลป์มีความปรารถนาที่จะออกรบโดยมุ่งหวังที่จะแก้แค้นแทนพระบิดา ซึ่งแตกต่างจากตัวละครอื่นที่ออกรบ โดยได้รับคำสั่งหรือได้รับการขอร้องเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงน่าจะกล่าวได้ว่า บรรลัษณ์กัลป์มีความมุ่งมั่นในการสู้รบเป็นอย่างมาก และอาจจะเหนือกว่าตัวละครตัวอื่นที่ออกรบเสียอีก

2.3 ทานวีระ จากการวิเคราะห์พฤติกรรมที่แสดงถึงวีรุษของตัวละครฝ่ายลงกา ไม่ปรากฏว่ามีตัวละครใดที่มีพฤติกรรมอันแสดงถึงวีรุตด้านทานวีระ เช่นเดียวกับตัวละครฝ่ายพลับพลา

การวิเคราะห์วีรุษของตัวละครฝ่ายลงกาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่าตัวละครที่มีพฤติกรรมอันแสดงถึงวีรุตที่โดดเด่นมีอยู่ 17 ตัวด้วยกัน คือ ทศกัณฐ์ นางมณโฑ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ นางเบญจกาย นางพิราภวน มัจฉานุ สหัสเดชะ มูลพลำ มังกรกัณฐ์ สัทธาสุรย์ วิรุณจำบัง ทศศิริวัน ทศศิริธร และบรรลัษณ์กัลป์ โดยแยกเป็นวีรุตแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

ธรรมวีระ พฤติกรรมที่แสดงถึงธรรมวีระหรือความกล้าหาญในการทำหน้าที่ของตัวละคร สรุปได้ดังนี้

นางมณโฑ มีบทบาทธรรมวีระโดดเด่นในฐานะชายาที่ดีของทศกัณฐ์และมารดาที่ดีของอินทรชิต แต่พฤติกรรมธรรมวีระของนางมณโฑไม่เคยประสบความสำเร็จหรือได้รับการยอมรับจากทศกัณฐ์แม้แต่ครั้งเดียว

ท้าวมาลีวราช มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะตุลาการผู้ตัดสินคดีความระหว่างพระรามและทศกัณฐ์ โดยท้าวมาลีวราชได้ตัดสินความอย่างยุติธรรมและถูกต้องโดยไม่ยอมให้สิ่งใดมาใช้อำนาจเหนือกว่า

กุมภกรรณ มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะอนุชาที่ดีของทศกัณฐ์ แต่พฤติกรรมธรรมวิระของกุมภกรรณไม่ได้รับการยอมรับจากทศกัณฐ์

อินทรชิต มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะลูกที่มีความกตัญญูอย่างสูงส่ง ได้กระทำการทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นความต้องการของพระบิดาอย่างยินดีและเต็มใจ

นางเบญจกาย มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะผู้ที่มีความกตัญญูต่อบุพการีซึ่งแม้ว่าจะเป็นการปฏิบัติตามด้วยความจำใจ แต่ก็ได้พยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด

นางพิรากวน มีบทบาทธรรมวิระโดดเด่นในฐานะมารดาผู้พยายามกระทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อช่วยชีวิตโอรส และนางพิรากวนก็สามารถทำได้สำเร็จ

ธณวิระ พฤติกรรมที่แสดงถึงธณวิระของตัวละครต่างๆ สรุปได้ดังนี้

ทศกัณฐ์ มีบทบาทธณวิระโดดเด่นในด้านการสู้รบ หลังจากที่ต้องสูญเสียเหล่าวงศาคณาญาติไปจนหมดสิ้น การตัดสินใจออกทำศึกต่างๆ ที่รู้ว่าเป็นวาระสุดท้ายแห่งชีวิตได้ทำให้พฤติกรรมความกล้าหาญในการสู้รบของทศกัณฐ์โดดเด่นขึ้นมา จนสามารถลบล้างภาพของผู้อื่นที่มีภาวะผู้นำบกพร่องไปได้มาก

กุมภกรรณ มีบทบาทธณวิระโดดเด่นในการสู้รบ หลังจากที่มีความพยายามในการทำหน้าที่ประสบความสำเร็จแล้ว แม้จะเป็นการออกมาสู้รบโดยที่ไม่เต็มใจ แต่กุมภกรรณก็ได้ใช้ความพยายามในการรบอย่างเต็มที่

อินทรชิต มีบทบาทธณวิระโดดเด่นในการสู้รบ ได้ทำการสู้รบอย่างเข้มแข็งแม้จะรู้ตัวล่วงหน้าว่าต้องประสบความพ่ายแพ้ จัดเป็นตัวละครฝ่ายลงกาที่มีพฤติกรรมวีรสดีด้านธณวิระโดดเด่นที่สุด

ไมยราพ มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการสู้รบกับหนุมาน แม้จะมีบทบาทเพียงตอนเดียว และยังประสบความสำเร็จ แต่ไมยราพก็ได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นและความมานะพยายามในการสู้รบอย่างเต็มที่

มัจฉานุ มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการสู้รบกับหนุมาน โดยที่ไม่ได้ทราบว่าเป็นพ่อ ลูกกันในตอนแรก ในการต่อสู้มัจฉานุได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็ง โดยไม่มีความเกรงกลัวหนุมานเลยแม้แต่น้อย

สหัสเดชะ มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการสู้รบกับพระลักษมณ์ สหัสเดชะออกศึกเพียงครั้งเดียว แม้จะประสบความสำเร็จ แต่ก็ได้แสดงออกถึงความกล้าหาญและความมุ่งมั่นในการต่อสู้เป็นอย่างมาก

มุลพลา มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับพระลักษมณ์ จนพระลักษมณ์เป็นฝ่ายเพี้ยงพลาในตอนแรก แต่มุลพลาก็ถูกศรของพระลักษมณ์เสียชีวิตในที่สุด

มังกรกัณฐ์ มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับพระรามและพระลักษมณ์ เนื่องจากมีความแค้นในตัวพระรามและเห็นเป็นโอกาสที่จะได้แก้แค้นให้กับพระบิดา มังกรกัณฐ์ได้ต่อสู้กับพระรามอย่างดุเดือดกล้าหาญ ก่อนที่จะประสบความสำเร็จในที่สุด

สัทธาสูร มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับหนุมาน ได้ทำการรบอย่างกล้าหาญและเข้มแข็งโดยไม่ได้เสียกำลังใจแม้แต่น้อย แม้จะทราบว่าฝ่ายตรงกันข้ามได้ใช้อุบายลวงเอาอาวุธของตนไปจนหมดสิ้น

วิรุณจำบัง มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับพระราม ได้ต่อสู้ด้วยความเข้มแข็งและกล้าหาญ เนื่องจากต้องการแก้แค้นแทนพระเชษฐา แต่ในตอนหลังเมื่อทราบว่าต้องสูญเสียม้าคู่ชีพไปแล้ว พฤติกรรมทรรณวิระของวิรุณจำบังก็ได้ลดลงอย่างน่าเสียดาย

ทศคีรีวัน ทศคีรีธร มีบทบาททรรณวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับองคตและหนุมาน แม้จะมีบทบาทในการรบปรากฏอยู่เพียงตอนเดียว แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นและมานะพยายามในการทำศึกของตัวละครทั้งสองได้เป็นอย่างดี

บรรลัษย์กัลป์ มีบทบาททวิระโคตเด่นในการต่อสู้กับหนุมาน บรรลัษย์กัลป์เป็นตัวละครที่มีพฤติกรรมการรบที่แตกต่างจากตัวละครประกอบฝ่ายลงกาตัวอื่นๆ คือ จะมีความมุ่งมั่นที่จะแก้แค้นแทนทศกัณฐ์ ดังนั้น การสู้รบของบรรลัษย์กัลป์จึงเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นและมานะพยายามเป็นอย่างมาก

บทที่ 5

บทย่อ สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

บทย่อ

วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จัดเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องว่ามีความงามด้านวรรณศิลป์อย่างสูงส่ง และมีเนื้อหาที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิเคราะห์วีรคติในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตามแนวทางทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต โดยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า 2 ประการ คือ เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรคติที่ปรากฏในแต่ละตอน และเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรคติ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านข้อมูล คือ เนื้อหาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ทั้ง 2 ตอน และขอบเขตด้านเนื้อหา คือ การวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรคติในด้านวิภาวะ อนุภาวะ สาดตวิภาวะ และการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรคติ ซึ่งแบ่งเป็นวีรคติของตัวละครฝ่ายพลับพลา และวีรคติของตัวละครฝ่ายลงกา โดยได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับ 3 ขั้นตอน คือ ประการที่หนึ่ง รวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ เพื่อสะดวกในการวิเคราะห์ รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์และเกี่ยวกับรสวรรณคดี ประการที่สอง ขั้นศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้พิจารณาคัดเลือกเนื้อหาเฉพาะเหตุการณ์ที่มีวีรคติโดดเด่นในด้านวิภาวะ อนุภาวะและสาดตวิภาวะ จัดทำเป็นตารางเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของวีรคติในแต่ละเหตุการณ์ แล้ววิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรคติ โดยได้ยึดทฤษฎีแนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามแนวทางทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต ของกุสุมา รัชมนิ เป็นหลัก ประการที่สาม ขั้นสรุปผลและเสนอแนะ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปและเสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์วีรคติในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ปรากฏผลการวิเคราะห์ดังนี้

1. องค์ประกอบของวีรธ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์องค์ประกอบของวีรธในขอบเขต 3 หัวข้อ ปรากฏผลดังต่อไปนี้

1.1 องค์ประกอบด้านวิภาวะ มี 3 ประการด้วยกัน คือ

1.1.1 การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร ได้แก่ ความรักในศักดิ์ศรี ความสำนึกในหน้าที่ ความเป็นผู้มีความยุติธรรม ความรักลูก ความมีขันติขะมานะ การรักษาสัจจะ การมีความรับผิดชอบ และความรักพี่น้อง ทั้งนี้ จะพบว่า ตัวละครฝ่ายพลับพลาจะมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความมีคุณธรรมที่โดดเด่นกว่าฝ่ายลงกา

1.1.2 การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือคำขอร้อง ซึ่งจะมีทั้งการถือปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจและด้วยความจำใจ แต่ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตามในลักษณะใด เมื่อได้ตกปากรับคำแล้ว ตัวละครก็ได้ตั้งใจและพยายามปฏิบัติตามคำสั่งอย่างดีที่สุด

1.1.3 ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะ ได้แก่ ความคับแค้นใจ ความโกรธแค้น ความอับอาย ความสงสัยและความทึ่กคะนอง ซึ่งความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่กำหนดให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมออกมาทั้งในลักษณะที่ตัวละครต้องกระทำโดยไม่มีทางเลือก และในลักษณะที่ตัวละครเลือกปฏิบัติด้วยตนเอง

1.2 องค์ประกอบด้านอนุภาวะ มีปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1.2.1 อนุภาวะด้านคำพูด ส่วนใหญ่เป็นคำพูดที่ใช้สื่อสารระหว่างตัวละครฝ่ายเดียวกัน โดยมีจุดประสงค์ในการพูดต่างๆ กัน เช่น พูดชี้แจง พูดสั่งสอน พูดขอร้องให้ปฏิบัติตาม และพูดขู่ขู่ให้โกรธเคือง อนุภาวะด้านคำพูดมักแสดงให้เห็นถึงความจริงใจและความหวังดีของผู้พูด

1.2.2 อนุภาวะด้านอากัปกิริยา มีปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1.2.2.1 อากัปกิริยาต่อสู้กันของตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

1.2.2.2 อากัปกิริยาการมุ่งทำลายฝ่ายปฏิปักษ์

1.2.2.3 อากัปกิริยาการทำลายตนเอง

การวิเคราะห์พบว่า การแสดงอากัปกิริยาต่างๆ เหล่านี้ของตัวละคร มีสาเหตุเนื่องมาจากการมีความโกรธแค้นเป็นส่วนใหญ่

1.2.3 อนุภาวะด้านคำพูดและอากัปกิริยา จะเป็นปฏิปักษ์ที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน โดยอากัปกิริยาจะมีส่วนเสริมให้คำพูดที่กล่าวออกมาของตัวละครมีความน่าเชื่อถือและสมจริงมากขึ้น

1.3 องค์ประกอบด้านสาดตวิกภาวะ มีปรากฏอยู่ 5 ลักษณะ คือ

1.3.1 ภาวะตะลึงงัน มีสาเหตุมาจากความตกใจและความสิ้นหวัง

1.3.2 ภาวะเหงื่อออก มีสาเหตุมาจากความกลัว

1.3.3 ภาวะตัวสั่น มีสาเหตุมาจากความกลัวอย่างรุนแรง

1.3.4 ภาวะน้ำตาไหล มีสาเหตุมาจากความเศร้าเสียใจและความสงสาร

1.3.5 ภาวะการเป็นลม มีสาเหตุจากความเจ็บปวดทางร่างกาย ความเสียใจที่เสียวรู้สึกรู้ ความตื่นตระหนกในเหตุร้าย และความเสียใจที่ต้องกระทำในสิ่งที่ฝืนต่อความรู้สึกของตนเอง

2. พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรรส

2.1 วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา

2.1.1 **ธรรมวีระ** ตัวละครที่ได้แสดงพฤติกรรมธรรมวีระโดดเด่นมี 7 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ นางสีดา พระพรต พระสัตรุด หนุมาน พิเภก องคต และพระลบ โดยตัวละครแต่ละตัวเหล่านี้จะมีบทบาทแสดงความกล้าหาญในการทำหน้าที่ต่างๆ คือหน้าที่ของผู้ปราบอธรรม หน้าที่ของอนุชา หน้าที่ของชายา หน้าที่ของทหารและหน้าที่ของที่ปรึกษา

2.1.2 **ธณวีระ** ตัวละครที่ได้แสดงพฤติกรรมธณวีระโดดเด่นมี 5 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน และพระลบ พระมงกุฎ โดยตัวละครเหล่านี้ทั้งหมดได้แสดงพฤติกรรมการต่อสู้เพื่อต้องการเอาชนะฝ่ายปฏิปักษ์

2.2 วีรรสของตัวละครฝ่ายพลับพลา

2.2.1 **ธรรมวีระ** ตัวละครฝ่ายลงกาที่มีพฤติกรรมธรรมวีระโดดเด่นมีอยู่ 6 ตัว คือ นางมณโฑ ท้าวมาลีวราช กุมภกรรณ อินทรชิต นางเบญจกาย และนางพิรากวน โดยตัวละครเหล่านี้ได้แสดงพฤติกรรมในบทบาทและหน้าที่ต่างๆ คือ บทบาทของชายา บทบาทของมารดา บทบาทของผู้ตัดสินคดีความ บทบาทของอนุชา บทบาทของโอรส และบทบาทของญาติ

2.2.2 **ธณวีระ** ตัวละครฝ่ายลงกาที่มีพฤติกรรมธณวีระโดดเด่นมีจำนวน 13 ตัว คือ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ มัจฉานุ สหัสเดชะ มุลพลา มังกรกัณฐ์ สัทธาสูร วิรุณจำบัง ทศคีรีวัน ทศคีรีธร และบรรลัยกัลป์ โดยตัวละครที่เป็นนางสาคณาญาติและได้มาช่วยทศกัณฐ์ทำศึกกับพระรามหลังจากที่อินทรชิตเสียชีวิตแล้ว ล้วนแต่มีบทบาทในการรบเพียงฉากเดียวหรือสองฉากเท่านั้น

อภิปรายผล

การวิเคราะห์วีรกรรมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ผู้วิจัยพบว่าแม้ว่าวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์จะเป็นวรรณคดีที่มีต้นเค้ามาจากวรรณคดีอินเดียที่มีการดำเนินเรื่องเต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ตัวละครเอกจะได้รับการยกย่องและเคารพนับถือเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง แต่เมื่อวรรณคดีเรื่องนี้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย กวีไทยได้ปรับเปลี่ยนบรรยากาศและการดำเนินเรื่อง รวมทั้งบทบาทและลักษณะนิสัยของตัวละครให้เข้ากับค่านิยมของคนไทย ดังนั้น บทบาทของตัวละครเอกในเรื่องจึงได้เปลี่ยนจากเทพเจ้ามาเป็นวีรบุรุษผู้มีความเก่งกล้าและเปี่ยมด้วยคุณงามความดี ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นคุณลักษณะที่ได้ส่งผลให้การวิเคราะห์วีรกรรมในด้านต่างๆ สามารถกระทำได้สะดวกยิ่งขึ้น

ผลการวิเคราะห์วีรกรรมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่า ในด้านการวิเคราะห์องค์ประกอบของรสนด้านวิภาวะ จะมีความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างองค์ประกอบด้านการเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร และองค์ประกอบด้านการได้รับคำสั่ง ซึ่งอาจจะต้องเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์อื่นก่อนหน้านั้นด้วย และต้องเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งสองด้านเข้าด้วยกัน แต่ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยก็ได้แยก 2 ประเด็นออกจากกัน โดยได้ยึดพฤติกรรมของตัวละครเป็นสำคัญ คือ ในด้านวิภาวะ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละครจากพฤติกรรมที่ตัวละครทำตามความต้องการของตนเอง ส่วนวิภาวะด้านการได้รับคำสั่ง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากพฤติกรรมที่ตัวละครกระทำตามคำสั่งหรือคำขอร้องของผู้อื่น การวิเคราะห์ในลักษณะนี้ จึงอาจขาดการเชื่อมโยงเหตุการณ์ ก่อนที่ตัวละครจะทำตามความต้องการของตนเองหรือทำตามคำสั่งหรือคำขอร้องของผู้อื่น

ส่วนการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรกรรมนั้น พบว่า วรรณคดีเรื่องนี้มีวีรกรรมด้านธรมวีระหรือความมุ่งมั่นในการต่อสู้โค่นเค่นมากที่สุด รองลงมา คือ วีรกรรมด้านธรรมวีระหรือความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ ส่วนวีรกรรมที่ไม่มีปรากฏอยู่เลย คือ ทานวีระหรือความมุ่งมั่นในการเสียสละ ซึ่งจะเห็นได้ว่าผลการวิเคราะห์มีความสอดคล้องกับโครงเรื่องของวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ที่มีโครงเรื่องหลัก คือ การแย่งชิงตัวนางเอกระหว่างตัวละครทั้งสองฝ่าย โดยทั้งสองฝ่ายต่างหวังที่จะได้ตัวนางเอก จึงต้องมีการต่อสู้กัน การสู้รบทำให้เกิดวีรกรรมด้านธรมวีระ และเมื่อเป็นการสู้รบของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญ บุคคลผู้นั้นก็ไม่จำเป็นต้องออกรบเอง จึงได้มีการออกคำสั่ง การขอร้องหรือการรับอาสาจากตัวละครตัวอื่นๆ ซึ่งตัวละครเหล่านั้นต่างก็ได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการพยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด ซึ่งพฤติกรรมต่างๆ เหล่านี้ได้ทำให้เกิดวีรกรรมด้านธรมวีระขึ้น ส่วนการที่ไม่มีธรมวีระปรากฏอยู่ก็ถือว่าเป็นการ

สอดคล้องกับโครงเรื่องหลักอีกเช่นกัน คือ โครงเรื่องหลักเป็นการต่อสู้ช่วงชิง และต้องการชัยชนะ ดังนั้น ความรู้สึกของผู้ที่ต้องการช่วงชิงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ได้มาก็ย่อมจะไม่มีความต้องการหรือรู้สึกที่จะเสียสละสิ่งใดๆ

ลักษณะของวีรรสในแต่ละด้านพบว่า ธรรมวีระจะมีความหลากหลายในการทำหน้าที่มากกว่าธวัระ คือ ตัวละครจะมีความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ในฐานะต่างๆ รวมทั้งจะมีพฤติกรรมที่หลากหลายน่าสนใจ ในขณะที่ธวัระจะมีลักษณะพฤติกรรมการรบที่ค่อนข้างจะตายตัว คือ การรบจะเริ่มด้วยการประจัญหน้าของฝ่ายลงกาและฝ่ายพลับพลา มีการพุดจาโต้ตอบกัน แล้วตัวละครฝ่ายลงกาจะเป็นฝ่ายเปิดฉากการรบก่อนด้วยกิริยาอาการโครธเค้น ในขณะที่ฝ่ายพลับพลาที่จะตั้งรับด้วยท่าทีที่องอาจเข้มแข็ง การต่อสู้จะดำเนินไปในเวลาสั้นๆ แล้วจะจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายพลับพลา ส่วนจำนวนของตัวละครในเรื่อง พบว่า ฝ่ายลงกาจะมีจำนวนตัวละครที่ออกมาสู้รบมากกว่าฝ่ายพลับพลา จึงถือเป็นการสอดคล้องกับแนวคิดของเรื่องที่ว่า “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” แม้ว่าฝ่ายอธรรมจะมีกำลังมากกว่า นั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิเคราะห์เรื่อง “การวิเคราะห์วีรรสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2” ดังนี้

การวิเคราะห์วีรรสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 สามารถนำไปใช้ในการเรียนการสอนวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นบทเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา นอกจากนี้ ยังสามารถประยุกต์การวิเคราะห์วีรรสเพื่อนำไปใช้ในการสอนเรื่องรสรวมคดีในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤต

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

การวิเคราะห์เรื่อง “การวิเคราะห์วีรรสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2” ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าศึกษาดังต่อไปนี้

1. วิเคราะห์วีรรสในวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีตะวันออกเรื่องอื่นๆ
2. นำผลการวิเคราะห์วีรรสในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ศึกษาเปรียบเทียบกับวีรรสในวรรณคดีที่มีวีรรสเป็นรสเอกเรื่องอื่นๆ

บรรณานุกรม

- กระแส มาลาธารณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เนติศึกษา, 2516.
- กัลยา พลายชุม. วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หनु ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้.
ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้, 2538.
ถ่ายเอกสาร.
- กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534 .
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, 2531.
- คณาจารย์คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วรรณคดีทัศน. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- นัทรยุพา สวัสดิพงษ์. การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับลานนาและฉบับภาคใต้. ม.ป.ท.,
2522.
- นันทัส ทองช่วย. รามเกียรติ์กับวรรณกรรมในท้องถิ่นภาคใต้. สงขลา : โครงการบริการทาง
วิชาการมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย. รามเกียรติ์ปริทัศน์. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
ม.ป.ป.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- ติกาหลัง (นามแฝง). เกิดกลางกรุง ชุด รามเกียรติ์. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2537.
- ธนนต์ พิสัยสวัสดิ์. การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. พิษณุโลก :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2531. อัดสำเนา.

- นงลักษณ์ แซ่มโซติ. หาศยรสนาวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2475. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521. อัดสำเนา.
- เบญจมาศ พลอินทร์. พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2526.
- ประสิทธิ์ กาย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษาากวี การวิจัยและวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2509.
- ไพเราะ รักนุ่น. ลำดับการดำเนินเรื่องและกลยุทธ์ในศึกแต่ละตอนของรามเกียรติ์พระราชานิพนธ์ ในรัชกาลที่ 1. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541. ถ่ายเอกสาร.
- ม. ศรีบุษรา (นามแฝง). ลังกาสิบโท (รามเกียรติ์ของไทยลือ). กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บ่อเกิดรามเกียรติ์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. 2516.
- ถลลนา ศิริเจริญ. อสังการในมหาชาติคำหลวง. ปริญญานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.
- วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524. อัดสำเนา.
- วาทกฏ. อสังการศาสตร์. แปลโดย ป.ส. ศาสตร์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- วิทย์ สีวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2531.
- วิภา กงกะนันท์. พระเอกในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2538.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ตัวละครในรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ : ชเนศวรการพิมพ์, 2525.
- ศศิธร แสงเจริญ. การวิเคราะห์ศตยการรสนในพระนลคำหลวง สาวตรี ศกุนตลา มัทธนะพาชา. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2537. ถ่ายเอกสาร.

ศิริพร จิตะฐาน. รามเกียรติ์: ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน. ปรินญาณิพนธ์ อ.ม.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522. ถ่ายเอกสาร.

สมพร สิงห์โต. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2520.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2523.

สุโขทัยธรรมาราช, มหาวิทยาลัย. ภาษาไทย 7 (หน่วยที่ 1-6). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย,
2529.

สุรพงษ์ โสธนเสถียร. รามเกียรติ์: การแปลความหมายทางการเมือง. วิทยานิพนธ์ ร.ด. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. ถ่ายเอกสาร.

สุรินทรานู (นามแฝง). “รามเกียรติ์” ใน วรรณศิลป์ปริทัศน์. บรรณาธิการโดย เฉลิมศักดิ์ ศิลพร
กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2518.

เสาวณิต วิงวอน. การศึกษาวิเคราะห์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์. ปรินญาณิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. อัดสำเนา.

อนูมานราชชน, พระยา. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

----- . อุปลกรณ์รามเกียรติ์. โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2495.

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์วีรกรรมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

บทคัดย่อ

ของ

ภาวินี โชติมณี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

ตุลาคม 2543

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์วีรุตในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยมุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบและพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรุต และเสนอผลการวิเคราะห์แบบพรรณนาวิเคราะห์ ปรากฏผลการวิเคราะห์โดยสรุปดังนี้

องค์ประกอบของวีรุต ประกอบด้วยองค์ประกอบด้านวิภาวะ 3 ประการ คือ การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือขอร้อง และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขณะ องค์ประกอบด้านอนุภาวะ ปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ อนุภาวะด้านคำพูด อนุภาวะด้านอากัปกิริยา และอนุภาวะด้านคำพูดและอากัปกิริยา องค์ประกอบด้านสาตตวิภาวะปรากฏอยู่ 5 ลักษณะ คือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะเหงื่อออก ภาวะตัวสั่น ภาวะน้ำตาไหล และภาวะการเป็นลม

พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรุต ผู้วิจัยได้แบ่งพฤติกรรมของตัวละครออกเป็น 2 ฝ่าย คือ วีรุตของตัวละครฝ่ายพลับพลา และวีรุตของตัวละครฝ่ายลงกา โดยปรากฏผลการวิเคราะห์วีรุตในแต่ละด้าน ดังนี้

ผลการวิเคราะห์วีรุตในแต่ละด้านของตัวละครฝ่ายพลับพลา พบว่า ในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 9 ตัว คือ บทบาทผู้ปราบอธรรมและการเป็นนายที่ดียิ่งของพระราม บทบาทการเป็นอนุชาที่ดียิ่งของพระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด และพระลบบ บทบาทการเป็นชายาที่ดียิ่งของนางสีดา บทบาทการเป็นทหารที่ดียิ่งของหนุมานและองคต บทบาทการเป็นอนุชาและที่ปรึกษาที่ดียิ่งของพิเภก ด้านธรรมวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละคร 5 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน และพระลบบ พระมงกุฎ โดยตัวละครทั้งหมดได้แสดงบทบาทการต่อสู้โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเอาชนะและทำลายล้างฝ่ายปฏิปักษ์

ผลการวิเคราะห์วีรุตของตัวละครฝ่ายลงกา พบว่าในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 6 ตัว คือ บทบาทชายาและมารดาที่ดียิ่งของนางมณโฑ บทบาทผู้ตัดสินคดีความที่มีความยุติธรรมของท้าวบาลีวราช บทบาทอนุชาที่ดียิ่งของกุมภกรรณ บทบาทโอรสที่ดียิ่งของอินทรชิต บทบาทญาติที่ดียิ่งของนางเบญจกาย และบทบาทมารดาที่ดียิ่งของนางพิราภวน ในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละครจำนวน 13 ตัว คือ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ มัจฉานุ สหัสเดชะ มูลพลำ มังกรกัณฐ์ สัทธาสูร วิรุณจำบัง ทศคีรีวัน ทศคีรีธร และบรรลัยกัลป์ โดยตัวละครทุกตัวได้แสดงพฤติกรรมการสู้รบเพื่อต้องการเอาชนะฝ่ายปฏิปักษ์

ทั้งนี้ ไม่ปรากฏพฤติกรรมที่แสดงถึงวีรุตด้านทานวีระจากตัวละครทั้งฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา

AN ANALYSIS OF HEROIC FEAT IN KING RAMA II'S VERSION OF "RAMAYANA"

AN ABSTRACT
BY
PAVINEE CHOTMANEE

Presented in partial fulfillment of the Master

Of Education degree in Thai

At Thaksin University

October 2000

The purpose of this thesis was to analyze the heroic feat in King Rama II's version of "Ramayan", focusing on the components and actions of the characters that showed heroic feat. The results of the study were presented in a descriptive analysis. The results could be summarized as follows :

The dimensions of heroic feat consisted of three causes of deeds : ethics of the characters ; obligation to perform according to commands or requests ; and emotions that occur momentarily. There were also three dimensions of effects or results : speech effect ; manner and gesture effects ; and speech, manner and gesture effects. There were five uncontrollable natural expression dimensions : mesmerizing ; perspiring : trembling ; tear shedding ; and fainting.

The deeds of the characters that showed heroic feat were divided into two categories : the heroic feat of the characters that belonged to the Plubpla or Ramayana's city and the heroic feat of the characters that belonged to Longka, Totsakan's city. The analysis of the heroic feat in each dimension revealed that :

The analysis of the heroic feat of the Plubpla's characters showed that in the Dhama heroic feat, there were clearly assumed roles and duties of nine characters. The role of evil suppressor and good master belonged to Phra Ramayana ; the role of a good brother belonged to Phra Ladsana, Phra Prot, Phra Sattaroot, and Phra Lop ; the role of a good wife belonged to Sita ; the role of good soldiers belonged to Hanuman and Ongkhot ; and the role of a good brother and a consultant belonged to Pipek. Regarding fighting heroic feat, there were outstanding war – fighting abilities assumed by five characters : Phra Ramayana, Phra Laksana, Hanuman, Phra Lop, and Phra Mongkut. All the characters assumed their roles in fighting with the goal of winning and destroying the opponents.

The results of the analysis of the heroic feat of the Longka's characters revealed that, in the Dhama heroic feat, there were apparent roles and duties of six characters. The role of a good wife and mother belonged to Nang Montha ; the role of a good judge belonged to Tao Maleewarat ; the role of a good brother belonged to Koompadan ; the role of a good son belonged to Intrachit ; the role of a good relative belonged to Benyakai ; and the role of a good mother belonged to Pirakuan. Concerning war – fighting heroic feat, there were 13 outstanding fighting roles assumed by these characters : Totsakan,

Koompakan, Intrachit, Maiyararp, Matchanu, Sahatsadaycha, Moonplum, Mongkorndan, Sathasoon, Wiroonjambung, Totskhiriwan, Totskhiritorn, and Bunlaikan. Each and every mentioned character demonstrated a fighting behavior with the goal of defeating the enemies.

There were no deeds that showed heroic feat concerning giving or donation from either the Pubpla or Longka's armies.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นามาวินี ชื่อสกุล โชติมณี
เกิดวันที่ 13 เดือน กันยายน พุทธศักราช 2504
สถานที่เกิด อำเภอชนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 23 หมู่ที่ 12 ตำบลชนอม อำเภอชนอม
จังหวัดนครศรีธรรมราช
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ 2 ระดับ 7
สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนบ้านท่าม่วง ตำบลท่อนี้น อำเภอชนอม
จังหวัดนครศรีธรรมราช

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2521 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนเบญจมราชูทิศ อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2526 ครุศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) จากวิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช
จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2543 การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ
จังหวัดสงขลา